МІНІСТЕРСТВО ФІНАНСІВ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ ПОДАТКОВИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

КАЧАН ТЕТЯНА ВАЛЕРІЇВНА

УДК 343.132:343:35

ДИСЕРТАЦІЯ
ДОСУДОВЕ РОЗСЛІДУВАННЯ У КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕННЯХ ЩОДО ЗЛОВЖИВАННЯ ВЛАДОЮ АБО СЛУЖБОВИМ СТАНОВИЩЕМ

Спеціальність – 081 Право
Галузь знань – 08 Право

Подається на здобуття ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело
_____ Т.В. Качан

Науковий керівник: Грицюк Ігор Васильович,
кандидат юридичних наук, доцент

Ірпінь
2025

АНОТАЦІЯ

Качан Т.В. Досудове розслідування у кримінальних провадженнях щодо зловживання владою або службовим становищем. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 – Право. – Державний податковий університет, Міністерство фінансів України. Ірпінь, 2025.

Висвітлено стан наукової розробленості проблем досудового розслідування зловживання владою або службовим становищем. На основі аналізу доктринальних джерел сформульовано основні напрями наукових досліджень досудового розслідування зловживання владою або службовим становищем.

Визначено поняття та ознаки зловживання владою або службовим становищем. Доведено, що зловживання владою і зловживання службовим становищем – це два різновиди одного й того самого складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 364 Кримінального кодексу України («Зловживання владою або службовим становищем»). Їх об'єднує спільна мета – використання службового статусу всупереч інтересам служби в особистих або чужих інтересах, але розрізняє вид посадової особи та характер її повноважень.

Зловживання владою – це умисне використання особою, яка має владні повноваження, цієї влади всупереч інтересам служби з метою отримання вигоди для себе чи інших осіб або завдання шкоди інтересам держави, суспільства чи окремих осіб.

Зловживання службовим становищем – це умисне використання службовою особою не владних, а організаційно-розпорядчих чи адміністративно-господарських повноважень всупереч інтересам служби. У зв'язку з унормуванням цих понять запропоновано внести низку змін до законодавства.

Охарактеризовано взаємодію слідчого з іншими учасниками кримінального провадження досудового розслідування зловживання владою

або службовим становищем. Так, під взаємодією слідчих з оперативними підрозділами та іншими суб'єктами у розслідуванні доцільно розуміти передбачену чинним законодавством, узгоджену за часом, місцем і послідовністю проведення систему взаємодоповнюючих дій слідчого та інших суб'єктів, спрямовану на ефективну реалізацію процесуальних повноважень у цій категорії кримінальних правопорушень.

З метою забезпечення максимального використання потенціалу оперативно-розшукової діяльності в системі протидії корупційним правопорушенням, визнано доцільним внести відповідні зміни до чинного законодавства України, зокрема щодо можливості ініціативного здійснення оперативно-розшукових заходів оперативними підрозділами в межах кримінального провадження без обов'язкової наявності письмового доручення слідчого або прокурора, за умови подальшої процесуальної легалізації отриманих результатів та надання повноважень на перевірку заяв про кримінальні правопорушення, які готуються, шляхом проведення оперативно-розшукової діяльності ще до початку досудового розслідування.

Зроблено висновок, що у період повномасштабної війни особливої актуальності набувають кримінальні правопорушення, вчинені службовими особами, які зловживають наданими повноваженнями у сферах, що безпосередньо пов'язані з національною безпекою, обороноздатністю, гуманітарною допомогою, логістикою тощо. З огляду на соціальну небезпечність та високий рівень латентності таких діянь, їхнє розслідування супроводжується специфічними слідчими ситуаціями, що вимагають оперативності, тактичної гнучкості та міжвідомчої взаємодії. Саме тому нами виокремлено типові слідчі ситуації під час розслідування зловживання владою або службовим становищем в умовах воєнного стану.

Охарактеризовано процесуальний порядок застосування окремих заходів забезпечення кримінального провадження під час досудового розслідування зловживання владою або службовим становищем. Звернено увагу на те, що інститут застави, хоча і є важливою альтернативою триманню під вартою, у справах щодо зловживання владою або службовим становищем має суттєві

прогалини. Тому запропоновано уточнення законодавчих норм щодо визначення розміру застави; посилення контролю за походженням коштів; встановлення чітких процесуальних критеріїв для обрання цього запобіжного заходу саме у корупційних справах; уніфікація судової практики через рекомендації Вищої ради правосуддя або пленуму ВС. Лише за цих умов застава виконуватиме свою процесуальну функцію – забезпечення належної поведінки підозрюваного без ризику для правосуддя і суспільних інтересів.

Розслідування кримінальних правопорушень, передбачених ст. 364 КК України, значною мірою залежить від якісного та об'єктивного збору доказів, серед яких висновки судових експертиз відіграють ключову роль. З огляду на те, що зловживання владою часто пов'язане з розпорядженням матеріальними, бюджетними, організаційними ресурсами, правильна оцінка економічних, фінансових, документальних та організаційно-управлінських аспектів діяння має вирішальне значення для доведення вини.

До найбільш поширених видів експертиз, що застосовуються під час досудового розслідування зловживання владою або службовим становищем, належать почеркознавча експертиза – яка дозволяє визначити автора рукописного тексту чи підпису або виявити факт підробки; технічна експертиза документів – що допомагає виявити зміни в документах, сліди підробок, дописів, підчищень, використання неавтентичних друкарських засобів; економічна експертиза – яка аналізує фінансово-господарські операції, встановлює наявність збитків, перевіряє відповідність облікових документів реальним процесам; комп'ютерно-технічна експертиза – що застосовується у випадках, коли документи зберігаються або редагуються в електронній формі.

Запропоновано Типові методичні рекомендації щодо проведення комплексної судової експертизи у справах про службові кримінальні правопорушення, у яких максимально враховано всі особливості проведення різних видів експертиз.

Встановлено, що проблема зловживання службовими повноваженнями має глобальний характер і вирішується у кожній правовій системі по-своєму, залежно від інституційної структури, рівня незалежності слідчих органів,

судової практики та кримінально-правових традицій. У більшості демократичних держав злочини такого типу розглядаються в межах антикорупційної або спеціалізованої кримінальної юрисдикції.

Аналіз зарубіжного досвіду дозволяє сформулювати практичні висновки для вдосконалення української моделі: спеціалізація органів розслідування (як у SFO, PNF, CBA) дозволяє зосередитися на доказуванні складних корупційних схем; захист викривачів (whistleblowers) має бути інституційно гарантований, як у США; автоматичний обов'язок перевірки сигналів про зловживання, як у Франції та Німеччині, може зменшити латентність кримінальних правопорушень; посилення етичної складової відповідальності, за прикладом Британії, дозволяє розглядати не лише прямі наслідки, але і зловживання довірою суспільств, роль експертного аналізу та електронних доказів є ключовою у всіх юрисдикціях і потребує розвитку в Україні.

Зроблено висновок, що досудове розслідування кримінальних правопорушень, передбачених ст. 364 КК України, відіграє ключову роль у виявленні та протидії зловживанням з боку посадових осіб. Проте аналіз законодавства, судової практики та висновків правозастосування свідчить про наявність системних проблем, що знижують ефективність розслідування. З огляду на це, доцільно окреслити основні напрями вдосконалення цього процесу: чітке розмежування складів кримінальних правопорушень у сфері службової діяльності (зловживання владою, перевищення повноважень, недбалість) з метою уникнення неоднозначної правової кваліфікації; внесення змін до КПК України щодо обов'язкового відсторонення від посади службової особи, яка підозрюється у зловживанні владою; встановлення мінімального порогу шкоди або наслідків для кваліфікації діяння за ст. 364, що зменшить навантаження на органи слідства та уникне «розмивання» норми; запровадження обов'язкового використання аналітичних електронних платформ (Prozorro, eData, eCase, ZvitPro) під час збору доказів і аналізу дій посадових осіб; використання електронних доказів як основного джерела встановлення причинно-наслідкового зв'язку між діями суб'єкта та наслідками; запровадження поглиблених навчальних програм та тренінгів з розслідування

службових та корупційних кримінальних правопорушень (у співпраці з НАБУ, САП, НАЗК, міжнародними партнерами) тощо.

Ключові слова: кримінальне провадження, досудове розслідування, зловживання владою або службовим становищем, застава, спеціальні знання, експертизи, взаємодія, слідчі ситуації, слідчі (розшукові) дії, заходи забезпечення кримінального провадження, порівняльно-правовий аналіз, доказування, докази, цифрові (електронні) докази, слідчий, оперативні підрозділи, прокурор, сторона обвинувачення, сторона захисту

SUMMARY

Kachan T.V. Pre-trial investigation in criminal proceedings regarding abuse of power or official position. – Qualification scientific work in the form of a manuscript.

Dissertation for the degree of Doctor of Philosophy in the specialty 081 – Law. – State Tax University, Ministry of Finance of Ukraine. Irpin, 2025.

The state of scientific development of the problems of pre-trial investigation of abuse of power or official position is highlighted. Based on the analysis of doctrinal sources, the main directions of scientific research on pre-trial investigation of abuse of power or official position are formulated.

The concept and signs of abuse of power or official position are defined. It is proved that abuse of power and abuse of official position are two varieties of one and the same criminal offense, provided for in Art. 364 of the Criminal Code of Ukraine («Abuse of power or official position»). They are united by a common goal - the use of official status contrary to the interests of the service in personal or other people's interests, but distinguish between the type of official and the nature of their powers.

Abuse of power is the intentional use by a person who has power of authority of this power contrary to the interests of the service in order to obtain benefit for himself or other persons or to cause harm to the interests of the state, society or individuals.

Abuse of official position is the intentional use by an official of not power, but organizational and managerial or administrative and economic powers contrary to the interests of the service. In connection with the normalization of these concepts, a number of amendments to the legislation have been proposed.

The interaction of the investigator with other participants in the criminal proceedings of the pre-trial investigation of abuse of power or official position is characterized. Thus, the interaction of investigators with operational units and other subjects in the investigation should be understood as a system of complementary actions of the investigator and other subjects, provided for by current legislation, coordinated in time, place and sequence, aimed at the effective implementation of procedural powers in this category of criminal offenses.

In order to ensure maximum use of the potential of operational and investigative activities in the system of combating corruption offenses, it was deemed appropriate to make appropriate amendments to the current legislation of Ukraine, in particular regarding the possibility of proactive implementation of operational and investigative measures by operational units within the framework of criminal proceedings without the mandatory presence of a written order from the investigator or prosecutor, subject to further procedural legalization of the results obtained and granting of powers to verify statements about criminal offenses that are being prepared by conducting operational and investigative activities before the start of the pre-trial investigation.

It was concluded that during a full-scale war, criminal offenses committed by officials who abuse the powers granted in areas directly related to national security, defense capability, humanitarian aid, logistics, etc. become particularly relevant. Given the social danger and high level of latency of such acts, their investigation is accompanied by specific investigative situations that require efficiency, tactical flexibility and interagency cooperation. That is why we have identified typical investigative situations during the investigation of abuse of power or official position under martial law.

The procedural procedure for applying certain measures to ensure criminal proceedings during the pre-trial investigation of abuse of power or official position is described. Attention is drawn to the fact that the institution of bail, although it is an important alternative to detention, has significant gaps in cases of abuse of power or official position. Therefore, it is proposed to clarify the legislative norms regarding the determination of the amount of bail; strengthen control over the origin of funds; establish clear procedural criteria for choosing this preventive measure specifically in corruption cases; unify judicial practice through recommendations of the High Council of Justice or the plenum of the Supreme Court. Only under these conditions will bail fulfill its procedural function - ensuring the proper behavior of the suspect without risk to justice and public interests.

The investigation of criminal offenses provided for in Art. 364 of the Criminal Code of Ukraine largely depends on the qualitative and objective collection of

evidence, among which the conclusions of forensic examinations play a key role. Given that abuse of power is often associated with the disposal of material, budgetary, organizational resources, the correct assessment of the economic, financial, documentary and organizational and managerial aspects of the act is crucial for proving guilt.

The most common types of examinations used during the pre-trial investigation of abuse of power or official position include handwriting examination - which allows you to identify the author of a handwritten text or signature or to detect the fact of forgery; technical examination of documents - which helps to detect changes in documents, traces of forgeries, additions, erasures, use of inauthentic printing media; economic examination - which analyzes financial and economic transactions, establishes the presence of losses, checks the compliance of accounting documents with real processes; computer technical examination - which is used in cases where documents are stored or edited in electronic form.

Typical methodological recommendations for conducting a comprehensive forensic examination in cases of official criminal offenses have been proposed, which take into account all the features of conducting various types of examinations to the maximum extent possible.

It has been established that the problem of abuse of official authority is global in nature and is solved in each legal system in its own way, depending on the institutional structure, the level of independence of investigative bodies, judicial practice and criminal law traditions. In most democratic states, crimes of this type are considered within the framework of anti-corruption or specialized criminal jurisdiction.

Analysis of foreign experience allows us to formulate practical conclusions for improving the Ukrainian model: specialization of investigative bodies (as in the SFO, PNF, CBA) allows us to focus on proving complex corruption schemes; protection of whistleblowers should be institutionally guaranteed, as in the USA; automatic obligation to verify signals of abuse, as in France and Germany, can reduce the latency of criminal offenses; strengthening the ethical component of responsibility, following the example of Britain, allows us to consider not only direct consequences,

but also abuse of public trust, the role of expert analysis and electronic evidence is key in all jurisdictions and needs to be developed in Ukraine.

It is concluded that the pre-trial investigation of criminal offenses provided for in Article 364 of the Criminal Code of Ukraine plays a key role in identifying and combating abuse by officials. However, an analysis of legislation, judicial practice and law enforcement conclusions indicates the presence of systemic problems that reduce the effectiveness of the investigation. In view of this, it is advisable to outline the main areas of improvement of this process: a clear delimitation of the components of criminal offenses in the field of official activities (abuse of power, abuse of authority, negligence) in order to avoid ambiguous legal qualifications; amendments to the Criminal Procedure Code of Ukraine regarding the mandatory removal from office of an official suspected of abuse of power; establishing a minimum threshold of harm or consequences for qualifying an act under Art. 364, which will reduce the burden on investigative bodies and avoid “dilution” of the norm; introducing mandatory use of analytical electronic platforms (Prozorro, eData, eCase, ZvitPro) when collecting evidence and analyzing the actions of officials; using electronic evidence as the main source of establishing a causal relationship between the actions of the subject and the consequences; introducing in-depth training programs and trainings on the investigation of official and corruption crimes (in cooperation with NABU, SAP, NACP, international partners), etc.

Keywords: criminal proceedings, pre-trial investigation, abuse of power or official position, bail, special knowledge, examination, cooperation, investigative situations, investigative (search) actions, measures of ensuring criminal proceedings, comparative legal analysis, proving, evidence, digital (electronic) evidence, investigator, operational units, prosecutor, prosecution, defence

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

в яких опубліковані наукові результати дисертації

1. Грицюк І. В., Качан Т. В. Здійснення окремих заходів забезпечення кримінального провадження під час розслідування зловживання владою або службовим становищем. *Міжнародний юридичний вісник: актуальні проблеми сучасності (теорія та практика).* 2021. Випуск 16. С. 157-168. URL: https://journals.dpu.kyiv.ua/index.php/law/article/view/288.

2. Качан Т. В. Удосконалення розслідування зловживання владою або службовим становищем на сучасному етапі розвитку України. *Ірпінський юридичний часопис*. 2023. Випуск 4 (13). С. 148-156. URL: https://ojs.dpu.edu.ua/index.php/irplegchr/article/view/171.

3. Качан Т. В. Використання спеціальних знань під час розслідування зловживання владою або службовим становищем. *Аналітично-порівняльне правознавство.* 2025. № 2. С. 1109-1113. URL: http://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/328078.

які засвідчують апробацію результатів дисертації

4. Качан Т. В. До поняття зловживання владою або службовим становищем у кримінальному праві. *Проблеми забезпечення прав і свобод людини і громадянина в умовах воєнного стану*: матеріали Всеукраїнського круглого столу, м. Ірпінь, 15.05.2024 р. Ірпінь: Державний податковий університет, 2024. С. С. 47-49. https://surl.li/atdcxt

5. Качан Т. В. Сучасні виклики призначення експертиз у справах про зловживання владою або службовим становищем. *Дев'яносто п'яті економіко-правові дискусії. Серія: Соціальні та гуманітарні науки*. Матеріали Міжнародної мультидисциплінарної наукової конференції. (м. Львів, Україна, м. Ополе, Польща, 27-28 березня 2025 р.) / редкол. : О. Патряк та ін. ГО «Наукова спільнота», WSZIA w Opolu. Львів : ФО-П Шпак В.Б. URL: http://www.spilnota.net.ua/ua/article/id-5214/

ЗМІСТ

ВСТУП……...……..4

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОВЖИВАННЯ ВЛАДОЮ АБО СЛУЖБОВИМ СТАНОВИЩЕМ…….…15

1.1. Стан наукової розробленості проблем досудового розслідування зловживання владою або службовим становищем…….……15

1.2. Поняття, сутність та ознаки зловживання владою або службовим становищем……....35

1.3. Взаємодія слідчого з іншими учасниками кримінального провадження досудового розслідування зловживання владою або службовим становищем...50

Висновки до Розділу 1……...……73

РОЗДІЛ 2. ОСОБЛИВОСТІ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ У КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕННЯХ ЩОДО ЗЛОВЖИВАННЯ ВЛАДОЮ АБО СЛУЖБОВИМ СТАНОВИЩЕМ……...…74

2.1. Особливості початкового етапу розслідування у кримінальних провадженнях щодо зловживання владою або службовим становищем ……74

2.2. Типові слідчі ситуації та проведення окремих слідчих (розшукових) дій під час розслідування зловживання владою або службовим становищем ……97

2.3. Застосування окремих заходів забезпечення кримінального провадження під час розслідування зловживання владою або службовим становищем……113

2.4. Використання спеціальних знань під час розслідування зловживання владою або службовим становищем……..……137

Висновки до Розділу 2…….157

РОЗДІЛ 3. ПЕРСПЕКТИВИ УДОСКОНАЛЕННЯ ЗАКОНОДАВСТВА ЩОДО ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОВЖИВАННЯ ВЛАДОЮ АБО СЛУЖБОВИМ СТАНОВИЩЕМ…….…160

3.1. Порівняльно правовий аналіз досудового розслідування зловживання владою або службовим становищем……..…160

3.2. Напрями покращення ефективності досудового розслідування зловживання владою або службовим становищем в Україні……176
Висновки до Розділу 3……..…192
ВИСНОВКИ……193
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ……...201
ДОДАТКИ……...221

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Повномасштабне вторгнення росії на територію України, що розпочалося 24 лютого 2022 року, поставило перед українським суспільством фундаментальні виклики: збереження державності, територіальної цілісності та фізичного існування нації. Проте навіть у цих умовах корупційні ризики не лише не зникли, а й продовжують проникати в нові сфери суспільного життя.

Корупція в Україні має системний характер ще з часів здобуття незалежності, але в умовах війни її прояви набувають особливо суспільно небезпечної форми. Зловживання владою та посадовим становищем, розкрадання гуманітарної та військової допомоги, ухвалення корупційних рішень під прикриттям воєнного стану – усе це свідчить про загрозу підриву обороноздатності держави зсередини. Саме тому ефективне розслідування та попередження корупційних кримінальних правопорушень, особливо на рівні посадових осіб, має не лише юридичне, а й моральне, політичне й стратегічне значення.

Зловживання владою або службовим становищем як окремий вид кримінального правопорушення не лише порушує принципи публічної служби, а й підриває довіру громадян до органів державної влади та місцевого самоврядування, негативно впливає на інвестиційний клімат і створює загрозу системній корупції. Особливої уваги набуває саме стадія досудового розслідування, яка є вирішальною для забезпечення своєчасного виявлення та фіксації фактів зловживання владою або службовим становищем, правильної кваліфікації дій осіб, які вчиняють кримінальне правопорушення, збирання належних та допустимих доказів для подальшого судового розгляду.

Недостатня ефективність досудового розслідування часто призводить до уникнення відповідальності посадовими особами, що зумовлює повторне вчинення кримінальних правопорушень, сприяє корупційним загрозам та дискредитує правоохоронну систему. Крім того, на практиці досудове розслідування таких кримінальних правопорушень ускладнюється проблемами доступу до доказової інформації, впливом службових осіб на свідків або

документи, прогалинами у законодавчому забезпеченні процесуальних механізмів притягнення винних до відповідальності.

У зв'язку з цим особливої актуальності набуває наукове обґрунтування напрямів удосконалення досудового розслідування, пошук ефективних процесуальних інструментів та організаційних рішень, що дозволять забезпечити неупереджене, об'єктивне та результативне досудове розслідування зловживання владою чи службовим становищем.

Актуальність теми дослідження зумовлена й офіційними статистичними даними. За період з 24 лютого 2022 року по 28 січня 2025 року у Єдиному державному реєстрі судових рішень міститься 9855 записів про правопорушення корупційного характеру, з яких 4669 – це кримінальні корупційні правопорушення[1]. Така кількість свідчить про високий рівень поширення корупції навіть в умовах повномасштабної війни, що, у свою чергу, підкреслює неефективність існуючих механізмів її попередження та стримування.

У 2019 році до ЄРДР було внесено понад 1050 кримінальних проваджень за ст. 364 КК України, з яких понад 300 були передані до суду. Це був найбільш активний період у боротьбі з цим видом кримінальних правопорушень до початку пандемії та подальших законодавчих змін. У 2020 році кількість розпочатих проваджень суттєво знизилася – понад 480 справ. У 2021 році після часткових нормотворчих змін та оновлення редакції ст. 364 ККУ було зафіксовано близько 620 проваджень, з яких понад 190 були направлені до суду. Це свідчило про поступове відновлення ефективності слідчих (розшукових) дій, хоча загальний рівень засуджень залишався обмеженим.

Починаючи з 2022 року, у зв'язку з повномасштабною військовою агресією росії та введенням воєнного стану, кількість правопорушень за ст. 364 ККУ знову зросла – було зареєстровано понад 790 кримінальних проваджень, із яких більше 230 було передано до суду. У 2023 році тенденція до зростання збереглася. За офіційною статистикою, було внесено до ЄРДР щонайменше 870

[1] Дані Єдиного державного реєстру судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/ (дата звернення 12.02.2025 р.).

нових проваджень за ознаками зловживання владою, при цьому до суду було скеровано понад 250 справ. Поряд з тим, реальний рівень засуджень залишається порівняно низьким, що вказує на труднощі у доказуванні умислу зловживання та проблеми на етапі досудового розслідування[2].

За даними міжнародної організації Transparency International, у 2023 році Україна додала 3 бали в Індексі сприйняття корупції (Corruption Perceptions Index, CPI), що є одним із найкращих результатів у світі за цей період. Зараз країна має 36 балів, що дозволяє їй залишатися на рівні таких держав, як Алжир, Бразилія та Сербія[3]

Однак, попри позитивну динаміку в Індексі сприйняття корупції, що свідчить про зростання довіри до антикорупційної політики України на міжнародному рівні, внутрішня криміногенна ситуація залишається складною. За офіційними статистичними даними, кількість корупційних кримінальних правопорушень щороку зростає, що свідчить про наявність глибоко вкорінених системних проблем у публічному управлінні, правоохоронній та судовій системах.

Особливо небезпечним є те, що в умовах воєнного стану корупція проникає у критичні сфери: гуманітарна допомога, розподіл бюджетних коштів, військові закупівлі, сфера публічної служби. Це створює загрозу не лише для економічної стабільності, але й для національної безпеки загалом. Крім того, суспільне невдоволення фактами безкарності посадовців, які зловживають владою, підриває довіру до держави та ускладнює процеси демократичної трансформації.

Усе вищевикладене свідчить про актуальність цієї наукової проблеми та необхідність її всебічного дослідження і подальшої розробки.

Теоретичні та практичні питання розслідування корупційних кримінальних правопорушень досліджувалися у працях таких вітчизняних учених: С. І. Бородін, Т. В. Брич, Л. В. Гаврилюк, І. В. Грицюк, К. В. Гусаров,

---

[2] Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування: Офіційний сайт Офісу Генерального прокурора. URL: https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2 (дата звернення 12.02.2025 р.).

[3] Українська правда. Індекс сприйняття корупції: Україна показала одну з кращих динамік у світі за рік. 2024. URL: https://www. pravda.com.ua/news/2024/01/30/7439496/ (дата звернення 12.02.2025 р.).

З. А. Загиней, Б. В. Здравомислов, С. В. Дем'яненко, О. О. Дудоров, В. А. Журавель, О. О. Кваша, Н. В. Кимлик, О. В. Кириченко, О. М. Костенко, О. Г. Кулик, О. І. Курило, Ю.С. Лимаренко, Н.А. Лугіна, М. О. Маршуб, Л. В. Омельчук, В. Я. Тацій, А. Н. Трайнін, В. В. Топчій, В. О. Туляков, С. В. Трофименко, В. І. Тютюгін, В. І. Шакун, М. І. Хавронюк, О. В. Халін, В. Ю. Шепітько, Н. М. Яковець тощо.

Окремі питання досудового розслідування зловживання владою або службовим становищем висвітлені у роботах П. П. Андрушка, В. Д. Бакаєва, О.М. Гаврилюка, В. К. Грищука, В. В. Демиденка, О. П. Кучинської, О. Г. Олійника, О. І. Тищенка, Н. М. Шумило, С.С. Яценка тощо.

Однак багато питань з досліджуваного напряму залишилися поза наукової уваги та потребують подальших розробок і досліджень. Так, попри значну кількість наукових праць, дослідження досудового розслідування зловживання владою або службовим становищем досі має низку прогалин, як теоретичних, так і прикладних, зокрема питання методики встановлення суб'єктивної сторони кримінального правопорушення (умислу, мотивів, мети), доказування корисливого або іншого особистого інтересу, який не завжди матеріалізується, моделі типових слідчих ситуацій при зловживанні владою у різних сферах: бюджет, оборона, медицина, гуманітарна допомога, роль електронної пошти, месенджерів, цифрових документів як джерел доказів тощо.

Саме тому обрана тема дисертаційного дослідження є актуальною і своєчасною.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, грантами. Обраний напрям дослідження ґрунтується на положеннях рішення Ради національної безпеки і оборони України «Про Стратегію економічної безпеки України на період до 2025 року», введеного в дію Указом Президента України від 11 серпня 2021 року № 347/2021, Стратегії національної безпеки України, затвердженої Указом Президента України від 14 вересня 2020 року № 392/2020; Національної стратегії у сфері прав людини на 2021–2023 роки, затвердженої Указом Президента України від 24 березня 2021 року № 119/2021), Комплексного стратегічного плану реформування органів

правопорядку як частини сектору безпеки і оборони України на 2023–2027 роки, затвердженого Указ Президента України від 11 травня 2023 року № 273/2023), Плану законодавчого забезпечення реформ в Україні, схваленого Постановою Верховної Ради України від 4 червня 2015 р. № 509-VIII.

Тема дисертації затверджена Вченою радою Університету державної фіскальної служби України (протокол № 14 від 23 листопада 2021 року).

Мета та завдання дослідження. *Метою* дослідження є комплексний аналіз теоретичних та прикладних питань досудового розслідування зловживання владою або службовим становищем, розроблення на його основі науково обґрунтованих пропозицій і рекомендацій щодо вдосконалення правової регламентації та практики застосування цього інституту кримінального провадження.

Відповідно до поставленої мети сформульовані такі *завдання:*

– дослідити стан наукової розробленості проблем розслідування у кримінальних провадженнях щодо зловживання владою або службовим становищем;

– визначити поняття, сутність та ознаки зловживання владою або службовим становищем;

– охарактеризувати взаємодію слідчого з іншими учасниками кримінального провадження досудового розслідування зловживання владою або службовим становищем;

– проаналізувати особливості початкового етапу розслідування у кримінальних провадженнях щодо зловживання владою або службовим становищем;

– висвітлити порядок проведення окремих слідчих (розшукових) дій та формування типових слідчих ситуацій під час розслідування зловживання владою або службовим становищем;

– здійснити характеристику окремих заходів забезпечення кримінального провадження під час розслідування зловживання владою або службовим становищем;

– здійснити ґрунтовний аналіз використання спеціальних знань під час розслідування зловживання владою або службовим становищем;

– провести дослідження законодавства зарубіжних країн щодо досудового розслідування зловживання владою або службовим становищем;

– запропонувати напрями покращення ефективності досудового розслідування зловживання владою або службовим становищем в Україні.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, які виникають під час досудового розслідування у кримінальних провадженнях щодо зловживання владою або службовим становищем

Предметом дослідження є досудове розслідування у кримінальних провадженнях щодо зловживання владою або службовим становищем.

Методи дослідження обрані з урахування заявленої мети та завдань, його об'єкта і предмета. Методологічною основою роботи слугували як загальнонаукові, так і спеціальні юридичні методи пізнання, що забезпечили комплексний підхід до вивчення проблеми розслідування зловживання владою або службовим становищем. Застосування діалектичного методу дало змогу розглядати досліджуване явище в його розвитку, внутрішній суперечливості, динаміці правових підходів, а також виявити взаємозв'язок і взаємообумовленість окремих елементів досудового розслідування таких кримінальних правопорушень (всі розділи дослідження). Аналіз і синтез були використані для узагальнення емпіричних даних, порівняння підходів до кваліфікації складу кримінального правопорушення, логічного структурування теоретичного матеріалу (розділи 2, 3). Метод індукції та дедукції дозволив переходити від загальних теоретичних положень до конкретних висновків щодо практики слідчої діяльності й навпаки (підрозділи 2.1, 2.2, 2.3, 2.4). Формально-юридичний метод застосовувався при аналізі чинного законодавства України, зокрема положень Кримінального кодексу України, Кримінального процесуального кодексу України, антикорупційного законодавства та підзаконних актів, що регулюють порядок досудового розслідування (підрозділи 1.2, 1.3, 2.1, 2.2). Порівняльно-правовий метод використовувався для зіставлення вітчизняного підходу до кваліфікації та розслідування

зловживання владою з практикою окремих зарубіжних країн і стандартами, рекомендованими міжнародними організаціями (наприклад, GRECO, OECP) (підрозділ 3.1). Крім того, в роботі застосовувався статистичний метод для аналізу емпіричних даних щодо кількості кримінальних правопорушень, передбачених ст. 364 КК України, динаміки скерування справ до суду та результатів судового розгляду (всі розділи дисертації).

Емпіричну базу дослідження становлять статистичні дані Офісу Генерального прокурора, Верховного Суду, інших судів загальної юрисдикції, Єдиного державного реєстру судових рішень, Європейського суду з прав людини, міжнародних організацій а також зведені дані вивчення 68 матеріалів кримінальних проваджень щодо ст. 364 КК України та результати соціологічного опитування 104 слідчих, 71 прокурора та 76 адвокатів у м. Київ, Житомирській, Київській, Тернопільській, Черкаській, Хмельницькій областях.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що за характером та змістом дисертаційна робота є однією із перших комплексних монографічних досліджень досудового розслідування у кримінальних провадженнях щодо зловживання владою або службовим становищем. Найістотнішими результатами дослідження, що зумовлюють його новизну та визначають особистий внесок у розроблення зазначеної проблематики, є такі положення, висновки та пропозиції:

вперше:

– запропоновано низку змін до кримінального законодавства щодо удосконалення розслідування та правильної кваліфікації діянь, зокрема, запропоновано закріпити таку кваліфікуючу ознаку як «воєнний стан та надзвичайна ситуація», додати до приміток до ст. 364 та 365 КК України дефініції «вихід за межі повноважень» та «використання повноважень всупереч інтересам служби» тощо;

– розроблено Типові методичні рекомендації щодо проведення комплексної судової експертизи у справах про службові кримінальні правопорушення на основі вивчення офіційних статистичних даних, емпіричних джерел та наукових праць;

– виокремлено типові слідчі ситуації під час розслідування зловживання владою або службовим становищем в умовах воєнного стану, до яких віднесено: ситуація наявності обґрунтованої інформації про зловживання владою - без доступу до матеріальних доказів, ситуація маскування кримінального правопорушення під «воєнну необхідність» або «виконання наказу», ситуація залучення кількох посадовців із різних органів (змова), ситуація втрати або недоступності ключових доказів унаслідок бойових дій, ситуація суспільного резонансу та політичного тиску тощо;

– запропоновано зміни до законодавства щодо удосконалення процесуального порядку застосування застави та тимчасового відсторонення від посади під час досудового розслідування зловживання владою або службовим становищем, зокрема щодо уточнення законодавчих норм щодо визначення розміру застави, посилення контролю за походженням коштів, встановлення чітких процесуальних критеріїв для обрання цього запобіжного заходу саме у корупційних справах;

удосконалено:

– наукову позицію щодо можливості ініціативного здійснення оперативно-розшукових заходів оперативними підрозділами в межах кримінального провадження без обов’язкової наявності письмового доручення слідчого або прокурора, за умови подальшої процесуальної легалізації отриманих результатів та надання повноважень на перевірку заяв про кримінальні правопорушення, які готуються, шляхом проведення оперативно-розшукової діяльності ще до початку досудового розслідування;

– позицію щодо основних напрямів вдосконалення досудового розслідування зловживання владою або службовим становищем, зокрема: основні напрями вдосконалення цього процесу: встановлення мінімального порогу шкоди або наслідків для кваліфікації діяння за ст. 364, що зменшить навантаження на органи розслідування, запровадження обов’язкового використання аналітичних електронних платформ (Prozorro, eData, eCase, ZvitPro) під час збору доказів і аналізу дій посадових осіб, використання

електронних доказів як основного джерела встановлення причинно-наслідкового зв'язку між діями суб'єкта та наслідками тощо;

– поняття зловживання владою, під яким запропоновано розуміти умисне використання особою, яка має владні повноваження, цієї влади всупереч інтересам служби з метою отримання вигоди для себе чи інших осіб або завдання шкоди інтересам держави, суспільства чи окремих осіб. Під зловживанням службовим становищем варто розуміти умисне використання службовою особою не владних, а організаційно-розпорядчих чи адміністративно-господарських повноважень всупереч інтересам служби. У зв'язку з унормуванням цих понять запропоновано внести низку змін до законодавства;

дістали подальшого розвитку:

– сучасні напрями наукових досліджень досудового розслідування зловживання владою або службовим становищем, до яких віднесено питання щодо чіткого відмежування зловживання владою або службовим становищем від суміжних складів кримінальних правопорушень, особливості доказування умислу у кримінальних правопорушеннях проти інтересів публічної служби, методика розслідування кримінальних правопорушень у сфері цифрової (електронної) влади та електронного документообігу тощо;

– наукова думка щодо вдосконалення української моделі на основі аналізу зарубіжного досвіду зловживання владою або службовим становищем: спеціалізація органів розслідування (як у SFO, PNF, CBA) дозволяє зосередитися на доказуванні складних корупційних схем; захист викривачів (whistleblowers) має бути інституційно гарантований, як у США; автоматичний обов'язок перевірки сигналів про зловживання, як у Франції та Німеччині, може зменшити латентність кримінальних правопорушень;

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що сформульовані та викладені в роботі положення, висновки можуть використовуватися у:

– *законотворчій діяльності* – під час підготовки змін до чинного законодавства України з питань досудового розслідування зловживання владою

або службовим становищем;

– *практичній діяльності* – як рекомендації під час практичної діяльності органів досудового розслідування, а також у процесі проведення занять щодо підвищення кваліфікації;

– *науково-дослідній діяльності* – при формуванні наукових розробок з питань удосконалення досудового розслідування зловживання владою або службовим становищем;

– *освітньому процесі* – для проведення різних форм занять зі здобувачами вищої освіти денної та заочної форм навчання.

Особистий внесок здобувачки. Дисертація є самостійною, завершеною науковою працею. Сформульовані в ній положення, узагальнення, висновки, рекомендації та пропозиції обґрунтовано на підставі самостійно проведених досліджень.

У науковій статті «Здійснення окремих заходів забезпечення кримінального провадження під час розслідування зловживання владою або службовим становищем», опублікованій спільно з І. В. Грицюком, авторкою самостійно проаналізовано види заходів забезпечення кримінального провадження, які застосовуються у справах про зловживання владою або службовим становищем.

Ідеї та розробки, що належать співавторам, разом з якими були опубліковані наукові статті, в дисертації не використовувалися. Для аргументації окремих положень дисертації використовувалися наукові праці інших учених, на які зроблено посилання.

Апробація результатів дисертації. Основні положення дисертації обговорювалися на кафедрі кримінального права та процесу Державного податкового університету. Результати дослідження були оприлюднені на 2 науково-практичних конференціях та круглих столах, зокрема: «Проблеми забезпечення прав і свобод людини і громадянина в умовах воєнного стану» (м. Ірпінь, 15 травня 2024 року); «Дев’яносто п’яті економіко-правові дискусії». Серія: Соціальні та гуманітарні науки (м. Львів, Україна, м. Ополе, Польща, 27-28 березня 2025 року).

Публікації. Основні наукові результати дисертації викладені в 5 наукових публікаціях, серед яких три статті, опубліковані в юридичних фахових виданнях України, затверджених наказом Міністерства освіти і науки України, та двоє тез доповідей, опублікованих у збірниках матеріалів науково-практичних конференцій та круглих столів.

Структура та обсяг дисертації. Робота складається із вступу, трьох розділів, що містять дев'ять підрозділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Загальний обсяг дисертації становить 229 сторінок, з них основний текст – 200 сторінки, список використаних джерел – 20 сторінок (180 найменувань) та 4 додатки на 9 сторінках.

РОЗДІЛ 1
ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОВЖИВАННЯ ВЛАДОЮ АБО СЛУЖБОВИМ СТАНОВИЩЕМ

1.1. Стан наукової розробленості проблем досудового розслідування зловживання владою або службовим становищем

Феномен корупції має комплексну природу, що поєднує інституційні, психологічні та соціально-правові чинники. Його виникнення значною мірою зумовлено особливостями людської поведінки, такими як егоїзм, жадібність, схильність до зловживання владою заради особистої вигоди, а також слабкістю або неефективністю державних інститутів, які не здатні забезпечити належний контроль, підзвітність і невідворотність покарання.

У сучасних умовах корупцію справедливо порівнюють із соціальною інфекцією, яка проникає в усі сфери суспільного життя – від вищих щаблів державного управління до щоденних адміністративних процедур. Цей феномен виявляє високий рівень адаптивності: він постійно трансформується, змінює форми, методи, канали впливу, використовуючи прогалини в законодавстві, недоліки в системі контролю та відповідальності, а також низький рівень правової культури окремих представників публічного сектору.

Корупція становить пряму загрозу для верховенства права, демократії, прозорості влади та забезпечення прав людини. Вона руйнує довіру до інституцій, формує середовище правового нігілізму, де кримінальне правопорушення не тільки не засуджується, але й часто сприймається як «норма». У довгостроковій перспективі корупція перешкоджає сталому економічному розвитку, підриває інвестиційний клімат, призводить до неефективного розподілу ресурсів **і** зростання соціальної нерівності.

Саме тому подолання корупції неможливе лише через покарання – воно вимагає системного наукового осмислення та обґрунтування, глибокої інституційної реформи та ефективного правозастосовного механізму, зокрема –

на етапі досудового розслідування, коли від якості зібраних доказів і неупередженості процесу часто залежить настання реальної кримінальної відповідальності.

За результатами соціологічного опитування, проведеного Київським міжнародним інститутом соціології (КМІС) на замовлення Програми сприяння громадській активності «Долучайся!» у співпраці з Проєктом USAID «Підтримка організацій-лідерів у протидії корупції в Україні «ВзаємоДія» (SACCI) у зимовий період 2023 року, 89% громадян України визнали корупцію однією з найсерйозніших проблем країни – відразу після повномасштабної війни.

Важливим індикатором посилення інституційної боротьби з корупцією є практичні результати діяльності спеціалізованих антикорупційних органів. Як зазначив керівник Спеціалізованої антикорупційної прокуратури (далі – САП) Олександр Клименко, перше півріччя 2023 року стало найрезультативнішим за весь період існування САП та Національного антикорупційного бюро України (далі – НАБУ). Зокрема, у зазначений період було повідомлено про підозру 137 особам, до суду скеровано 58 обвинувальних актів, які стосуються 147 підозрюваних у вчиненні корупційних кримінальних правопорушень [45].

У 2023 році САП та НАБУ продовжили системну та масштабну боротьбу з корупцією серед представників вищого державного апарату, у тому числі з фактами зловживання владою або службовим становищем, що передбачено ст. 364 КК України. За перше півріччя 2023 року: до відповідальності притягнуто 137 осіб за корупційні кримінальні правопорушення, до суду скеровано обвинувальні акти щодо 147 осіб, загалом кількість фігурантів корупційних справ, які перебувають на лаві підсудних, сягнула майже 1000 осіб.

Загалом за перше півріччя 2023 року підозру повідомлено 11 вищим посадовим особам держави, викрито 26 керівників державних підприємств, які вчиняли службові зловживання, притягнуто до відповідальності 7 суддів.

Ці результати свідчать про те, що в Україні починає формуватися практика ефективного досудового розслідування зловживання владою або службовим становищем, у тому числі за ст. 364 КК України, із застосуванням:

аналітичних методів збору доказів, комплексних економічних та комп'ютерно-технічних експертиз, ефективної процесуальної взаємодії між детективами та прокурорами.

Також такі справи демонструють, що сучасні службові зловживання набувають складної, організованої, трансформаційної форми, а тому вимагають високопрофесійного слідства, спеціальної експертизи та незалежного процесуального контролю [45].

Усе зазначене вище свідчить про системність, масштабність та трансформацію форм службових зловживань, зокрема серед представників вищих органів державної влади, включаючи судову гілку. Залучення суддів до корупційних схем, отримання ними неправомірної вигоди, маніпулювання судовими рішеннями з метою особистого збагачення або обслуговування корпоративних інтересів є особливо небезпечними проявами зловживання владою, що підривають не лише авторитет судової влади, а й основи верховенства права в Україні.

З огляду на складність документування таких кримінальних правопорушень, високий статус фігурантів, їх обізнаність із кримінальним процесом та наявність доступу до ресурсів тиску на слідство, стандартні підходи до досудового розслідування у справах за ст. 364 КК України виявляються недостатніми.

У зв'язку з цим виникає об'єктивна необхідність розробки окремої методики розслідування корупційних кримінальних правопорушень.

Значний внесок у дослідження теоретичних та практичних аспектів досудового розслідування кримінальних правопорушень, у тому числі тих, що вчиняються у сфері службової діяльності, зробили провідні українські науковці, чиї праці стали фундаментом для подальшого наукового осмислення службових кримінальних правопорушень та методики їх розслідування.

Серед них варто відзначити таких дослідників, як: Ю. П. Аленін, Л. І. Аркуша, В.П. Бахін, В. Д. Берназ, А. Ф. Волобуєв, В. І. Галаган, В. Г. Гончаренко, І. В. Гловюк, В. Г. Дрозд, В. А. Журавель, А. В. Іщенко, В. Ю. Калугін, О. А. Кириченко, Н. І. Клименко, І. І. Когутич,

О.Н. Колесніченко, В. П. Колмаков, В. О. Коновалова, В. С. Кузьмічов, В. К. Лисиченко, В. Г. Лукашевич, В. О. Малярова, М. І. Мельник, Г. А. Матусовський, А. В. Мовчан, М. А. Погорецький, М. В. Приходько, О. В. Пчеліна, М. В. Салтевський, С. М. Стахівський, Р. Л. Степанюк, В. В. Тіщенко, К. О. Чаплинський, С. С. Чернявський, В. Ю. Шепітько, А. І. Шило, М. Г. Щербаковський, Г. В. Щербакова, Б. В. Щур, Ю. М. Чорноус, В. В. Юсупов, О. О. Юхно та інші.

Їх наукові доробки охоплюють широке коло питань, зокрема методику досудового розслідування службових і корупційних правопорушень, кваліфікацію діянь, пов'язаних із зловживанням владою, тактику проведення окремих слідчих (розшукових) дій, доказування в умовах протидії слідству, криміналістичне забезпечення ефективності досудового процесу.

Наукові ідеї цих авторів є базовими для формування сучасного бачення проблем та перспектив досудового розслідування кримінальних правопорушень у сфері службової діяльності, зокрема й у контексті ст. 364 КК України, що робить їхній доробок надзвичайно цінним як для теорії, так і для практики.

Під час проведення дослідження було опрацьовано наукові праці провідних українських правознавців, які досліджують різноманітні аспекти протидії корупції, кримінального переслідування посадових осіб, а також доказування у справах відповідної категорії.

Зокрема, у праці Вознюка А. А. «Корупційні кримінальні правопорушення: концептуальні проблеми в контексті реформування кримінального законодавства України» розглядаються загальнотеоретичні засади криміналізації корупційних діянь, а також визначаються напрями законодавчого вдосконалення.

Автори Грібов М. Л., Венедіктов А. А. та Венедіктова Ю. Є. у спільній роботі «Контроль за вчиненням корупційних кримінальних правопорушень, пов'язаних з підкупом: питання законності» акцентують увагу на законодавчих і процесуальних засадах виявлення та запобігання підкупу, що є окремою формою зловживання владою.

Касапоглу С.О. аналізує проблему допустимості доказів у кримінальних провадженнях за корупційні кримінальні правопорушення, наголошуючи на процедурних помилках, що можуть нівелювати результати досудового розслідування. У свою чергу, Мироненко В. у праці «Типові процесуальні порушення під час розслідування корупційних злочинів» описує конкретні недоліки у діяльності слідчих та прокурорів, які потребують усунення через підвищення професійної підготовки.

Никифоренко Н.А. у дослідженні «Детермінанти кримінальних правопорушень, пов'язаних з корупцією» виокремлює соціально-правові чинники, що спричиняють поширення корупції серед службових осіб. Рибалка О. у своїй праці аналізує теоретичні засади доказування у кримінальному процесі, приділяючи увагу корупційним кримінальним правопорушенням, де збір доказів є особливо складним.

Актуальне дослідження проблеми розслідування корупційних правопорушень, вчинених суддями, здійснено у спільній праці Свободи Є.Ю. та Ціпотана Ю.П., де проаналізовано специфіку процесуального статусу судді та труднощі при здійсненні досудового розслідування. Шевчук В.М. у роботі «Виявлення ознак корупційних кримінальних правопорушень як структурний елемент криміналістичної методики розслідування» формулює підходи до виявлення та фіксації ознак зловживань як складової частини криміналістичної методики.

Поряд з тим, аналіз наявної літератури дозволяє стверджувати, що ряд аспектів, зокрема методика досудового розслідування зловживання владою під час воєнного стану, роль цифрових доказів, особливості застосування запобіжних заходів та спеціальні слідчі ситуації у справах щодо посадовців судової гілки влади – залишаються недостатньо розробленими та вимагають додаткового теоретичного осмислення й практичного узагальнення.

В Україні було проведено низку наукових досліджень, присвячених різним аспектам кримінального провадження у справах про корупційні правопорушення, зокрема тим, що стосуються розслідування, оперативно-розшукового забезпечення та кримінального процесуального доказування. У

фокусі наукової уваги опинилися, зокрема, зловживання владою або службовим становищем (ст. 364 КК України), одержання неправомірної вигоди (ст. 368 КК України), надання неправомірної вигоди (ст. 369 КК України), незаконне збагачення (ст. 368-5 КК України) та інші пов'язані корупційні кримінальні правопорушення [129, с. 636].

Окрему увагу в межах криміналістичного забезпечення досудового розслідування правопорушень у сфері службової діяльності науковці приділяли протиправним діям суддів, зокрема зловживанню владою або службовим становищем, а також постановленню завідомо неправосудного вироку, рішення, ухвали чи постанови. Цим проблемам присвятили свої дослідження такі вчені, як Д.А. Бондаренко, М.А. Погорецький, Н.П. Сиза, М.В. Шепітько, Р.М. Шехавцов та інші.

У їхніх працях досліджуються криміналістичні ознаки корупційних діянь суддів; способи виявлення факту зловживання повноваженнями в судовій сфері; методи збору доказів при обмеженому доступі до внутрішньої службової інформації; процесуальні особливості розслідування щодо суддів з урахуванням їхнього статусу (згідно із законами «Про судоустрій і статус суддів» та «Про Вищу раду правосуддя»).

Упродовж останніх років в Україні було проведено значну кількість наукових досліджень, присвячених проблемам розслідування, оперативно-розшукового забезпечення та кримінального процесуального доказування у кримінальних провадженнях щодо корупційних правопорушень, зокрема таких, як зловживання службовим становищем, одержання неправомірної вигоди, незаконне збагачення, перевищення повноважень тощо.

У центрі уваги науковців перебували: теоретичні засади кваліфікації таких кримінальних правопорушень; криміналістичні характеристики їх вчинення; методика виявлення, фіксації та доказування злочинної діяльності; особливості проведення слідчих (розшукових) дій у справах із високим рівнем латентності; використання спеціальних знань, експертиз і цифрових технологій під час досудового розслідування.

При цьому наукові розвідки нерідко акцентували увагу на окремих різновидах корупційних кримінальних правопорушень, пов'язаних із діяльністю: суддів, службовців органів виконавчої влади, правоохоронців, керівників державних підприємств, суб'єктів публічних закупівель.

Особливо плідною та інтенсивною була наукова діяльність криміналістів на початку XXI століття, коли під впливом адміністративної та кримінально-правової реформ в Україні почали формуватися: нові уявлення про сутність та механізм вчинення корупційних кримінальних правопорушень; сучасні методики розслідування окремих категорій службових правопорушень; підходи до аналізу структури кримінально протиправної поведінки посадових осіб з урахуванням впливу інституційної слабкості та конфлікту інтересів.

Незважаючи на помітні наукові здобутки, ряд проблемних аспектів досудового розслідування корупційних правопорушень, зокрема зловживання владою або службовим становищем, залишається недостатньо дослідженим. Зокрема, потребують подальшого вивчення: типові слідчі ситуації, які виникають у справах про зловживання повноваженнями; процесуальні особливості застосування запобіжних заходів до посадових осіб; методики використання електронних доказів та експертних досліджень у таких провадженнях; особливості розслідування кримінальних правопорушень або в умовах воєнного стану.

Аналіз наявних наукових джерел свідчить, що у вітчизняній криміналістиці сформувалося кілька основних напрямів досліджень, пов'язаних із розслідуванням корупційних кримінальних правопорушень. У першу чергу слід виокремити дослідження загального характеру, які стосуються методики досудового розслідування кримінальних правопорушень корисливого та службового спрямування.

Так, одним із перших ґрунтовних досліджень у цьому напрямі стала праця А.В. Волобуєва (2001), присвячена науковим основам комплексної методики розслідування корисливих кримінальних правопорушень у сфері підприємництва, де було закладено підхід до інтеграції криміналістичних,

економічних та правових інструментів під час фіксації та доказування неправомірної поведінки суб'єктів господарювання.

Я. Є. Мишков у монографії «Методика розслідування хабарництва» (2005) запропонував типові слідчі ситуації, алгоритми дій слідчого та тактику використання спеціальних знань при документуванні фактів одержання і надання неправомірної вигоди.

У свою чергу, С.С. Чернявський (2010) у праці «Теоретичні та практичні основи методики розслідування фінансового шахрайства» проаналізував складну структуру кримінальних правопорушень, що пов'язані з фінансовими маніпуляціями, і запропонував інноваційний підхід до використання фінансово-криміналістичної експертизи.

На новий етап розвитку криміналістичної науки щодо корупційних кримінальних правопорушень вийшли дослідження А.І. Шила (2013), який у своїй роботі «Методика розслідування хабарництва в контексті нового антикорупційного законодавства України» адаптував попередні теоретичні напрацювання до оновленої нормативної бази, зокрема Закону України «Про засади запобігання і протидії корупції».

Дослідження Н.В. Кимлик (2013) «Особливості розслідування злочинів, пов'язаних із корупцією» зосереджується на структурі кримінального правопорушення, підходах до кваліфікації діянь, а також на виборі оптимальної тактики збирання доказової інформації залежно від процесуального статусу фігуранта справи [55; 56, 91:92; 159, с. 34].

Питання розслідування кримінальних правопорушень у сфері службової діяльності були також предметом глибокого монографічного вивчення вітчизняними науковцями-криміналістами. Особливої уваги заслуговують роботи, що комплексно розглядають методику, кримінально-правову оцінку, доказування та особливості досудового розслідування корупційних кримінальних правопорушень.

Зокрема, вагомий внесок у розвиток криміналістичної теорії зробили В.Ю. Шепітько та В.А. Журавель, які у своїй колективній праці «Розслідування злочинів корупційної спрямованості» (2013) розробили систему

криміналістичних рекомендацій, адаптовану до специфіки правопорушень, пов'язаних із зловживанням владою, підкупом, службовою недбалістю та незаконним збагаченням. Автори акцентували увагу на типових моделях поведінки службових осіб і сформулювали алгоритми слідчих дій, орієнтованих на виявлення і фіксацію доказів корисливої мети.

Важливою є також монографія Н.В. Кимлик, Р.В. Кимлик та Н.А. Жерж «Розслідування корупційних правопорушень у кримінальному процесі» (2014), у якій обґрунтовано процесуальні особливості збирання доказів, допустимість та достатність доказової бази, а також розкрито роль негласних слідчих (розшукових) дій у протидії корупції**.**

У праці М.І. Хавронюка «Корупційні схеми: їх кримінально-правова кваліфікація і досудове розслідування» (2019) запропоновано сучасний погляд на структурно-логічну природу злочинної схеми, її організаційні рівні та ролі учасників, а також проблеми кваліфікації дій, що можуть мати ознаки як зловживання владою, так і участі в організованій злочинній групі. Значна увага приділена практичним аспектам взаємодії слідчого з прокурором, аналітичному супроводу розслідувань та правовій оцінці транзакцій [55; 56, 16]

Важливу роль у формуванні основ методики розслідування зловживання владою або службовим становищем відіграють наукові розробки В.О. Мартиненка та М.В. Борусовського, які у своїх працях приділяють значну увагу аналізу специфіки службових кримінальних правопорушень, механізмів їх вчинення та особливостей доказування корупційної мотивації у діях посадових осіб.

Нині, як у науковому середовищі, так і серед практичних працівників правоохоронних органів, гостро постало питання про роль та ефективне використання спеціальних знань при розслідуванні корупційних кримінальних правопорушень.

О.М. Шрамко (2021) наголошує на важливості структурного впровадження спеціальних знань у процес доказування у справах про корупцію;

Є.Ю. Свобода та В.В. Юсупов (2023) досліджують місце і значення антикорупційної судової експертизи, а також шляхи її вдосконалення;

Н.І. Клименко висвітлює питання поняття корупції у криміналістиці та природи антикорупційної експертизи як інструменту у виявленні системних зловживань;

І.В. Гора у своїх працях аналізує експертне забезпечення досудового розслідування корупційних злочинів, зокрема через призму економічних, бухгалтерських та цифрових експертиз;

В.В. Юсупов розкриває поняття та практичне застосування антикорупційної експертизи, а також розробляє тактичні засоби та прийоми розслідування кримінальних правопорушень з корупційною складовою.

Разом із тим, останніми роками наукова увага значною мірою зосереджується на інституційному аспекті боротьби з корупцією, зокрема на організації діяльності НАБУ та його взаємодії з іншими правоохоронними і антикорупційними органами.

У цьому контексті заслуговує на увагу дисертаційне дослідження Р.В. Войтюка (2019), яке присвячене правовому статусу детектива НАБУ як суб’єкта кримінальних процесуальних правовідносин. У своїй праці автор досліджує особливості повноважень детективів, правові та організаційні межі їх процесуальної автономії, взаємодію детектива з прокурором та іншими учасниками досудового розслідування, роль детектива у забезпеченні належного доказування у складних корупційних справах, зокрема щодо зловживання владою або службовим становищем [23].

Суттєвий інтерес становить дисертаційне дослідження Ю.П. Хитя (2023) на тему «Юридико-психологічні засади взаємодії слідчого (детектива) та прокурора під час досудового розслідування корупційних злочинів». Ця робота є одним із перших комплексних досліджень в Україні, в якому розкрито міждисциплінарний підхід до організації процесуальної взаємодії у кримінальних провадженнях щодо корупційних правопорушень.

Автор обґрунтовано аналізує: психологічні чинники, що впливають на ефективність комунікації між слідчим і прокурором; юридичні бар’єри до реалізації принципів процесуальної автономії та координації; стратегії узгодженого прийняття рішень у складних розслідуваннях – зокрема, щодо

зловживання службовим становищем, одержання неправомірної вигоди, незаконного збагачення.

Особливу увагу Ю.П. Хить приділяє ролі комунікативної компетентності в організації спільної слідчої діяльності, механізмам запобігання конфліктам компетенції та ліній підпорядкування, важливості довіри, зворотного зв'язку та погодженості процесуальних дій, що особливо актуально у провадженнях під юрисдикцією НАБУ та САП [157].

Значущим для розкриття організаційних, тактичних і процесуальних особливостей досудового розслідування корупційних кримінальних правопорушень є дисертаційне дослідження В.І. Жукової (2023) на тему «Взаємодія підрозділів детективів Національного антикорупційного бюро України з контролюючими органами під час досудового розслідування». У цій роботі представлено результати системного аналізу процесуальних, правових і тактико-організаційних проблем, які виникають у службовій діяльності: детективів НАБУ, слідчих і прокурорів, працівників оперативних підрозділів інших органів – у процесі взаємодії з контролюючими органами (Державна аудиторська служба України, Державна податкова служба України, Державна служба фінансового моніторингу України, Національне агентство з питань запобігання корупції тощо) в рамках досудового розслідування.

Дослідження вченої розкриває проблеми нормативного та інституційного характеру, які перешкоджають ефективній міжвідомчій співпраці, аналізує процесуальні ризики, пов'язані з несвоєчасним або неповним отриманням даних від контролюючих структур, пропонує механізми удосконалення тактичної координації між НАБУ та органами фінансового, податкового та антикорупційного контролю.

Особлива увага в роботі приділяється проблемі допустимості та достовірності доказів, отриманих у співпраці з контролюючими органами, узгодженню планів слідчих (розшукових) дій та перевірок, створенню міжвідомчих робочих груп, як інструменту оперативного реагування на виявлені корупційні правопорушення [40].

Окремої уваги заслуговує питання вивчення зарубіжного та міжнародного досвіду функціонування спеціалізованих антикорупційних інституцій, що розглядається в роботах вітчизняних науковців, зокрема О. Ярмиша, Р.Мельника, М. Григи.

У своїх дослідженнях ці автори аналізують моделі діяльності незалежних антикорупційних органів, що діють у різних країнах світу, зокрема Антикорупційної комісії Сінгапуру (CPIB), Бюро боротьби з корупцією та економічними кримінальними правопорушеннями Угорщини, Національного агентства з попередження корупції (NACP) Польщі, Офісу незалежного прокурора в Румунії (DNA) [29; с.72-74, 135].

Таким чином, проведений аналіз наукових джерел свідчить, що більшість досліджень у вітчизняному науковому просторі зосереджено на загальних аспектах розслідування корупційних кримінальних правопорушень. Найбільшу увагу приділено: розслідуванню кримінальних правопорушень, пов'язаних із корупційними схемами в органах публічної влади; вивченню процесуальних і криміналістичних засобів використання спеціальних знань, зокрема експертних досліджень у сфері фінансів, ІТ та документообігу; аналізу тактичних прийомів і алгоритмів слідчих (розшукових) дій у кримінальних провадженнях із високим рівнем складності та латентності; а також узагальненню зарубіжного досвіду функціонування спеціалізованих антикорупційних інституцій, що стало підґрунтям для порівняльно-правових досліджень вітчизняних науковців [129].

Наступну групу наукових джерел становлять праці, виконані в межах кримінології, політології та соціології, адже саме в рамках цих наук були започатковані перші системні наукові розвідки проявів корупції. У дослідженнях зазначених напрямів корупція розглядається як соціальне, політичне та правове явище, що має багатовимірну природу, а її вивчення стало підґрунтям для подальших галузевих досліджень у сфері: теорії адміністративного права (зокрема – запобігання правопорушенням у публічній службі), кримінального права (у частині криміналізації діянь, пов'язаних із зловживанням владою), кримінального процесу (в аспектах доказування

корупційних діянь), криміналістики (через створення методик розслідування службових правопорушень).

Зокрема, у працях із кримінології висвітлюються фактори, що детермінують корупційну поведінку, механізми поширення корупційних практик у владних інститутах, а також шляхи ресоціалізації службових осіб, залучених до корупційної діяльності. Політологічні підходи дозволили дослідити інституційну слабкість держави, вплив олігархічних груп, проблеми доброчесності органів влади, що також є важливим контекстом для оцінки умов вчинення службових кримінальних правопорушень.

Вагомий внесок у дослідження соціально-політичних та загальноправових аспектів корупції зробили провідні українські науковці, зокрема О.Ю. Бусол, М.І. Камлик, М.І. Міхальченко, М.І. Мельник, Є.В. Немержицький та М.І. Хавронюк. Їхні праці стали теоретичним підґрунтям для подальших галузевих досліджень у кримінальному, адміністративному праві, кримінальному процесі та криміналістиці. Так, О.Ю. Бусол аналізує антикорупційну політику в умовах трансформації державного управління, наголошуючи на ролі політичної волі, прозорості інституцій і громадського контролю у протидії зловживанням у публічному секторі. М.І. Камлик у своїх роботах звертається до проблем правового регулювання відповідальності за корупційні діяння, висвітлюючи зв’язок між правовою системою, правосвідомістю та правовим нігілізмом у контексті корупції. М.І. Міхальченко розглядає корупцію як соціальне явище, що має системний характер, досліджуючи її взаємозв’язок з політичною стабільністю, рівнем довіри до влади та ефективністю інституцій. М.І. Мельник зробив значний внесок у теоретичне осмислення природи корупції як кримінально-правового феномену, обґрунтовуючи підходи до її правової кваліфікації та засад кримінальної відповідальності. Є.В. Немержицький аналізує етико-правову складову протидії корупції, акцентуючи на моральній відповідальності посадових осіб та формуванні культури доброчесності. М.І. Хавронюк досліджує структуру корупційних схем, їхнє виявлення, кримінально-правову оцінку, а також

взаємозв'язок між правозастосуванням і публічною політикою у сфері запобігання корупції [21; 48; 90; 87; 93; 154].

Цінність наукових праць таких авторів, як О.Ю. Бусол, М.І. Камлик, М.І. Міхальченко, М.І. Мельник, Є.В. Немержицький та М.І. Хавронюк, полягає в тому, що у своїх дослідженнях вони зробили спробу комплексно осмислити витоки формування корупції як соціального явища в Україні, проаналізували систему правових, соціальних та державних інститутів боротьби з нею, а також визначили засади формування ефективної антикорупційної політики в державі.

Ці праці мали значний вплив на розвиток міжгалузевих досліджень, сприяли формуванню другої групи наукових робіт, що зосереджені переважно у сфері адміністративного та кримінального права. Йдеться про дисертації, монографії та цикли наукових статей, у яких розглядаються: загальні питання адміністративно-правового регулювання запобігання та протидії корупції; механізми забезпечення прав і свобод громадян у сфері антикорупційної діяльності; визначення правової природи корупційних адміністративних правопорушень та їх відмежування від кримінальних корупційних діянь; особливості притягнення до адміністративної відповідальності посадових осіб, зокрема працівників органів внутрішніх справ, органів місцевого самоврядування та державної служби; організація діяльності суб'єктів, уповноважених на здійснення заходів із запобігання та протидії корупції, включно з їх інформаційно-аналітичним забезпеченням та взаємодією з громадськими організаціями; зарубіжний досвід державного управління у сфері боротьби з адміністративною корупцією [3;. 26;. 33;. 41;. 43;. 66; 83; 131].

У рамках теорії кримінального права значна увага приділялася дослідженню змісту окремих складів кримінальних правопорушень у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг. Це дало змогу глибше проаналізувати правову природу таких кримінальних правопорушень, їхній об'єктивний і суб'єктивний склад, межі відповідальності та специфіку кваліфікації.

Зокрема, зловживання владою або службовим становищем, як окремий склад кримінального правопорушення, передбачений ст. 364 Кримінального кодексу України 2001 року, було предметом спеціального дослідження у працях В.Г. Хашева. У своїх роботах він здійснив ґрунтовний аналіз: об'єктивної сторони діяння, зокрема з урахуванням характеру наслідків; суб'єкта кримінального правопорушення – службової особи, її функцій і повноважень; умисної форми вини та мотивів вчинення зловживання; проблем відмежування зловживання від перевищення влади, службової недбалості та професійної помилки.

Праці В.Г. Хашева також містять пропозиції щодо удосконалення формулювання ст. 364 КК України, у тому числі в частині конкретизації складу правопорушення, розмежування адміністративної та кримінальної відповідальності, а також визначення шкоди як обов'язкової ознаки [155] та В.П. Коваленка [60].

Варто зазначити, що розслідування цього кримінального правопорушення не було предметом окремих монографічних досліджень. Воно розглядалась або у зв'язку із описанням особливостей кваліфікації інших корупційних правопорушень [4; 172.] або в контексті визначення та описання ознак службової особи в кримінальному законодавстві [82].

Вагомий внесок у розвиток теорії кримінального права у сфері службових правопорушень зробив Ю.І. Шиндель, який у своїй дисертаційній роботі «Кримінально-правова характеристика зловживання повноваженнями особами, які надають публічні послуги» здійснив детальний аналіз статті 365–2 Кримінального кодексу України.

У центрі уваги дослідника перебувала еволюція законодавчого формулювання складу правопорушення, передбаченого зазначеною нормою та правова природа суб'єкта правопорушегня, яким виступає особа, що не є службовою, але надає публічні послуги від імені держави або органів місцевого самоврядування [166.].

Серед кримінальних правопорушень у сфері службової діяльності прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди

службовою особою (ст. 368 КК України), а також пропозиція, обіцянка або надання неправомірної вигоди (ст. 369 КК України) є найбільш дослідженими у теорії кримінального права. Ці склади кримінальних правопорушень мають усталену теоретичну базу, сформовану завдяки роботам О.О. Дудорова, М.І. Мельника, І.О. Томчук та О.Д. Ярошенка [36; 88; 147; 176; 70].

У контексті розвитку кримінально-правового регулювання відповідальності за корупційні правопорушення в приватному секторі особливу увагу привертає дослідження Я.В. Ризак, яка у своїй роботі приділила увагу ґенезі кримінальної відповідальності за підкуп службової особи юридичної особи приватного права, передбачений ст. 368-3 Кримінального кодексу України.

У межах цього дослідження авторка розглянула історичний розвиток криміналізації підкупу в приватному секторі в Україні, проаналізувала правову природу службових осіб юридичних осіб приватного права, з урахуванням їхнього правового статусу та функціонального призначення, звернула увагу на міжнародно-правові стандарти у сфері протидії приватному підкупу, зокрема положення: Конвенції ООН проти корупції (2003), Кримінальної конвенції про боротьбу з корупцією Ради Європи (1999), Рекомендацій Групи розробки фінансових заходів боротьби з відмиванням грошей (FATF) [127].

Підкуп особи, яка надає публічні послуги (ст. 368-4 Кримінального кодексу України) є складом правопорушення, що був опосередковано предметом наукових досліджень, переважно в межах ширших робіт, присвячених загальним питанням кримінальної відповідальності за корупційні злочини, зокрема за хабарництво, прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди (ст. 368 КК України), а також незаконне збагачення (ст. 368-5 КК України) [147; 70; 176.].

Останньому з корупційних правопорушень, передбачених у Розділі XVII Кримінального кодексу України, - а саме зловживанню впливом – присвячено монографічне дослідження Н.О. Кочерової**.** У межах своєї кандидатської дисертації авторка здійснила комплексний аналіз історичного розвитку

кримінальної відповідальності за зловживання впливом, а також обґрунтувала його соціальну обумовленість як форми корупційної поведінки [71].

Значення проведених досліджень змісту складів корупційних правопорушень у сфері службової діяльності та проблемних питань їх кваліфікації, незважаючи на те, що більшість із них не враховують змін у кримінальному законодавстві, які відбулися протягом останніх двох років, полягає в тому, що вони слугують підґрунтям для формування уявлень про предмет доказування у кримінальному провадженні під час досудового розслідування та судового розгляду.

Завдяки науковцям у галузі кримінального процесу сформувалися сучасні уявлення про доказування як центральну складову кримінальної процесуальної діяльності. Сутність доказування полягає у здійсненні дій пошуково-пізнавального характеру, процесуальна форма та порядок яких визначені нормами кримінального процесуального закону. Результати цих дій, що визнаються під час оцінки належними, допустимими, достовірними та у сукупності – достатніми і взаємопов’язаними доказами, слугують основою для прийняття відповідних процесуальних рішень [78; 17].

Як ми уже зазначали, у криміналістиці питанню розробки методики розслідування корупційних правопорушень присвятили свої наукові праці такі дослідники, як Л. І. Аркуша, Я. Є. Мишков, Н. В. Кимлик, А. І. Шило та Д. О. Шумейко [8; 92; 56; 165; 171].

З позицій концепції криміналістичного забезпечення процесу доказування на досудовому розслідування, виробленої в теорії криміналістики, у згаданих наукових працях сформовано криміналістичні характеристики окремих видів корупційних правопорушень, надано рекомендації щодо алгоритмів дій слідчого в типових слідчих ситуаціях на початковому етапі розслідування, а також висвітлено тактичні аспекти проведення окремих слідчих і негласних слідчих (розшукових) дій.

Таким чином, можна констатувати, що на сьогодні, завдяки численним науковим дослідженням у галузях політології, кримінології, кримінального права, кримінального процесу та криміналістики, сформовано наукову базу

боротьби з корупційними правопорушеннями . Аналіз цієї бази свідчить про наявність прогалин у науковому забезпеченні процесу доказування у кримінальних провадженнях щодо корупційних правопорушень у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг.

З огляду на зміст проведених досліджень та потреби практики, першочергової наукової розробки потребують: обставини, що підлягають доказуванню у межах кожного правопорушення із зазначеної категорії; підстави та процесуальний порядок внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань; особливості збирання доказів у провадженнях про корупційні правопорушення під час проведення слідчих (розшукових), негласних слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій – як у загальному порядку здійснення досудового розслідування, так і в режимі спеціального досудового розслідування (in absentia), з урахуванням процесуального статусу осіб, визначених у ст. 480 КПК України [163].

Отже, на основі сказаного можемо сформулювати основні напрями наукових досліджень досудовоого розслідування зловживання владою або службовим становищем:

1) кримінально-правова характеристика зловживання владою або службовим становищем – дослідження ознак складу кримінального правопорушення, його відмежування від суміжних правопорушень (службова недбалість, перевищення влади) проводили М. І. Баєв, О. М. Костенко, М. І. Хавронюк;

2) предмет доказування у кримінальних провадженнях за ст. 364 КК України – вивчення обставин, що підлягають доказуванню, їх структуризація та систематизація є предметом досліджень В. П. Бахіна, В. Ю. Шепітька, О. Г. Калитви;

3) криміналістична характеристика зловживання владою як елемент методики розслідування – типові способи вчинення правопорушень, особи правопорушників, механізми приховування досліджували О. Я. Бакаєв, Л. І. Аркуша, А. Ф. Волобуєв; Методика досудового розслідування

зловживання владою – розробку алгоритмів дій слідчого у типових слідчих ситуаціях, побудову етапів розслідування здійснювали Я. Є. Мишков, А. І. Шило, Н. В. Кимлик;

4) тактика проведення слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій – особливості допитів, огляду, обшуку, тимчасового доступу до речей і документів, нешласних слідчих (розшукових) дій вивчали Д. О. Шумейко, С. П. Єршов, О. В. Кузнєцова;

5) збирання та оцінка доказів у справах щодо зловживання владою – проблематику використання непрямих доказів, доказування умислу та тяжких наслідків висвітлювали у своїх працях Г. А. Єфремова, С. О. Чернявський, В.В. Тищенко;

6) особливості досудового розслідування за участю спеціальних суб'єктів – питання процесуального статусу службових осіб, передбачених ст. 480 КПК України, а також нюанси повідомлення про підозру досліджували В. С. Зеленецький, А. В. Галаган, Ю. М. Грошевий;

7) запобігання та усунення причин і умов вчинення зловживань – комплексне бачення профілактики злочинів у сфері службової діяльності представлено у працях В. І. Борисова, І. Я. Андрущенка, Л. М. Протасова.

Проте на сьогодні залишаються дискусійними, фрагментарно дослідженими або такими, що потребують сучасного переосмислення:

1. Чітке відмежування зловживання владою або службовим становищем від суміжних складів правопорушень – зокрема, від перевищення влади (ст. 365 КК України), службової недбалості (ст. 367 КК України), конфлікту інтересів та корупційних діянь у сфері публічного управління.

2. Об'єктивні критерії встановлення «істотної шкоди» та «тяжких наслідків» – відсутність єдиної практики розрахунку шкоди у нематеріальній (репутаційній, суспільно-політичній) площині.

3. Проблеми кваліфікації дій у випадках одночасного заподіяння шкоди приватним і публічним інтересам – недостатньо досліджені моделі подвійної шкоди у службових правопорушеннях.

4. Особливості доказування умислу в правопорушеннях проти інтересів служби – недостатньо науково розроблені підходи до встановлення спрямованості умислу саме на використання влади або службового становища у спосіб, що суперечить інтересам служби.

5. Методика розслідування правопорушень у сфері цифрової (електронної) влади та електронного документообігу – відсутність системних напрацювань щодо зловживань у сфері електронного управління, адмінпослуг, цифрових платформ.

6. Проблематика використання негласних слідчих (розшукових) дій (далі – НСРД) у справах про зловживання владою – особливо у випадках, коли службове правопорушення вчиняється без безпосереднього отримання вигоди або за відсутності прямих свідків.

7. Доказування причинно-наслідкового зв’язку між діями службової особи та наслідками для держави або суспільства – з урахуванням складності фіксації політичних, економічних чи управлінських наслідків.

8. Розслідування правопорушень, вчинених у співучасті групою осіб, з розмежуванням ролей співвиконавців, пособників, організаторів у межах посадових повноважень – наявна прогалина в методичних рекомендаціях щодо диференціації кримінальної відповідальності в таких випадках.

9. Особливості досудового розслідування за участю осіб із спеціальним статусом – зокрема народних депутатів, суддів, посадових осіб місцевого самоврядування – на стику положень КПК України та спеціального законодавства (ст. 480 КПК, закон «Про державну службу», тощо).

10. Інтеграція криміналістичних знань з економіко-правовими та антикорупційними методами у процесі розслідування – наука досі не виробила ефективної моделі міждисциплінарного підходу до розслідування службових зловживань, зокрема у сфері державних закупівель, бюджету, комунального майна.

1.2. Поняття, сутність та ознаки зловживання владою або службовим становищем

У практиці правозастосування неоднозначним залишається питання правової кваліфікації дій службових осіб, зокрема – розмежування зловживання владою або службовим становищем (ст. 364 КК України) та перевищення влади або службових повноважень (ст. 365 КК України).

Проблема чіткого розмежування складів правопорушень, передбачених статтями 364 та 365 КК України, значно загострилася після прийняття Закону України від 21 лютого 2014 року № 747-VII «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України у зв'язку з імплементацією положень статті 19 Конвенції ООН проти корупції». Згідно з цим законом: статтю 365 КК України було викладено в новій редакції, якою звузили суб'єктний склад цього кримінального правопорушення винятково до працівників правоохоронних органів, а статтю 364 КК України (зловживання владою або службовим становищем) було доповнено елементами, які раніше характерно описували перевищення повноважень.

Ці зміни призвели до перерозподілу правозастосовної практики: дії, які до 2014 року кваліфікувалися за ст. 365 КК України, нині дедалі частіше класифікуються за ст. 364, що створює реальні труднощі в кваліфікації правопорушень та ризики неоднакового застосування норм права.

До внесення змін 21 лютого 2014 року кримінальне законодавство України чітко розмежовувало склади правопорушень, передбачених статтями 364 і 365 КК України, хоча в правозастосуванні між ними вже тоді виникали труднощі.

Частина 1 статті 365 КК України (в редакції до 2014 року) встановлювала кримінальну відповідальність за перевищення влади або службових повноважень, тобто умисне вчинення службовою особою дій, які явно виходять за межі наданих їй прав чи повноважень, якщо вони завдали істотної шкоди охоронюваним законом правам, інтересам окремих громадян, державним чи громадським інтересам, інтересам юридичних осіб».

Частина 1 статті 364 КК України (в редакції до 2014 року) забороняла зловживання владою або службовим становищем, тобто умисне, з корисливих мотивів чи в інших особистих інтересах або в інтересах третіх осіб використання службовою особою влади чи службового становища всупереч інтересам служби, якщо воно завдало істотної шкоди охоронюваним законом правам, свободам та інтересам окремих громадян, або державним чи громадським інтересам, або інтересам юридичних осіб.

Унаслідок наявності складнощів у кваліфікації дій службових осіб у правозастосовній практиці суди неодноразово зіштовхувалися з проблемою розмежування зловживання владою або службовим становищем (ст. 364 КК) та перевищення влади або службових повноважень (ст. 365 КК).

З метою уніфікації підходів до тлумачення цих складів злочинів, Пленум Верховного Суду України у п. 5 постанови № 15 від 26 грудня 2003 року «Про судову практику у справах про перевищення влади або службових повноважень» роз'яснив:

«Судам необхідно відмежовувати перевищення влади або службових повноважень від зловживання владою або службовим становищем. В останньому випадку службова особа незаконно, всупереч інтересам служби, використовує надані їй законом права й повноваження (ст. 364 КК України)».

Перевищенням влади або службових повноважень визнається умисне вчинення службовою особою таких дій, які явно виходять за межі її компетенції та можуть бути класифіковані за кількома формами:

а) усупереч ієрархії повноважень. Вчинення дій, які належать до компетенції вищестоящої службової особи того ж органу (відомства) або службової особи іншого органу влади.

б) без дотримання спеціального порядку або дозволу. Вчинення дій, які можуть бути виконані лише у випадках, передбачених законом, або з дозволу компетентного органу, або за дотримання спеціального процесуального порядку, якщо такі умови відсутні.

в) порушення колегіального принципу. Вчинення службовою особою дій одноособово, у той час як законом або внутрішніми актами передбачено їх колегіальне прийняття.

г) вчинення абсолютно заборонених дій. Вчинення дій, які не має права виконувати жодна службова особа – тобто таких, що прямо заборонені законом або виходять за межі функцій державного управління [120].

Пленум Верховного Суду України у своїй постанові №15 від 26 грудня 2003 року чітко розмежував два склади кримінальних правопорушень:

1. Зловживання владою або службовим становищем (ст. 364 КК України). Це використання службовою особою наданих їй законом прав і повноважень, але всупереч інтересам служби, з особистою зацікавленістю (корисливою чи іншою) (Право є, але його використовують неправомірно).

2. Перевищення влади або службових повноважень (ст. 365 КК України). Це вихід службової особи за межі своєї компетенції, тобто вчинення дій, які не входять до її службових обов'язків і не передбачені жодними законними повноваженнями (права немає, але дія все одно вчинена).

Варто зазначити, що у судовій практиці України тривалий час існувала проблема чіткого розмежування кримінально караних діянь, передбачених ст. 364 КК України («Зловживання владою або службовим становищем») та ст. 365 КК України («Перевищення влади або службових повноважень»). Складність кваліфікації полягала в тому, що межі повноважень службової особи часто були нечіткими, а самі діяння – схожими за зовнішніми ознаками. Для вирішення цієї колізії Пленум Верховного Суду України у п. 5 постанови № 15 від 26 грудня 2003 р. спеціально наголосив на необхідності відмежування зазначених складів правопорушень: зловживання владою має місце тоді, коли особа використовує надані їй законом повноваження всупереч інтересам служби, а перевищення влади – коли особа вчиняє дії, що явно виходять за межі її повноважень, тобто використовує повноваження, яких вона взагалі не мала.

Проте подальші зміни у кримінальному законодавстві викликали нову хвилю дискусій. Так, Законом України від 21 лютого 2014 р. «Про внесення змін до Кримінального і Кримінального процесуального кодексів України щодо

імплементації до національного законодавства положень ст. 19 Конвенції ООН проти корупції» стаття 365 КК України була викладена в новій редакції. Згідно з оновленою ч. 1 ст. 365 КК, кримінальна відповідальність за перевищення влади або службових повноважень передбачена винятково для працівників правоохоронних органів.

Таким чином, законодавець звузив коло суб'єктів цього кримінального правопорушення з усіх службових осіб до лише працівників правоохоронних органів. У пояснювальній записці до відповідного законопроєкту зазначалося, що така ініціатива була зумовлена тим, що у 2013 році «переважна більшість кримінальних правопорушень, передбачених ст. 365 КК України, були вчинені працівниками правоохоронних органів». Проте така мотивація, попри свою статистичну обґрунтованість, не витримує критики з позицій кримінально-правової доктрини, оскільки факт домінування певної категорії суб'єктів у структурі правопорушень не може бути достатньою підставою для звуження складу суб'єкта цього правопорушення.

Наслідком такої законодавчої зміни стало утворення прогалини в механізмі кримінально-правового реагування на дії службових осіб, які, не будучи працівниками правоохоронних органів, перевищили свої повноваження. Такі дії часто не підпадають під ознаки зловживання владою (оскільки немає використання наданих повноважень), а за новою редакцією ст. 365 – також не можуть бути інкриміновані, бо особа не є працівником правоохоронного органу. Це призводить до складнощів правової кваліфікації й потребує наукового та законодавчого переосмислення.

З огляду на вказане, можна стверджувати, що в сучасних умовах виникла потреба у відновленні ширшого суб'єктного складу ст. 365 КК України, принаймні у вигляді альтернативного варіанту – включення до складу правопорушення «службової особи», яка не є працівником правоохоронного органу, але умисно вчиняє дії, що явно виходять за межі її повноважень.

У зв'язку з цим окремі науковці, зокрема П.В. Мельник, обґрунтовано зазначають, що такі законодавчі нововведення фактично декриміналізували

перевищення влади або службових повноважень, якщо вони були вчинені службовими особами, які не належать до складу правоохоронних органів [89].

Таке звуження кола суб'єктів кримінальної відповідальності порушує принцип рівності усіх перед законом і судом, закріплений у ст. 24 Конституції України, а також створює прогалини в кримінальному законодавстві, що унеможливлюють притягнення до відповідальності окремих категорій посадових осіб за дії, які мають характер перевищення владних чи службових повноважень. Як наслідок, законодавча регламентація не лише втратила системність, але й ослабила інструменти захисту від зловживань з боку впливових посадовців.

У вітчизняній кримінально-правовій доктрині досі відсутнє чітке теоретичне розмежування між зловживанням владою або службовим становищем (ст. 364 КК України) та перевищенням влади або службових повноважень (ст. 365 КК України). Ця проблема ще більшою мірою загострюється на практиці, коли під час досудового розслідування та судового розгляду виникають труднощі з правильним визначенням складу кримінального правопорушення.

Яскравим прикладом зазначеного є постанова Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 30 вересня 2020 року у справі № 517/639/17 (провадження № 51-2342км20), у якій вказана проблема постала у практичному вимірі.

Голова однієї з районних державних адміністрацій, порушуючи встановлену законодавством процедуру, самостійно призначив собі надбавку за виконання особливо важливої роботи (у деякі місяці до 250% від посадового окладу), а також за інтенсивність праці. Суд першої інстанції кваліфікував дії обвинуваченого за ч. 2 ст. 191 КК України – як заволодіння чужим майном шляхом зловживання службовим становищем (спеціальний вид зловживання). Однак Апеляційна палата Вищого антикорупційного суду своєю ухвалою від 11 лютого 2020 року скасувала вирок та закрила кримінальне провадження на підставі відсутності в діях особи складу кримінального правопорушення [2; 107].

Ця справа чітко демонструє відсутність сталого підходу до правової кваліфікації діянь, пов'язаних із використанням владних або службових повноважень не за призначенням, судову невизначеність у розмежуванні понять «зловживання» і «перевищення» повноважень, особливо в ситуаціях, коли особа формально діяла в межах своїх повноважень, але використала їх в особистих інтересах або з порушенням процедури, потребу у вдосконаленні формулювання ознак складу кримінальних правопорушень, передбачених ст. 364 та ст. 365 КК України, а також у розробці методичних рекомендацій для слідчих і суддів.

Таким чином, постанова Верховного Суду у справі № 517/639/17 фактично відображає відхід від раніше наданого Пленумом Верховного Суду України роз'яснення, викладеного в постанові № 15 від 26 грудня 2003 року «Про судову практику у справах про зловживання владою або службовим становищем». Це свідчить про відсутність єдності в підходах до правозастосування та актуалізує проблему чіткого розмежування складів правопорушень, передбачених статтями 364 і 365 КК України.

Попри те, що ст. 364 КК України часто розглядається як загальна щодо ст. 365 КК України, – така позиція є спірною. На нашу думку думку, загальний підхід до кримінально-правової оцінки службових зловживань службовими, але не силовими (неправоохоронними) особами є в цілому обґрунтованим.

У випадку, коли службова особа виходить за межі своїх повноважень, а не лише використовує надані повноваження з протиправною метою, йдеться про підвищену суспільну небезпеку. Таке діяння може мати більш руйнівний характер, оскільки службова особа вчиняє дії, які взагалі не охоплюються її повноваженнями, що підриває основи владної дисципліни, функціонування органу влади або органу місцевого самоврядування.

До того ж, перевищення влади або службових повноважень традиційно визнавалося у правозастосовній практиці як більш тяжкий злочин, ніж зловживання владою. Це підтверджується, зокрема, редакцією Кримінального кодексу України станом на грудень 2013 року, а також до змін, внесених у

лютому 2014 року, які трансформували підхід до кваліфікації дій службових осіб.

До речі, аналогічна позиція була висловлена і в доктрині кримінального права. Зокрема, Г.М. Ансімов ще у 2014 році наголошував на тому, що використання влади або службових повноважень може здійснюватися не лише в межах офіційної компетенції службової особи, а й поза їх межами, включно з відвертим виходом за межі службових повноважень.

На його думку, така поведінка службової особи не виключає кримінально-правової оцінки саме як зловживання владою або службовим становищем, навіть за наявності формального «перевищення».

Г.М. Ансімов виділив три можливі варіанти реалізації владних або службових повноважень, які можуть охоплюватися складом злочину за ст. 364 КК України:

1. Дії в межах власної компетенції, але з порушенням порядку реалізації повноважень або з особистою метою, що суперечить інтересам служби.

2. Дії в межах компетенції іншого органу або службової особи, тобто перевищення формальних меж владного впливу.

3. Дії за межами компетенції будь-якого органу чи посадової особи, які є абсолютно незаконними, але при цьому можуть використовувати службове становище для легітимації або прикриття.

Водночас, як зазначає Г.М. Ансімов, обов’язковою умовою притягнення особи до кримінальної відповідальності за зловживання владою або службовим становищем (ст. 364 КК України) є встановлення того, що вчинене діяння перебуває в прямому причинно-наслідковому зв’язку зі службовим статусом винного. Іншими словами, правопорушення має бути зумовлене службовим становищем особи та можливостями, які вона реалізувала або використала саме завдяки виконанню своїх посадових обов’язків або фактичному доступу до повноважень.

У цьому контексті дослідник доходить важливого висновку: перевищення влади або службових повноважень працівником правоохоронного органу (ст. 365 КК України) є спеціальним видом зловживання владою або службовим

становищем (ст. 364 КК України). Це означає, що норми статей 364 та 365 КК України перебувають у співвідношенні як загальна і спеціальна, де ст. 364 охоплює ширше коло суб'єктів і ситуацій використання влади всупереч інтересам служби, а ст. 365, натомість, конкретизує відповідальність працівників правоохоронних органів, які виходять за межі своїх повноважень, зокрема, вдаючись до дій, які прямо не передбачені жодною посадовою інструкцією або суперечать праву. Водночас, аналогічні дії, якщо їх вчиняють інші службові особи (не працівники правоохоронного органу) – наприклад: вчинення дій, що є виключною компетенцією вищестоящої особи, одноосібне ухвалення рішень, які мали б прийматись колегіально, порушення спеціального порядку прийняття рішень, наприклад, без передбачених законом дозволів або погоджень, мають отримати кримінально-правову оцінку саме в межах ст. 364 КК України або ст. 364-1 КК, за умови відсутності ознак інших спеціальних складів злочину, таких як ст. 366 (службове підроблення), ст. 368 (одержання неправомірної вигоди), ст. 368-3 (підкуп службової особи юридичної особи приватного права) тощо [5].

Такого ж висновку дійшов інший теоретик у галузі кримінального права – В.Г. Хашев. Досліджуючи проблему розмежування зловживання владою або службовим становищем і перевищення влади або службових повноважень, науковець акцентує, що найбільш прийнятним шляхом розв'язання розглянутої проблеми буде поглинання складу простого перевищення влади або службових повноважень складом зловживання владою або службовим становищем [6, с. 207]. З наведеною вище думкою теоретиків, а також правовою позицією Верховного Суду, наведеній у постанові Касаційного кримінального суду від 30 вересня 2020 р. у справі № 517/639/17, на наш погляд, можна було б і, мабуть, варто погодитись, однак навіть у межах постанови Верховний Суд порушив свою ж логіку.

Далі в згаданій постанові зазначається: «Зловживання владою або службовим становищем завжди пов'язане з використанням наданих службовій особі прав і повноважень усупереч інтересам служби, що за своєю суттю є виходом за межі повноважень (перевищенням меж) наданих їй влади або

службового становища». Ще раз: будь-яке зловживання є виходом за межі повноважень, є перевищенням. То все ж перевищення є різновидом зловживання чи навпаки, зловживання – різновид перевищення? Здавалося б, яка різниця: перевищення – різновид зловживання чи зловживання – різновид перевищення? Насправді таке питання має важливе практичне значення. Зокрема, як слід кваліфікувати зловживання владою або службовим становищем працівником правоохоронних органів? Попри те, що питання може видаватися суто теоретичним, правильне тлумачення співвідношення зазначених категорій має безпосередній вплив на правову кваліфікацію кримінального правопорушення, визначення складу, встановлення меж кримінальної відповідальності та диференціацію відповідальності залежно від ступеня суспільної небезпеки. Наприклад, зловживання у вигляді незаконного втручання в діяльність інших правоохоронців, здійснене без явного виходу за межі формальних повноважень, має кваліфікуватися за ст. 364 КК. Натомість фізичне насильство чи незаконне затримання, які явно виходять за межі повноважень працівника поліції, мають підпадати під ознаки складу злочину, передбаченого ст. 365 КК.

На наше переконання, подібна плутанина в межах однієї й тієї ж постанови Верховного Суду (у постанові Касаційного кримінального суду від 30 вересня 2020 р. у справі № 517/639/17) може мати серйозні негативні наслідки, оскільки, по суті, Верховний Суд провів одночасно дві суперечливі позиції. Не виключено, що вітчизняна судова практика потребуватиме принаймні ще одного роз’яснення (правової позиції) Верховного Суду, яке б не давало приводів для різночитань.

Займаючи високу посаду на державній службі, підприємстві чи іншій установі, людина отримує важелі впливу. Досить часто це стає основою для зловживань владою чи службовим становищем. Це зумовлено декількома причинами. Так, посади з великою владою відкривають можливості для використання ресурсів в особистих чи вузькогрупових інтересах. Непрозорість прийняття рішень або дій сприяє зловживанням, оскільки суспільство або компетентні органи не завжди можуть їх відстежити. Окрім цього, існує

слабкість механізмів перевірки, аудиту та моніторингу рішень службовців. Ця проблема особливо актуальна для країн, які перебувають у процесі реформування державної служби та посилення антикорупційного контролю [73].

Згідно з положеннями Кримінального кодексу України, зловживання владою або службовим становищем – це умисне використання службовою особою наданих їй повноважень всупереч інтересам служби, що супроводжується метою одержання будь-якої неправомірної вигоди (як матеріального, так і нематеріального характеру) для себе або інших фізичних чи юридичних осіб, за умови, що такі дії спричинили істотну шкоду охоронюваним законом правам, свободам чи інтересам громадян, а також інтересам держави, суспільства або юридичних осіб [74].

Вказане правопорушення передбачає наявність трьох ключових елементів**:**

1) Суб’єкт кримінального правопорушення – службова особа, яка має організаційно-розпорядчі або адміністративно-господарські обов’язки;

2) Об’єктивна сторона – діяння у формі активного використання службових повноважень всупереч інтересам служби;

3) Суб’єктивна сторона – умисна форма вини, спрямована на досягнення особистої або сторонньої неправомірної вигоди.

Правова конструкція статті підкреслює, що дії кваліфікуються як зловживання владою або службовим становищем незалежно від виду органу, де особа працює (державна влада, місцеве самоврядування, державне або приватне підприємство), та незалежно від рангу, чину, кваліфікаційного класу чи організаційно-правової форми установи.

Варто зазначити, що зловживання владою і зловживання службовим становищем є різними термінами.

Зловживання владою – це умисне використання посадовою особою своїх службових повноважень всупереч інтересам служби з метою отримання матеріальної або нематеріальної вигоди для себе чи третіх осіб та завдання шкоди інтересам держави, громадян або юридичних осіб.

Ілюстративним прикладом зловживання службовим становищем у сфері використання публічних коштів є кримінальне провадження щодо колишнього народного депутата України Олександра Пресмана. За матеріалами слідства, зазначеній особі інкримінується незаконне отримання компенсації за найм житла в місті Києві на загальну суму 928 890 грн з державного бюджету шляхом умисного подання недостовірних відомостей про відсутність власного помешкання в столиці.

О. Пресман реалізував право на компенсацію, передбачене чинним законодавством для народних депутатів, які не мають житла в місті виконання своїх повноважень. Водночас, як встановлено, на момент отримання коштів він уже володів власною нерухомістю в Києві, що унеможливлювало законне нарахування йому такої компенсації. Таким чином, його дії є прикладом недобросовісного використання публічних ресурсів, що суперечить принципам службової доброчесності та законності [22].

З точки зору кримінально-правової кваліфікації, подібне діяння може відповідати ознакам складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 364 КК України, а саме – зловживання владою або службовим становищем з метою отримання неправомірної вигоди шляхом використання наданих повноважень всупереч інтересам служби, що спричинило істотну шкоду інтересам держави.

Зловживання службовим становищем – це умисне використання службовою особою своїх повноважень та можливостей всупереч інтересам служби з метою отримання особистої вигоди або вигоди для інших осіб, що завдає шкоди державі, юридичним або фізичним особам.

Показовим прикладом замаху на зловживання службовим становищем є кримінальне провадження стосовно Віталія Куця, голови Требухівської сільської ради. Як встановив Вищий антикорупційний суд України, посадовець умисно ініціював надання дозволів на розроблення проєктів землеустрою щодо земельних ділянок загальною площею понад 8 гектарів, що належали до земель державної власності. Зазначені дії створювали реальну загрозу незаконного вибуття земель з державної власності та їх подальшої приватизації.

Попри те, що незаконне заволодіння землями не було завершене, дії голови сільради були визнані такими, що утворюють склад замаху на зловживання службовим становищем відповідно до ч. 2 ст. 15 та ч. 2 ст. 364 КК України. Кваліфікуючою ознакою стало використання особою наданих службових повноважень всупереч інтересам служби з метою надання переваг конкретним приватним особам шляхом розпорядження публічними ресурсами.

За вироком ВАКС, Куця було визнано винним, засуджено до позбавлення волі строком на три роки, з позбавленням права обіймати посади, пов'язані з організаційно-розпорядчими функціями, а також накладено штраф у розмірі 8500 грн.

Справа Віталія Куця є класичним прикладом замаху на зловживання службовим становищем, оскільки він використав свої повноваження для надання дозволів на розробку проєктів землеустрою, що стосуються значної кількості земель державної власності. Це могло призвести до їх незаконного переходу в приватну власність, що, в свою чергу, завдало б шкоди державним інтересам і порушило б принципи законності та справедливості у земельних відносинах. Віталій Куць, використовуючи своє становище голови сільської ради, без належних правових підстав надав дозволи на розробку проєктів землеустрою, що могло призвести до незаконного розпорядження державними землями. ВАКС визнав Куця винним у вчиненні замаху на зловживання службовим становищем, що включає й надання незаконних дозволів. Йому було призначено покарання у вигляді позбавлення волі на 3 роки та штрафу, що є певним сигналом про важливість дотримання законності у земельних відносинах. Окрім штрафу, Віталій Куць був позбавлений права обіймати певні посади, що є додатковим покаранням, яке обмежує його можливості працювати на посаді, що може сприяти запобіганню подібних правопорушень у майбутньому [50].

Цей випадок підкреслює важливість контролю за діяльністю органів місцевого самоврядування та посадових осіб, які можуть зловживати своїм становищем, що негативно позначається на суспільстві та законності.

Кримінальна відповідальність за зловживання владою або службовим становищем передбачена в багатьох країнах, зокрема в Україні це регулюється ст. 364 Кримінального кодексу України. Згідно з цією статтею, посадові особи, які зловживають своїми повноваженнями, можуть бути притягнуті до кримінальної відповідальності та отримати покарання у вигляді штрафу, обмеження волі або позбавлення волі залежно від тяжкості порушення.

Зловживання владою чи службовим становищем є серйозною загрозою для демократичних інститутів і верховенства права, оскільки підриває довіру громадян до державних органів та руйнує правопорядок.

Аналогічної позиції щодо розмежування зловживання владою або службовим становищем (ст. 364 КК України) та перевищення влади або службових повноважень (ст. 365 КК України) дотримується також В.Г. Хашев – відомий теоретик у галузі кримінального права. У своїх наукових працях він обґрунтовує, що найбільш прийнятним шляхом розв’язання цієї колізії є концепція «поглинення» складу простого перевищення влади або службових повноважень складом зловживання владою або службовим становищем.

Цей підхід має під собою логічну основу: усі форми перевищення можуть розглядатись як зловживання повноваженнями, оскільки в обох випадках службова особа: використовує свій статус, вчиняє дії всупереч інтересам служби, реалізує повноваження у спосіб, що заподіює шкоду охоронюваним правам, інтересам або державі.

Іншої позиції щодо співвідношення зловживання владою або службовим становищем (ст. 364 КК України) та перевищення влади або службових повноважень (ст. 365 КК України) дотримується М.І. Хавронюк. Він наголошує, що: перевищення влади або службових повноважень (ст. 365 КК України) не є спеціальним складом зловживання владою або службовим становищем. Хоча ці два кримінальні правопорушення й мають низку схожих ознак, вони різні, зокрема за характером діяння [153].

З викладеною вище доктринальною позицією (Г.М. Ансімова, В.Г. Хашева), а також правовою позицією Верховного Суду, висловленою у постанові Касаційного кримінального суду від 30 вересня 2020 року у справі

№ 517/639/17, можна погодитись, оскільки вони: враховують фактичну поведінку службової особи, узгоджуються з принципом індивідуалізації відповідальності, дозволяють уникати формального дублювання кримінально-правових норм.

Однак, навіть у межах цієї постанови Верховного Суду прослідковується внутрішня суперечність. З одного боку, Суд констатує відсутність складу кримінального правопорушення, посилаючись на недоведеність перевищення влади чи зловживання. З іншого – фактично визнає факт порушення процедури та самовільного призначення надбавок, що безпосередньо випливає із використання службового становища. Це, у свою чергу, суперечить усталеним ознакам складу злочину, передбаченого ст. 364 КК України, та демонструє непослідовність у правозастосуванні, що може призводити до уникнення відповідальності за суспільно небезпечні діяння.

Таким чином, на нашу думку, погляд, що ст. 364 КК України повинна охоплювати й ситуації формального «перевищення», є обґрунтованим. Особливо – за умов, коли службова особа: не мала юридичних підстав для вчинення дії, але реалізувала її саме завдяки службовому статусу, у власних інтересах чи інтересах третіх осіб.

Це підтверджує необхідність не лише доктринального, а й законодавчого уточнення співвідношення між зазначеними складами правопорушень, а також розробки єдиної позиції Верховного Суду, яка б забезпечила сталість і передбачуваність судової практики.

Зловживання владою і зловживання службовим становищем – це два різновиди одного й того самого складу правопорушення, передбаченого ст. 364 Кримінального кодексу України («Зловживання владою або службовим становищем»). Їх об’єднує спільна мета – використання службового статусу всупереч інтересам служби в особистих або чужих інтересах, але розрізняє вид посадової особи та характер її повноважень.

Зловживання владою – це умисне використання особою, яка має владні повноваження, цієї влади всупереч інтересам служби з метою отримання вигоди для себе чи інших осіб або завдання шкоди інтересам держави,

суспільства чи окремих осіб. Типовий суб'єкт – керівник органу виконавчої влади, правоохоронного органу, органу місцевого самоврядування, який має розпорядчі повноваження, може видавати обов'язкові до виконання рішення, накази, розпорядження тощо.

Зловживання службовим становищем – це умисне використання службовою особою не владних, а організаційно-розпорядчих чи адміністративно-господарських повноважень всупереч інтересам служби. Типовий суб'єкт – бухгалтер, начальник відділу, спеціаліст держоргану, керівник комунального підприємства – особа, яка не має владних функцій, але виконує управлінські чи адміністративні функції.

У зв'язку з цим, доцільно внести такі зміни до законодавства. Зокрема, доцільно чітко розмежувати склади кримінальних правопорушень за ст. 364 і ст. 365 КК України. Судова практика і теорія не дають однозначного розмежування між «зловживанням» і «перевищенням» повноважень. Це створює непередбачуваність кваліфікації та ризик безпідставного закриття проваджень. Тому ми пропонуємо внести до приміток до ст. 364 та 365 КК України дефініції поняття «вихід за межі повноважень» та «використання повноважень всупереч інтересам служби».

Окрім цього, потрібно закріпити орієнтовний перелік ознак, які дозволяють віднести дію до одного чи іншого складу кримінального правопорушення та уніфікувати судову практику через оновлені роз'яснення ККС ВС.

Також, на нашу думку, доцільно відновити спеціальну норму для всіх посадових осіб, а не лише працівників правоохоронних органів (ст. 365). Так, на сьогодні ст. 365 КК України застосовується лише до працівників правоохоронних органів, тоді як аналогічні дії інших службових осіб (напр., голів ОДА, мерів, міністрів) не мають чіткої правової кваліфікації. Саме тому пропонуємо внести до ст. 365 КК ширше формулювання суб'єкта: *«службова особа, яка здійснює владні повноваження у сфері публічного управління»*.

Службові кримінальні правопорушення в умовах війни мають посилену суспільну небезпеку, але закон цього не враховує при кваліфікації.

Пропозиція: доповнити ч. 2 ст. 364 КК України пунктом *«вчинення кримінального правопорушення в умовах воєнного стану або надзвичайної ситуації»*.

1.3. Взаємодія слідчого з іншими учасниками кримінального провадження досудового розслідування зловживання владою або службовим становищем

Взаємодія слідчого з іншими учасниками кримінального провадження є формою спільної діяльності суб’єктів досудового розслідування, що відбувається за керівної та організуючої ролі слідчого. Її мета – реалізація завдань кримінального судочинства, зокрема: швидке, повне та неупереджене розслідування кримінального правопорушення, забезпечення прав і свобод учасників процесу, встановлення істини та притягнення винних до відповідальності.

Ця взаємодія ґрунтується на нормативному регулюванні в межах КПК України; узгодженості дій усіх залучених суб’єктів – слідчого, прокурора, оперативних підрозділів, експертів, захисника, потерпілого тощо; координації процесуальних та організаційних дій за місцем, часом, змістом і цілями; ефективному використанні правових, технічних і тактичних засобів, передбачених законом.

Водночас, на практиці залишається низка неврегульованих питань як на нормативному, так і на практичному рівні, що призводить до непорозумінь та неефективної взаємодії між органами досудового розслідування і оперативними підрозділами. Ці суперечності мають системний характер і негативно позначаються на ефективності розслідування.

Зокрема, найбільш типовими проявами зазначених проблем є:

1) неповне або несвоєчасне інформування слідчого про результати оперативно-розшукової діяльності (далі – ОРД) чи НСРД, що обмежує його здатність ухвалювати процесуальні рішення на об'єктивній основі;

2) неналежна реалізація окремих процесуальних дій працівниками оперативних підрозділів, які діють від імені слідчого, але без чіткого узгодження повноважень, що створює ризики визнання зібраних доказів недопустимими;

3) затягування досудового розслідування, зумовлене ігноруванням або несвоєчасним виконанням доручень слідчого оперативними співробітниками, зокрема у справах із підвищеним рівнем складності (корупційні, економічні, службові кримінальні правопорушення).

Такі ситуації унеможливлюють реалізацію стратегічного планування досудового розслідування, ускладнюють встановлення істини у справі та створюють формальні підстави для оскарження процесуальних дій стороною захисту.

З огляду на це, вирішення проблем координації слідчих і оперативних підрозділів потребує:

– уніфікації внутрішніх регламентів взаємодії (наприклад, оновлення або прийняття типових інструкцій МВС, НАБУ, ДБР щодо координації дій);

– чіткого нормативного визначення меж повноважень оперативних працівників, які залучаються до реалізації процесуальних дій;

– підвищення рівня комунікації між прокурором, слідчим і оперативником, зокрема через впровадження єдиних інформаційних платформ для обміну аналітичними матеріалами та дорученнями;

– удосконалення підготовки кадрів у частині міжвідомчої співпраці, правового регулювання ОРД та стандартів доказування у контексті НСРД.

Отже, проблема взаємодії слідчого та оперативного підрозділу в умовах сучасної моделі досудового розслідування є не лише організаційною, а й системною кримінальною процесуальною проблемою, що вимагає комплексного міжвідомчого вирішення.

У науковій літературі існують різні підходи до розуміння поняття взаємодії у межах кримінального провадження. Так, на думку Г.П. Цимбал, взаємодія – це скоординована діяльність правоохоронних, регуляторних та

інших державних органів, спрямована на виявлення, викриття та розслідування кримінальних правопорушень [158].

Іншого підходу до визначення поняття взаємодії в досудовому розслідуванні дотримується О.О. Юхно, який розглядає її як організаційну форму участі двох або більше осіб, яка спільно узгоджується та регулюється законами й іншими відомчими нормативними актами та спрямована на досягнення цілей конкретного кримінального процесу [1]. На відміну від підходу Г.П. Цимбал, який акцентує на міжвідомчому характері взаємодії, концепція О.О. Юхна підкреслює процесуальну взаємодію в межах одного кримінального провадження.

Цікаву та гнучку позицію щодо сутності взаємодії в межах кримінального провадження висловлює С. Тищенко, який зазначає, що: під поняттям взаємодії у кримінальному процесі варто розуміти дії учасників кримінального провадження, які, здійснюючи свої повноваження, сприяють загальним цілям кримінального провадження. Тип взаємодії може змінюватись залежно від того, чи керуються безпосередні учасники спільними або різними інтересами. Головне, щоб мета, заради якої взаємодіють випробувані, була досягнута.

Погоджуємось із наведеною позицією С. Тищенка, згідно з якою взаємодія у кримінальному процесі є не лише організаційною формою координації, а насамперед – спрямованою діяльністю учасників провадження, яка веде до досягнення спільної процесуальної мети. Справді, будь-яка процесуальна діяльність у межах кримінального провадження – як з боку сторони обвинувачення, так і захисту – у широкому значенні спрямована на реалізацію завдань кримінального судочинства, передбачених статтею 2 Кримінального процесуального кодексу України.

Систематизувавши та узагальнивши підходи науковців, які в різні періоди досліджували ключові аспекти взаємодії суб’єктів кримінального провадження, можна зробити висновок, що поняття «взаємодія» у переважній більшості випадків трактується як форма спільної, координованої діяльності оперативних підрозділів, служб та органів досудового розслідування, спрямованої на досягнення цілей кримінального судочинства.

У загальному вигляді це поняття охоплює такі ключові характеристики:

1) спільна комплексна діяльність між організаційно та відомчо непідпорядкованими службами та підрозділами, які об'єднують зусилля для вирішення загальних завдань кримінального провадження;

2) погоджені дії, що ґрунтуються на нормативно-правових актах, організовуються з метою запобігання злочинам, їх розкриття, встановлення та затримання осіб, які переховуються від органів слідства або суду;

3) тактична координація – тобто узгодження дій в оперативному порядку, з метою максимальної концентрації сил і засобів, оптимального розподілу ресурсів для досягнення конкретних тактичних завдань (наприклад, затримання, проведення обшуку, встановлення місцезнаходження доказів тощо);

4) єдність часу, місця та цілей – як ознака організаційної узгодженості: усі дії мають бути скоординовані у просторі та часі, не суперечити одна одній, і спрямовуватись на вирішення конкретної кримінальної процесуальної ситуації;

5) концентрація зусиль – залучення всіх доступних засобів, інформаційних ресурсів та спеціальних знань, що дає змогу забезпечити якісне виконання спільних завдань із протидії злочинності.

Проведений аналіз широкого спектра наукових підходів до розуміння поняття взаємодії, як у загальному соціально-правовому контексті, так і в рамках правоохоронної діяльності, дозволяє сформулювати власне визначення цього терміна з урахуванням специфіки досудового розслідування.

Так, під взаємодією слідчих з оперативними підрозділами та іншими суб’єктами у розслідуванні доцільно розуміти: передбачену чинним законодавством, узгоджену за часом, місцем і послідовністю проведення систему взаємодоповнюючих дій слідчого та інших суб’єктів, спрямовану на ефективну реалізацію процесуальних повноважень у цій категорії кримінальних правопорушень.

Важливим елементом ефективної взаємодії між слідчим і працівниками оперативних підрозділів є спільне планування дій та впровадження комплексу заходів щодо захисту доказової бази у кримінальному провадженні. Особливо

це актуально у справах, пов'язаних зі зловживанням владою або службовим становищем, які нерідко супроводжуються фактами активної протидії розслідуванню з боку впливових осіб, представників організованих злочинних угруповань, корумпованих посадовців.

У зв'язку з цим необхідно: забезпечити превентивні заходи захисту доказів, спрямовані на нейтралізацію впливу зацікавлених осіб; унеможливити втрату, спотворення чи фальсифікацію фактичних даних під час перевірки, оцінки або подання доказів; усвідомлено обмежувати доступ до матеріалів провадження для сторонніх осіб, зокрема вразливих посадовців, підлеглих чи інших учасників кримінально протиправної схеми; створити психологічний і процесуальний бар'єр, який демонструє безперспективність подальшого впливу на розслідування чи суд.

Ці завдання потребують постійної скоординованої співпраці між слідчим та оперативними підрозділами – починаючи з моменту виявлення правопорушення і до завершення провадження. Зокрема, необхідною є своєчасна взаємна інформованість слідчого – про оперативну обстановку, осіб, які можуть чинити тиск; працівників оперативних підрозділів – про перебіг розслідування, кроки слідства, які можуть вплинути на ефективність оперативних заходів.

Однак така співпраця повинна здійснюватися з обережністю, зокрема: уникаючи розкриття негласних методів роботи оперативних служб, координуючи дії з метою недопущення витоку інформації, дотримуючись меж допустимості використання оперативних даних як доказів (відповідно до ст. 99-101 КПК України).

Ефективне співробітництво слідчого з працівниками оперативних підрозділів сприяє значному підвищенню організованості, оперативності та результативності розслідування кримінальних правопорушень. Така взаємодія дозволяє своєчасно отримувати оперативну інформацію, використовувати спеціальні методи виявлення та фіксації доказів, швидше ухвалювати процесуальні рішення, засновані на перевірених фактах. У юридичній науці переважає підхід, відповідно до якого взаємодія між слідчим і оперативними

підрозділами поділяється на дві основні форми: процесуальні та непроцесуальні (організаційні).

Як справедливо зазначає Н.П. Черняк, за результатами узагальнення слідчої практики, найбільш розповсюдженими формами такої взаємодії є процесуальні та організаційні (непроцесуальні).

Процесуальна взаємодія передбачає спільне здійснення заходів у рамках кримінального провадження, передбачених нормами КПК України, таких як проведення слідчих (розшукових) дій, тимчасових доступів до речей і документів, експертиз тощо. У цьому разі чітке дотримання процесуальної форми забезпечує допустимість зібраних доказів та їх подальшу доказову силу в суді.

Організаційна (непроцесуальна) взаємодія включає обмін інформацією, оперативне супроводження досудового розслідування, участь оперативних працівників у підготовці до проведення слідчих дій, координаційні наради, планування тактики документування злочинної діяльності тощо. Саме ця форма взаємодії відіграє важливу роль на початковому етапі розслідування, коли необхідно оперативно встановити факти, що свідчать про наявність ознак кримінального правопорушення [160].

А.С. Омельяненко також пропонує поділ форм взаємодії на процесуальні та непроцесуальні. Процесуальні форми взаємодії реалізуються через дії, передбачені кримінальним процесуальним законодавством, зокрема спільне проведення слідчих (розшукових) дій, вручення повідомлень про підозру, ініціювання клопотань до слідчого судді тощо. Непроцесуальні ж охоплюють обмін оперативною інформацією, надання консультацій, координаційні наради, що, хоч і не мають прямої регламентації в КПК України, проте істотно впливають на ефективність розслідування [11, с. 318–319].

Проте, незважаючи на загальне визнання двох основних форм взаємодії – процесуальної та організаційної, дискусійним залишається питання щодо змісту цих форм. У науковій літературі відсутня єдність поглядів щодо віднесення окремих дій, заходів чи рішень, що вчиняються в межах кримінального

провадження, до процесуальних або ж організаційних (непроцесуальних) форм взаємодії.

Зокрема, деякі дослідники відносять спільне планування слідчих (розшукових) дій до організаційної взаємодії, у той час як інші трактують це як елемент процесуальної взаємодії, що прямо чи опосередковано впливає на перебіг кримінального провадження. Аналогічна ситуація спостерігається щодо обміну оперативною інформацією, погодження дій із керівництвом підрозділів або участі в координаційних нарадах – такі дії можуть мати як організаційний, так і процесуальний зміст залежно від їхньої юридичної форми, суб'єктного складу та правових наслідків.

Таким чином, відсутність чіткого нормативного закріплення меж між організаційними та процесуальними формами взаємодії зумовлює неоднозначне їх тлумачення в теорії та на практиці. Це, у свою чергу, створює ризики неправильної кваліфікації окремих процесуальних рішень та дій, що може впливати на легітимність доказової бази в кримінальному провадженні.

Перша група науковців (зокрема, Н.П. Черняк, А.С. Омельяненко) дотримується позиції, відповідно до якої процесуальні форми взаємодії є різновидом кримінальних процесуальних правовідносин, що регламентовані положеннями чинного законодавства, насамперед – Кримінального процесуального кодексу України. Згідно з їхнім підходом, процесуальні форми взаємодії становлять засновані на нормі права способи спільної діяльності слідчого з іншими учасниками кримінального провадження, спрямовані на досягнення мети досудового розслідування – всебічного, повного та неупередженого з'ясування обставин вчиненого кримінального правопорушення.

Так, наприклад, ч. 2 ст. 38 Кримінального процесуального кодексу України передбачає можливість створення слідчих груп для забезпечення ефективного та скоординованого розслідування. Водночас п. 3 ч. 2 ст. 40 КПК України закріплює право слідчого доручати проведення слідчих (розшукових) дій і негласних слідчих (розшукових) дій відповідним оперативним

підрозділам, що свідчить про існування формалізованих механізмів процесуальної взаємодії між учасниками кримінального провадження.

Поряд із процесуальними формами, в науковій літературі та слідчій практиці активно обговорюються і організаційні (непроцесуальні) форми взаємодії. Серед них зазвичай виділяють такі:

1. Взаємний обмін інформацією між слідчим і працівниками оперативних підрозділів;
2. Інформування про отримані відомості в односторонньому порядку;
3. Спільний аналіз отриманої інформації щодо обставин кримінального правопорушення;
4. Планування проведення слідчих (розшукових) дій та оперативно-розшукових заходів;
5. Взаємодія у реалізації матеріалів оперативно-розшукової діяльності;
6. Спільна робота в складі слідчих групах;
7. Проведення спільних службових нарад з актуальних проблем взаємодії;
8. Обговорення результатів спільних дій, аналіз ефективності;
9. Підведення підсумків із метою усунення недоліків та підвищення ефективності взаємодії в майбутньому;
10. Залучення й консультування спеціалістів для вирішення спеціальних питань розслідування;
11. Спільне використання науково-технічних засобів, криміналістичних та оперативно-довідкових обліків [160, с. 97].

Отже, організаційні форми взаємодії, хоча і не мають процесуального статусу в межах КПК України, відіграють суттєву роль у забезпеченні результативності досудового розслідування, оскільки сприяють координації дій, оперативному реагуванню та ефективному збору доказової інформації.

Інша група науковців акцентує увагу на відмінностях між процесуальними та організаційними формами взаємодії слідчого з працівниками оперативних підрозділів. Так, відмінність між ними полягає у

джерелах правового регулювання: процесуальні форми взаємодії ґрунтуються на нормах КПК України, тоді як організаційні форми є інструментами комунікації та координації дій між суб'єктами досудового розслідування.

Зміст процесуальної взаємодії охоплює такі ключові аспекти:

– передача слідчому матеріалів, що містять ознаки кримінального правопорушення, виявлені в ході оперативно-розшукових заходів;

– проведення процесуальних дій слідчим одночасно з виконанням оперативними підрозділами оперативних заходів;

– проведення оперативно-розшукових заходів у кримінальних провадженнях, де не встановлено особу правопорушника;

– виконання доручень слідчого щодо проведення слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій відповідними уповноваженими підрозділами;

– реалізація заходів з розшуку або встановлення особи підозрюваного, зокрема в разі зупинення досудового розслідування;

– здійснення приводу підозрюваного чи свідка на підставі відповідної постанови слідчого або прокурора [11, с. 68; 5].

Таким чином, процесуальні форми взаємодії мають чітке нормативне регулювання та є складовою частиною кримінального процесу, в той час як організаційні форми забезпечують оперативність і ефективність спільної діяльності між слідчим та оперативними підрозділами без прямого процесуального закріплення. У науковій дискусії це протиставлення засвідчує потребу в подальшому дослідженні оптимального поєднання процесуальних та непроцесуальних елементів взаємодії у сфері кримінального провадження.

Другою формою взаємодії слідчого з іншими учасниками досудового розслідування є організаційно-тактична взаємодія, яка реалізується в межах виконання службових обов'язків як слідчими, так і працівниками оперативних підрозділів у процесі розслідування злочинів. На відміну від процесуальної взаємодії, дана форма не має прямого процесуального характеру, а її регулювання здійснюється переважно відомчими нормативно-правовими актами, положеннями, інструкціями, наказами тощо.

Ця взаємодія передбачає впровадження організаційних і тактичних заходів, спрямованих на забезпечення узгодженості, ефективності та цілеспрямованості діяльності всіх суб'єктів досудового розслідування в межах кримінального судочинства.

Основними організаційно-тактичними формами взаємодії вважаються:

– створення слідчої групи для комплексної роботи над кримінальним провадженням;

– використання слідчим результатів оперативно-розшукової діяльності під час побудови слідчих версій;

– спільне планування заходів із розкриття та розслідування кримінального правопорушення;

– інструктаж оперативних працівників, які беруть участь у проведенні слідчих (розшукових) дій або у реалізації тактичних комбінацій;

– взаємний обмін інформацією між слідчим та оперативними працівниками, що сприяє своєчасному прийняттю обґрунтованих процесуальних рішень [11].

Таким чином, організаційно-тактична форма взаємодії виконує роль координаційного механізму, який забезпечує ефективну реалізацію кримінального провадження, зокрема в умовах оперативно змінюваної слідчої ситуації.

Ми поділяємо позицію другої групи науковців, відповідно до якої процесуальною формою взаємодії слідчого з іншими учасниками кримінального провадження слід вважати таку діяльність, яка базується виключно на положеннях КПК України та інших нормативно-правових актів законодавчого рівня. У цьому контексті важливою є чітка правова регламентація форм та меж взаємодії, що забезпечує її легітимність та процесуальну обґрунтованість.

Зокрема, якщо йдеться про зовнішню взаємодію, наприклад, слідчого Державного бюро розслідувань із представниками оперативного підрозділу Служби безпеки України, то така спільна діяльність має здійснюватися виключно на підставі законодавчо визначених повноважень. Учасники такої

взаємодії повинні мати чітко окреслену нормативну базу, яка визначає їх функціональну компетенцію, обсяг повноважень та процесуальні права.

Водночас відомчі нормативні акти, зокрема акти МВС України, попри достатньо детальне врегулювання окремих питань взаємодії в межах одного правоохоронного органу, не можуть бути джерелом правового регулювання зовнішньої взаємодії між представниками різних інституцій, оскільки не мають юридичної сили поза межами відповідного відомства. Така ситуація актуалізує потребу уніфікації законодавчих основ міжвідомчої взаємодіїв умовах досудового розслідування, з метою підвищення ефективності, правової визначеності та недопущення порушень законності [111].

У контексті визначення видів взаємодії слідчого з іншими учасниками кримінального провадження доцільним є звернення до класифікаційних критеріїв, запропонованих у науковій літературі. Проведений нами аналіз відповідних джерел дав змогу виокремити найбільш поширені підходи до типологізації форм взаємодії залежно від її характеристик та умов здійснення.

За терміном дії взаємодія поділяється на епізодичну та тривалу. Епізодична взаємодія має місце у випадках, коли працівник оперативного підрозділу виконує окреме доручення слідчого щодо проведення конкретної слідчої (розшукової) дії або негласної слідчої (розшукової) дії. Така форма взаємодії починається з моменту отримання доручення та завершується його виконанням у межах визначеного строку. Тривала взаємодія виникає за наявності потреби у вирішенні комплексу завдань у кримінальному провадженні. Як правило, вона ініціюється на початковому етапі розслідування, наприклад, через створення слідчої групи для спільного розслідування кримінального правопорушення. У такому випадку взаємодія має безперервний характер і здійснюється впродовж усього періоду досудового розслідування, із залученням оперативного супроводження.

За зумовленістю тим чи іншим фактором взаємодію доцільно класифікувати на: **і**нформаційну – передбачає обмін, перевірку та оцінку оперативної та процесуальної інформації між учасниками взаємодії, тактичну – охоплює узгодження методів і прийомів здійснення окремих слідчих

(розшукових) дій або оперативно-розшукових заходів з урахуванням специфіки конкретного кримінального правопорушення, організаційну – пов'язана з формуванням структури взаємодії, наприклад, створенням спільних робочих груп, плануванням розслідування, визначенням відповідальних осіб, регламентуванням порядку взаємної комунікації тощо.

Визначальною основою ефективної взаємодії слідчого з іншими учасниками кримінального провадження виступає система факторів, які впливають на характер та зміст цієї взаємодії. На переконання В.С. Бородіна, до таких факторів належать інформаційні, тактичні та організаційні, кожен із яких має самостійне значення у формуванні тактики слідчої діяльності та забезпеченні належного рівня узгодженості між суб'єктами провадження.

Інформаційні фактори визначають ступінь обізнаності слідчого щодо обставин учиненого кримінального правопорушення, ймовірних доказів, місць їх приховування, осіб, причетних до правопорушення, а також рівня поінформованості останніх про наміри досудового розслідування. Важливим є також урахування особистих якостей слідчого, зокрема його досвіду та професійної підготовки.

Тактичні фактори включають наявні докази та джерела їх отримання, не використані на даний момент канали отримання орієнтуючої інформації, відомості про плани, наміри та дії підозрюваних, а також можливість застосування до них відповідних заходів забезпечення кримінального провадження.

Організаційні фактори охоплюють комплекс ресурсів, які знаходяться у розпорядженні слідчого: кадрові, матеріально-технічні, часові, а також ефективність їх координації та розподілу. Завдяки цим факторам визначається організаційна структура слідчої діяльності та її адаптація до конкретної слідчої ситуації.

Залежно від оцінки й наявності вказаних факторів, слідчий може обрати найефективніші варіанти взаємодії, зокрема:

Оптимальне компонування та послідовне проведення слідчих дій та оперативно-розшукових заходів;

Вибір найбільш доцільних напрямів взаємодії з працівниками карного розшуку;

Створення оптимальної системи взаємодії як засобу подолання організаційної неузгодженості у процесі досудового розслідування.

Крім того, В.С. Бородін пропонує класифікувати взаємодію за суб'єктом, виокремлюючи:

Спеціалізовану взаємодію – з суб'єктами, для яких виявлення, розслідування та попередження злочинів є основною функцією (оперативні підрозділи, експертні установи, контрольно-наглядові органи);

Неспеціалізовану взаємодію – із структурами, для яких участь у кримінальному провадженні не є визначальним напрямом діяльності (державні та недержавні організації, підприємства, засоби масової інформації, громадськість) [168].

У межах досудового розслідування корупційних кримінальних правопорушень ключовим чинником забезпечення його ефективності є належно організована взаємодія слідчого з працівниками оперативного підрозділу, особливо на початковому етапі кримінального провадження. Саме на цій стадії формуються основні напрямки розслідування, здійснюється фіксація доказової бази та оперативне реагування на обставини, що швидко змінюються.

Найбільш поширеними видами такої взаємодії є:

1) спільний аналіз наявних матеріалів кримінального провадження, їхня перевірка та визначення узгоджених дій, спрямованих на виявлення й закріплення доказів, що мають значення для встановлення істини у справі;

2) спільний виїзд на місце події, що дозволяє забезпечити комплексне дослідження обстановки, своєчасне виявлення слідів правопорушення та організацію інших невідкладних процесуальних і оперативних заходів;

3) залучення оперативного працівника до проведення окремих слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій, що сприяє збереженню можливості ефективного використання здобутих у межах оперативно-розшукової діяльності даних у подальшому розслідуванні [74].

Взаємодія слідчих з оперативними підрозділами під час здійснення досудового розслідування регламентується нормами кримінального процесуального та оперативно-розшукового законодавства. Законодавець визначив чіткі межі та форми такої співпраці, що має на меті забезпечити баланс між ефективністю розслідування та дотриманням прав і свобод учасників кримінального провадження.

Зокрема, відповідно до статті 8 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» оперативним підрозділам надано право здійснювати оперативно-розшукові заходи, у тому числі негласні слідчі (розшукові) дії [8]. Водночас, відповідно до статті 41 Кримінального процесуального кодексу України, працівники оперативних підрозділів мають право здійснювати слідчі (розшукові) та негласні слідчі (розшукові) дії лише на підставі письмового доручення слідчого або прокурора.

Таким чином, оперативні підрозділи позбавлені повноважень самостійно ініціювати проведення зазначених дій, а також не можуть звертатися з відповідними клопотаннями до слідчого судді чи прокурора. Доручення слідчого або прокурора щодо виконання зазначених дій є обов’язковими для виконання і мають бути реалізовані у суворій відповідності до законодавчих вимог.

Важливо підкреслити, що під час виконання таких доручень співробітники оперативних підрозділів наділяються процесуальними повноваженнями слідчого, що дозволяє їм здійснювати відповідні дії в межах визначеного мандата. Водночас вони не мають права самостійно проводити процесуальні дії або виступати з ініціативою їх проведення поза межами наданого доручення.

Така модель взаємодії забезпечує контроль з боку органів досудового розслідування за законністю оперативних заходів та сприяє підвищенню ефективності кримінального провадження в умовах чіткої регламентації повноважень його учасників.

На наш погляд, така правова конструкція фактично позбавляє працівників оперативних підрозділів можливості самостійно здійснювати оперативно-

розшукові заходи, зокрема в межах реалізації справ оперативного обліку. Це зводить їх роль до звичайних виконавців письмових доручень органів досудового розслідування або прокуратури, обмежуючи ініціативність та знижуючи оперативність реагування на прояви злочинної діяльності.

У цьому контексті варто погодитися з думкою В. М. Трепака, який вказує на необхідність законодавчого розширення можливостей оперативно-розшукової діяльності в межах сучасної системи протидії корупційним кримінальним правопорушенням. Забезпечення ефективної та гнучкої взаємодії між органами досудового розслідування та оперативними підрозділами потребує відновлення певної самостійності оперативних служб, з одночасним забезпеченням належного контролю та відповідальності за прийняті рішення і вжиті заходи.

З метою забезпечення максимальної реалізації потенціалу оперативно-розшукової діяльності у протидії корупції вбачається за потрібне внести зміни до чинного законодавства, які б передбачили можливість:

1) ініціативного здійснення оперативними підрозділами оперативно-розшукових заходів під час кримінального провадження; 2) перевірки шляхом проведення оперативно-розшукової діяльності заяв або повідомлень про правопорушення, які готуються. Це є особливо важливим для випадків, коли йдеться про корупцію і організовану злочинність і коли важливо встановити існуючі корупційні схеми, всіх учасників, які беруть в них участь, їхню роль у вчиненні злочинів та функціонуванні злочинних об’єднань [150].

З метою забезпечення максимального використання потенціалу оперативно-розшукової діяльності в системі протидії корупційним правопорушенням, доцільним є внесення відповідних змін до чинного законодавства України. Зокрема, необхідно передбачити:

1) можливість ініціативного здійснення оперативно-розшукових заходів оперативними підрозділами в межах кримінального провадження, без обов’язкової наявності письмового доручення слідчого або прокурора, за умови подальшої процесуальної легалізації отриманих результатів;

2) надання повноважень на перевірку заяв або повідомлень про правопорушення, які готуються, шляхом проведення оперативно-розшукової діяльності ще до початку досудового розслідування.

Ці пропозиції є особливо актуальними у випадках протидії корупційним правопорушенням і організованій злочинності, де пріоритетним завданням виступає встановлення всієї корупційної інфраструктури, виявлення всіх учасників злочинних схем, їхньої ролі у вчиненні правопорушень та забезпеченні функціонування злочинних об'єднань. Розширення оперативних повноважень за умов належного правового регулювання та контролю дозволить посилити ефективність розслідувань і підвищити результативність заходів щодо виявлення, документування та запобігання корупційній злочинності.

Пропозиції щодо внесення змін до законодавства з метою посилення ефективності оперативно-розшукової діяльності у сфері протидії корупції

1. Внести зміни до статті 8 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», доповнивши її частиною такого змісту:

«Підрозділи, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, мають право з власної ініціативи проводити оперативно-розшукові заходи в межах кримінального провадження, за умови наступного інформування органу досудового розслідування та легалізації результатів відповідно до вимог Кримінального процесуального кодексу України».

2. Доповнити статтю 214 Кримінального процесуального кодексу України новою частиною такого змісту:

«У разі отримання заяв або повідомлень про можливу підготовку тяжкого або особливо тяжкого злочину, пов'язаного з корупцією чи організованою злочинністю, оперативні підрозділи мають право здійснювати оперативно-розшукові заходи з метою перевірки такої інформації до початку внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань».

3. Уточнити частину 2 статті 41 КПК України, доповнивши її положенням:

«Оперативні підрозділи можуть здійснювати окремі оперативно-розшукові заходи за власною ініціативою під час кримінального провадження,

якщо такі заходи не потребують дозволу слідчого судді, і результати таких заходів у подальшому можуть бути використані як докази за умови їх процесуальної легалізації».

4. Запровадити обов'язкову процедуру погодження та контролю таких дій з боку прокурора або уповноваженого керівника відповідного органу, що забезпечить баланс між ініціативністю оперативних підрозділів та дотриманням прав і свобод громадян.

У разі виявлення в ході проведення оперативно-розшукових заходів фактичних даних, які свідчать про наявність ознак кримінального правопорушення в діях окремих осіб або організованих груп, але припинення цих заходів може завдати шкоди результатам кримінального провадження, начальник оперативного підрозділу зобов'язаний повідомити про це керівника відповідного слідчого підрозділу. Лише після завершення проведення таких заходів матеріали оперативно-розшукової справи передаються на розгляд оперативної наради для узгодження спільних дій щодо їх подальшого використання.

Прийняття рішення про використання матеріалів оперативно-розшукової діяльності як доказів у кримінальному провадженні має ґрунтуватися не лише на підтвердженні їх зв'язку з конкретним кримінальним провадженням, а й на необхідності використання цих даних для встановлення важливих обставин, які неможливо з'ясувати іншими способами. Також слід визначити, в якій формі ці дані будуть введені в кримінальний процес, і забезпечити слідство інформацією, потрібною для належного формування, перевірки та оцінки доказів у межах кримінального процесу [13].

Матеріали, підготовлені оперативним підрозділом, у яких задокументовано фактичні дані про протиправні дії у сфері службової діяльності з боку окремих осіб або груп, що підпадають під ознаки кримінальних правопорушень, передбачених КК України, і які передаються до органу досудового розслідування для ініціювання та проведення кримінального провадження, мають містити інформацію про вжиті заходи щодо забезпечення відшкодування завданих збитків. Зокрема, повинні бути викладені дані про

проведену роботу з виявлення та розшуку майна і грошових коштів, на які можливо накласти арешт, а також про встановлене місцезнаходження такого майна [111].

На переконання О. В. Грибовського, ключовим аспектом є те, що повноваження слідчого як учасника взаємодії з оперативними підрозділами мають виникати з моменту початку кримінального провадження, а не з часу відкриття оперативно-розшукової справи [28]. Ми не поділяємо позицію автора щодо того, що повноваження слідчого як суб'єкта взаємодії з оперативним підрозділом мають виникати виключно з моменту початку кримінального провадження. На нашу думку, така взаємодія фактично розпочинається ще до внесення відповідних відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань – зокрема, під час надання слідчим консультацій за матеріалами оперативного обліку, а також у процесі реалізації оперативно-розшукової інформації. Це свідчить про наявність реальної практики співпраці між слідчим і оперативним підрозділом на докримінальній стадії реагування на правопорушення.

На завершення слід зазначити, що на стадії досудового розслідування оперативному працівникові доцільно зосередити зусилля на здобутті оперативної інформації щодо можливих дій з боку учасників злочинної діяльності, спрямованих на перешкоджання ефективному розслідуванню кримінального провадження (зокрема, спроби тиску або підкупу свідків, знищення чи приховування доказів тощо). Практика свідчить, що саме на цьому етапі протидія з боку злочинців набуває найбільшої інтенсивності. Своєчасне виявлення таких намірів дозволяє правоохоронним органам оперативно реагувати: визначати раціональну послідовність проведення слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій; своєчасно здійснювати затримання підозрюваних, вилучення речових доказів і документів; обирати оптимальну тактику допиту свідків та учасників провадження; а також планувати ефективне проведення обшуків та інших процесуальних заходів [31].

Оцінка ефективності співпраці в умовах протидії досудовому розслідуванню може здійснюватися як за критерієм запобігання виникненню такої протидії, так і за результативністю її нейтралізації. Вибір форми взаємодії

(процесуальної чи непроцесуальної) має ґрунтуватися на принципах доцільності та реальної здійсненності відповідних дій учасниками співпраці. При цьому необхідно враховувати конкретну слідчу ситуацію, інтенсивність протидії, а також спроможність оперативних працівників усвідомлювати спільність цілей із органом досудового розслідування. Важливим чинником також виступає наявність у них відповідних повноважень і професійної компетенції, що дозволяє ефективно застосовувати відповідні методи і засоби з метою досягнення результатів у межах завдань кримінального провадження [101; 59].

До проблем взаємодії працівників оперативних підрозділів зі слідчими з огляду на специфіку протидії корупційним кримінальним правопорушенням, одним із проблемних аспектів є відсутність законодавчого регулювання ініціативного здійснення оперативно-розшукових заходів оперативними підрозділами в межах кримінального провадження. Крім того, у відомчих нормативних актах правоохоронних органів відсутні чіткі алгоритми взаємодії у справах про корупційні правопорушення.

На нашу думку, особливої актуальності це питання набуває в умовах воєнного стану, коли розслідування корупційних правопорушень потребує підвищеної скоординованості дій між слідчими та оперативними підрозділами. Так, одним із ключових чинників ефективного кримінального провадження є саме налагоджена взаємодія між цими суб’єктами.

З цього приводу слушною є позиція О. В. Кириченка, який зазначає, що взаємодія слідчого та оперативних підрозділів має різноманітні форми реалізації – як процесуальну, так і непроцесуальну (організаційну), – і повинна здійснюватися на основі вимог чинного законодавства та відповідних відомчих нормативно-правових актів. При цьому координуюча роль у цій діяльності закономірно належить слідчому, який організовує та спрямовує спільну роботу для досягнення завдань кримінального судочинства [58].

Як підкреслює О. М. Суворов, у процесі взаємодії між слідчим та оперативними підрозділами зберігається принцип правового пріоритету слідчого. Зокрема, саме слідчий уповноважений надавати обов’язкові до

виконання доручення оперативним підрозділам. Водночас така взаємодія не передбачає встановлення службової підпорядкованості чи ототожнення процесуальної та оперативно-розшукової діяльності. Обидва суб'єкти залишаються незалежними у межах своєї компетенції та здійснюють діяльність автономно, дотримуючись законодавчо визначених меж своїх повноважень [141].

В. В. Топчій вважає, що взаємодію слідчого з оперативним підрозділом у процесі розслідування кримінального провадження слід розглядати як спільну, скоординовану за метою, змістом, місцем і часом діяльність, яка ґрунтується на вимогах чинного законодавства та відомчих нормативно-правових актів. Ця діяльність здійснюється під керівництвом і за організаційного спрямування слідчого при чіткому дотриманні меж компетенції кожного з учасників взаємодії [149].

Узагальнюючи позиції вітчизняних науковців, слід зазначити, що взаємодія між слідчими та оперативними підрозділами правоохоронних органів у процесі виявлення та розслідування корупційних кримінальних правопорушень може здійснюватися як на етапі документування протиправної діяльності та реалізації оперативно-розшукової інформації, так і безпосередньо під час досудового розслідування.

На початковій стадії досудового розслідування у кримінальних провадженнях, пов'язаних із корупційними правопорушеннями, основними формами взаємодії слідчого з працівниками оперативних підрозділів є: спільне опрацювання та аналіз наявних матеріалів, їх первинна перевірка, а також визначення скоординованих дій, спрямованих на виявлення та належне процесуальне закріплення доказів; спільний виїзд на місце події з метою фіксації слідів кримінального правопорушення; залучення оперативних працівників до здійснення окремих слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій. Зазначені заходи сприяють збереженню доказової цінності інформації, здобутої в межах оперативно-розшукової діяльності, та її ефективному використанню в подальшому процесі досудового розслідування [59, 150].

На етапі досудового розслідування ключовим завданням оперативного працівника є зосередження зусиль на здобутті оперативної інформації щодо можливих дій з боку осіб, причетних до вчинення кримінального правопорушення, спрямованих на перешкоджання слідству (зокрема, шляхом залякування чи підкупу свідків, знищення доказів тощо). Практика свідчить, що саме на цьому етапі протидія кримінальному провадженню з боку підозрюваних набуває найбільш активного характеру. Своєчасне надходження такої інформації забезпечує можливість оперативного реагування, що, у свою чергу, сприяє ефективному плануванню послідовності проведення слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій, оперативному затриманню підозрюваних осіб, вилученню документів і речових доказів, формуванню обґрунтованої тактики допитів фігурантів та свідків, а також організації й проведенню обшуків [31]. Ефективність взаємодії у протидії спробам впливу на досудове розслідування доцільно оцінювати як з позиції попередження їх виникнення, так і з точки зору результативного нейтралізування вже наявних загроз. Вибір форм взаємодії – як процесуальних, так і непроцесуальних (організаційних) – має здійснюватися з урахуванням доцільності їх застосування та реальних можливостей реалізації з боку учасників взаємодії. При цьому необхідно враховувати характер і динаміку конкретної слідчої ситуації, рівень інтенсивності протидії кримінальному провадженню, усвідомлення співробітниками оперативних підрозділів спільної мети, а також наявність у них відповідних повноважень і компетенцій, що забезпечують ефективне використання правових і організаційних засобів для досягнення визначених завдань кримінального провадження [101].

Розслідування корупційних кримінальних правопорушень є надзвичайно складним та відповідальним процесом, що потребує високого рівня професійної підготовки і координації дій між усіма суб’єктами кримінального провадження. Сучасні умови функціонування правоохоронної системи, зумовлені впровадженням правового режиму воєнного стану, вимагають її оперативної адаптації до нових викликів. Зокрема, діяльність слідчих і працівників оперативних підрозділів ускладнюється необхідністю забезпечення безпеки,

оперативності реагування та неухильного дотримання прав людини в умовах посиленої соціальної напруги та нестабільності.

При цьому корупційні правопорушення не лише не зменшуються в період кризових явищ, а навпаки – здатні трансформуватися у більш складні форми та досягати більшого масштабу. Це зумовлено, з одного боку, послабленням механізмів державного контролю, а з іншого – зростанням можливостей для зловживання владою та службовим становищем.

Ураховуючи викладене, з метою підвищення ефективності організації оперативної взаємодії між слідчими та оперативними підрозділами, доцільним вбачається впровадження низки практичних та нормативних заходів. Зокрема, пропонується розроблення чітко регламентованих алгоритмів взаємодії, що визначатимуть порядок та межі повноважень кожної зі сторін у процесі розслідування. Окрему увагу слід приділити удосконаленню механізмів оцінки результативності такої взаємодії, що сприятиме підвищенню її ефективності та забезпечить системний підхід до протидії корупційній злочинності [38].

Водночас важливим напрямом оптимізації діяльності є створення нормативних передумов для реалізації ініціативних оперативно-розшукових заходів в межах кримінального провадження. З цією метою доцільним є розроблення внутрішніх відомчих інструкцій, спрямованих на забезпечення належної координації зусиль у виявленні, документуванні та розслідуванні корупційних кримінальних правопорушень.

Особливості взаємодії слідчих та оперативних підрозділів під час розслідування зловживання владою або службовим становищем (ст. 364 КК України) мають низку специфічних ознак, зумовлених як правовою природою цього злочину, так і труднощами в отриманні доказової інформації. Ось науково обґрунтоване узагальнення таких особливостей:

Особливості взаємодії слідчого та оперативних підрозділів у провадженнях щодо зловживання владою або службовим становищем:

1. Складність викриття та документування фактів зловживання владою, як правило, має прихований характер, що вимагає від оперативних підрозділів проведення комплексного збору попередньої оперативної

інформації. Успішна реалізація кримінального провадження неможлива без тісної та своєчасної взаємодії з органами досудового розслідування.

2. Наявність службових зв'язків і спроб впливу на слідство Часто суб'єкти таких злочинів є особами, які мають адміністративний ресурс або політичні зв'язки, що ускладнює хід розслідування. Взаємодія повинна передбачати оперативне виявлення спроб тиску на свідків, маніпуляцій з доказами, фальсифікацій документів тощо. Оперативні працівники мають фіксувати такі дії в реальному часі та своєчасно інформувати слідчого.

3. Проведення НСРД. У зазначених провадженнях особливо важливим є проведення НСРД – аудіо- та відеоконтролю, спостереження, контроль за вчиненням правопорушення тощо. Важливо, щоб слідчий і оперативний підрозділ мали узгоджену стратегію щодо збору доказів, оскільки результативність НСРД безпосередньо залежить від точності та законності дій.

4. Оцінка та реалізація оперативної інформації. Оперативні підрозділи нерідко першими отримують інформацію про можливе зловживання владою. У таких випадках важливо забезпечити належну фіксацію даних ще до початку кримінального провадження. Відтак взаємодія має починатися з етапу перевірки повідомлень про можливі правопорушення та передбачати надання консультативної допомоги слідчому щодо форм і методів реалізації цієї інформації.

5. Спільне планування слідчих дій. Встановлення службового зловживання потребує ретельного збору доказів про причинно-наслідковий зв'язок між діями службової особи та негативними наслідками. Це досягається шляхом спільного аналізу матеріалів, планування допитів, обшуків, вилучень документації, економічних експертиз, тощо.

6. Збереження професійної автономії при обов'язковості виконання доручень. Хоча слідчий має процесуальну перевагу (право давати обов'язкові до виконання доручення), ефективність взаємодії залежить від усвідомлення обома сторонами спільності мети та значення ініціативності й професійної компетентності оперативного підрозділу.

Висновки до Розділу 1

1. Аналіз наявної літератури дозволяє стверджувати, що ряд аспектів, зокрема методика досудового розслідування зловживання владою під час воєнного стану, роль цифрових доказів, особливості застосування запобіжних заходів та спеціальні слідчі ситуації у справах щодо посадовців судової гілки влади – залишаються недостатньо розробленими та вимагають додаткового теоретичного осмислення й практичного узагальнення.

Окрему увагу в межах криміналістичного забезпечення досудового розслідування правопорушень у сфері службової діяльності науковці приділяли протиправним діям суддів, зокрема зловживанню владою або службовим становищем, а також постановленню завідомо неправосудного вироку, рішення, ухвали чи постанови. Цим проблемам присвятили свої дослідження такі вчені, як Д.А. Бондаренко, М.А. Погорецький, Н.П. Сиза, М.В. Шепітько, Р.М. Шехавцов та інші.

2. У вітчизняній кримінально-правовій доктрині досі відсутнє чітке теоретичне розмежування між зловживанням владою або службовим становищем (ст. 364 КК України) та перевищенням влади або службових повноважень (ст. 365 КК України). Ця проблема ще більшою мірою загострюється на практиці, коли під час досудового розслідування та судового розгляду виникають труднощі з правильним визначенням складу кримінального правопорушення.

3. Взаємодія слідчого з іншими учасниками кримінального провадження є формою спільної діяльності суб’єктів досудового розслідування, що відбувається за керівної та організуючої ролі слідчого. Її мета – реалізація завдань кримінального судочинства, зокрема: швидке, повне та неупереджене розслідування кримінального правопорушення, забезпечення прав і свобод учасників процесу, встановлення істини та притягнення винних до відповідальності.

РОЗДІЛ 2
ОСОБЛИВОСТІ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ У КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕННЯХ ЩОДО ЗЛОВЖИВАННЯ ВЛАДОЮ АБО СЛУЖБОВИМ СТАНОВИЩЕМ

2.1. Особливості початкового етапу розслідування у кримінальних провадженнях щодо зловживання владою або службовим становищем

Перш, ніж аналізувати етап розслідування зловживання владою або службовим становищем, слід спочатку визначити сутність і зміст етапу розслідування кримінальних правопорушень загалом. Кожен із цих етапів має свою специфіку щодо обсягу й методів здійснення криміналістичної діяльності. [164]. Враховуючи викладене вище, етап розслідування зловживання владою або службовим становищем доцільно розглядати як окрему фазу досудового розслідування цієї категорії злочинів. У межах цієї фази, з огляду на конкретні обставини, здійснюється сукупність дій, спрямованих на розв’язання як стратегічних, так і проміжних тактичних завдань, що постають у процесі розслідування кримінальних правопорушень зазначеного виду.

Загалом критеріями для виокремлення етапів у розслідуванні виступають як процесуальні, так і криміналістичні чинники. Зокрема, перший критерій передбачає поділ розслідування відповідно до стадій досудового розслідування – таких як початок кримінального провадження, повідомлення про підозру, складання обвинувального акту тощо. Другий критерій враховує слідчі ситуації та рівень вирішення тактичних завдань, що дає змогу структурувати процес розслідування за напрямами його розвитку. Наприклад, Р.Л. Степанюк звертає увагу на особливості початкового етапу, який охоплює період від моменту відкриття кримінального провадження до виконання всіх слідчих (розшукових) дій, продиктованих конкретною слідчою ситуацією [138].

З цього приводу варто наголосити, що процес збору первинної інформації є не підготовчим етапом, а невід’ємною складовою самого розслідування. Значна частина таких кримінальних правопорушень як зловживання владою

або службовим становищем виявляється саме під час проведення оперативних заходів співробітниками Національної поліції та інших правоохоронних органів.

У зв'язку з цим доцільно виокремити окремий етап розслідування – збір і перевірку вихідної (первинної) інформації. Цей етап є ключовим для правильної правової кваліфікації діяння (зокрема, для чіткого розмежування таких складів кримінальних правопорушень, як незаконне збагачення і шахрайство) та для визначення подальших напрямів досудового розслідування. Саме на цьому етапі закладаються основи для забезпечення належної якості, своєчасності, ефективності та раціональності всього кримінального провадження [123].

Варто зазначити, що виокремлення зазначеного етапу не суперечить положенням чинного кримінального процесуального законодавства. Відповідно до норм, кримінальне провадження офіційно починається з моменту внесення відповідних відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань. Проте з моменту отримання попередньої інформації і до її внесення до реєстру, у виняткових випадках слідчому надається до 24 годин для збору додаткових даних, що є важливими для правильного визначення характеру кримінального правопорушення та попередження втрати доказів.

Крім того, діяльність оперативних працівників регламентується положеннями Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», що дозволяє їм діяти у межах правового поля під час збору такої інформації [118].

Оперативні підрозділи здійснюють комплекс оперативно-розшукових заходів у межах заведених оперативно-розшукових справ. Ці заходи можуть проводитися, і фактично проводяться, ще до внесення відомостей про правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань. Такі дії безумовно виступають важливим інструментом боротьби зі злочинністю, а також засобами виявлення, розкриття та подальшого розслідування зловживання владою або службовим становищем.

З моменту внесення інформації до Єдиного реєстру досудових розслідувань офіційно стартує кримінальне провадження. До цього моменту

вже може бути зібрано певну кількість первинної інформації, що дає підстави для початку початкового етапу досудового розслідування.

Критерієм поділу між початковим та наступним етапами розслідування як загалом, так і у випадках розслідування зловживання владою або службовим становищем, пропонується вважати зміну напряму розслідування, що визначається ступенем реалізації ситуаційно зумовлених тактичних завдань у межах кримінального провадження. Такий підхід обумовлений тим, що багато службових кримінальних правопорушень мають очевидний характер: вже на початковому етапі є інформація про потенційних правопорушників. У зв'язку з цим, основні завдання початкового етапу полягають не лише у встановленні особи злочинця, а й у збиранні достатніх доказів його причетності, виявленні його зв'язків, ролі та повноважень у межах протиправної діяльності тощо.

Після завершення комплексу заходів, запланованих для вирішення слідчої ситуації на початковому етапі розпочинається наступний етап розслідування, який триває до завершення досудового провадження.

Ми не поділяємо позиції щодо необхідності виокремлення заключного етапу як окремої структурної одиниці розслідування. Переконані, що аналіз зібраних доказів, прийняття процесуальних рішень та оцінка повноти проведених заходів повинні здійснюватися на всіх стадіях розслідування, а не винятково на його завершальній фазі. Відповідно ці дії є притаманними як початковому, так і наступному етапам і не потребують окремого виділення.

Наведене вище свідчить про доцільність поділу процесу розслідування кримінальних правопорушень, у тому числі зловживання владою або службовим становищем, на окремі етапи. Водночас критерії такого поділу засвідчують умовний характер етапізації. Це пов'язано з тим, що для різних видів кримінальних правопорушень і за різних слідчих ситуацій можуть бути притаманні різні, часто несхожі ознаки, що, відповідно, потребує проведення різнопланових процесуальних дій. Отже, у процесі розслідування визначаються різні напрями досудової діяльності.

Отже, можна зробити такі висновки:

1) поділ процесу розслідування зловживання владою або службовим становищем є обґрунтованим і необхідним, оскільки він спрямований на підвищення ефективності досудового розслідування у цій сфері;

2) етапізація розслідування як загалом, так і щодо службових кримінальних правопорушень, має умовний характер;

3) етап розслідування зловживання владою або службовим становищем варто розглядати як окрему фазу досудового розслідування, в межах якої, з урахуванням конкретної ситуації, реалізується система дій, спрямованих на вирішення тактичних завдань (як стратегічного, так і проміжного характеру);

4) у межах методики розслідування зловживання владою або службовим становищем доцільно виокремлювати три етапи: збір і перевірка первинної інформації, початковий етап і наступний етап розслідування [122].

Особливості початкового етапу розслідування зловживання владою або службовим становищем визначаються низкою характерних ознак, серед яких:

1) обмежена наявність орієнтовної та доказової інформації щодо події злочину, особи правопорушника та інших обставин кримінального правопорушення;

2) латентний характер злочинів, складність їх виявлення, а також активна протидія слідству;

3) високий рівень інформаційної невизначеності;

4) необхідність ефективної взаємодії слідчих, оперативних підрозділів та інших компетентних органів;

5) активне здобуття доказів через проведення оперативно-розшукових заходів та тактичних операцій;

6) своєчасна фіксація виявлених речових доказів і їхнє подальше використання в процесі доведення вини.

Складність початкового етапу зумовлена потребою встановлення механізму вчинення службового правопорушення, а саме:

1. Чи мало місце порушення службовою особою її обов’язків, пов’язаних із займаною посадою?

2. Які конкретні дії цієї особи призвели до заподіяння суттєвої шкоди охоронюваним законом державним або суспільним інтересам, правам громадян чи інтересам суб'єктів господарювання?

3. Чи існує причинно-наслідковий зв'язок між вчиненими діями службової особи та настанням негативних наслідків? [27].

Спираючись на позицію вченого В.Ю. Шепітька, можна виокремити перелік обставин, що підлягають встановленню на початковій стадії розслідування кримінальних правопорушень даної категорії, зокрема:

1) факт події та обставини, за яких службова особа отримала зловживала владою або службовим становищем;

2) мета, з якою було здійснено зловживання владою або службовим становищем;

3) предмет зловживання владою або службовим становищем;

4) спосіб, у який було вчинено зловживання владою або службовим становищем;

5) коло осіб, які були залучені до процесу зловживання владою або службовим становищем;

6) обставини, що передували вчиненню зловживання владою або службовим становищем;

7) характер взаємин між особами, причетними до вчинення правопорушення;

8) вид та зміст службових дій, виконаних службовою особою;

9) правомірність або неправомірність дій, виконаних цією службовою особою [27].

Слід підкреслити, що головним завданням початкового етапу розслідування є отримання необхідної доказової та тактичної інформації, а також встановлення її джерел.

Організація і планування розслідування таких кримінальних правопорушень тісно пов'язані зі слідчою ситуацією, що склалася на конкретному етапі провадження. Це зумовлює потребу в аналізі типових слідчих ситуацій, які виникають під час початкового етапу розслідування

фактів прийняття службовою особою пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди.

За визначенням П.Д. Біленчука, слідча ситуація – це сукупність умов, що стали відомі слідчому та в яких на певний момент здійснюється досудове розслідування. Вона є інформаційною моделлю, яка формується у свідомості суб'єкта доказування на основі аналізу фактичних обставин провадження [14].

Слідчі ситуації можуть класифікуватися за різними ознаками, однак найважливішим критерієм у межах розслідування є обсяг та якість наявної інформації про вчинене кримінальне правоопрушення. Відповідно до цього критерію виділяють такі типи слідчих ситуацій:

1. Конфліктні – характеризуються мінімальною кількістю корисної інформації, що ускладнює процес розслідування.

2. Проміжні – мають обмежену кількість відомостей, при цьому достовірність частини з них викликає сумніви.

3. Сприятливі – відзначаються достатнім обсягом достовірних даних, у яких слідчий не має підстав сумніватися [179]. У процесі розслідування кримінальних правопорушень зазначеної категорії можуть виникати всі три вищезгадані типи слідчих ситуацій.

Крім того, за критерієм наявності або відсутності протистояння між учасниками кримінального провадження слідчі ситуації поділяються на:

1. Конфліктні, коли існує активна протидія розслідуванню або спроби приховати правду.

2. Безконфліктні, коли відсутнє пряме протистояння, і розслідування здійснюється за умов відкритого отримання інформації. У розслідуванні кримінальних правопорушень цієї категорії найчастіше виникають конфліктні слідчі ситуації, коли як особа, що надала пропозицію, так і службова особа, яка її прийняла або отримала неправомірну вигоду, намагаються всіляко заперечити свою участь у кримінальному правопорушенні. Це пояснюється тим, що обидві сторони зазвичай зацікавлені в приховуванні факту вчинення кримінального правопорушення за винятком випадків вимагання неправомірної вигоди.

Такі конфліктні ситуації мають ознаки так званого тактичного ризику – тобто певного співвідношення між можливими діями слідчого, спрямованими на досягнення слідчої мети, та непередбачуваними або ймовірними наслідками цих дій. Наприклад, у ситуації одночасного допиту раніше опитаних осіб (службовця з багаторічним досвідом роботи та молодого заявника, який стверджує, що у нього вимагали неправомірну вигоду), існує ризик, що заявник відмовиться від своїх початкових свідчень або навіть повністю відкличе заяву [179].

До типових слідчих ситуацій, що виникають на початковому етапі розслідування фактів зловживання владою або службовим становищем, можна віднести такі:

1) надходження заяви від громадянина або представника організації про намір конкретної службової особи здійснити зловживання владою або службовим становищем;

2) надходження заяви про фактичне або систематичне зловживання владою або службовим становищем;

3) виявлення інформації про корупційні правопорушення на основі матеріалів перевірок або ревізій, проведених на окремих підприємствах, в установах чи організаціях;

4) отримання відповідних даних із матеріалів оперативно-розшукової діяльності;

5) свідчення підозрюваних, які вказують на вчинення іншими особами таких кримінальних правопорушень.

Характерною рисою всіх вказаних ситуацій є обмеженість, фрагментарність або неповнота інформації. Навіть коли підозрювані особи вже встановлені, зазвичай виникає конфліктна ситуація: вони чинять активну протидію слідству, намагаючись приховати факти правопорушення.

У зв’язку з цим, залежно від конкретної слідчої ситуації, яка склалася на певному етапі досудового розслідування, слідчий повинен висунути відповідні версії та побудувати логічний план подальших дій. Як зазначає В.В. Бірюков, планування розслідування – це складне поняття, яке включає в себе низку

взаємопов'язаних дій, що виконуються у визначеній послідовності й спрямовані на вирішення кількох самостійних завдань. Таким чином, планування є не лише передумовою, а й ключовою організаційною основою розслідування, що забезпечує його системність, послідовність і сприяє досягненню успіху у розслідуванні кримінального правопорушення [16].

Отже, розглянемо типові слідчі ситуації, можливі слідчі версії та відповідне планування дій у межах розслідування кримінальних правопорушень цієї категорії.

Перша типова слідча ситуація: до правоохоронних органів надійшла заява від громадянина або представника організації про намір зловживання владою або службовим становищем.

У такій ситуації заявник зазвичай надає конкретні відомості: прізвище службової особи, вид зловживання, його характер або форма. Уже зі змісту поданої заяви можна отримати значну кількість криміналістично важливої інформації, що стосується обставин потенційного факту зловживання владою або службовим становищем

Заяви такого характеру часто містять відомості про конкретні епізоди протиправних дій, опис учасників, або вказують на службову особу, яка систематично отримує зловживає владою або службовим становищем.

Якщо наведені в заяві факти є достовірними, їх перевірка потребує особливої обережності, оскільки передчасне втручання або неузгоджені дії можуть насторожити винну особу чи пов'язаних із нею осіб, що, у свою чергу, може негативно позначитися на подальшому розслідуванні та ефективності доказування [27, с. 511].

Аналізуючи описану слідчу ситуацію, можна сформулювати такі основні версії: 1) кримінальне правопорушення дійсно мало місце, і факти, викладені у заяві, відповідають дійсності; 2) події кримінального правопорушення не було, а заявник або щиро помиляється у своїх оцінках, або свідомо обмовляє службову особу, яка не причетна до протиправних дій.

Перевірка зазначених версій починається з допиту заявника. У ході цієї слідчої (розшукової) дії необхідно зібрати якомога більше детальної інформації

про обставини, викладені у заяві. Зокрема, слід з'ясувати: 1) яким чином заявник дізнався про намір чи факт вчинення корупційного правопорушення; 2) хто ініціював ці корупційні дії; 3) які мотиви спонукали заявника звернутися до правоохоронних органів тощо [165].

На основі аналізу першої слідчої ситуації нами сформовано систему початкових слідчих (розшукових) дій, які мають бути проведені для належної перевірки викладених у заяві фактів. До таких дій належать:

а) допит заявника з метою отримання детальної інформації щодо предмета зловживання, його особливостей, змісту очікуваних дій від службової особи, а також встановлення можливих свідків, які можуть підтвердити надані заявником відомості;

б) допит очевидців і свідків;

в) затримання осіб під час безпосереднього зловживання;

г) проведення обшуку у місці, де відбулася передача неправомірної вигоди;

ґ) особистий обшук особи, яка зловживає владою або службовим становищем;

д) оголошення підозри особам, причетним до правопорушення, та їх подальший допит як підозрюваних;

е) огляд предмета зловживання з фіксацією його характерних ознак: номіналу грошових купюр, їх вигляду, написів, пошкоджень, упаковки тощо;

ж) огляд місця події – локацій домовленостей, зустрічей учасників кримінального правопорушення, з метою виявлення слідів, що можуть свідчити про перебування там конкретних осіб (наприклад, слідів рук, особистих речей тощо);

з) пред'явлення предмета зловживання для впізнання особам, які могли його бачити раніше, зокрема – особі, що надавала вигоду.

Друга типова слідча ситуація: надходить заява про факт або систематичне отримання зловживання, проте конкретна особа, яка цю вигоду отримувала, у заяві не вказана.

У рамках аналізу цієї ситуації висуваються такі основні версії:

1. Викладені у заяві факти відповідають дійсності, і подія кримінального правопорушення мала місце.

2. Заявник був безпосередньо залучений у корупційні дії, однак вирішив повідомити про них з певних причи.

3. Кримінального правопорушення не було, а заявник помиляється або має намір навмисно обмовити певну особу.

Для перевірки цих версій слід передусім допитати заявника. У ході допиту необхідно з'ясувати:

1) за яких обставин відбулося зловживання;

2) хто, як часто і в який спосіб вчиняв це кримінальне правопорушення;

3) спосіб зловживання;

4) чи зафіксовані факти зловживання технічними засобами (аудіо-, відеозаписом, фото, електронною перепискою тощо);

5) чи були посередники або інші співучасники.

На наступному етапі проводиться встановлення осіб, які причетні до зловживання. Їм пропонується співпраця з органами досудового розслідування, що може бути підставою для пом’якшення відповідальності.

Після цього основну увагу слід спрямувати на встановлення службової особи, яка, ймовірно, вчинила зловживання. Для цього аналізуються документи, що стосуються діяльності, в якій були зацікавлені заявник або інші фігуранти.

Під час огляду таких документів доцільно дотримуватись таких підходів:

1) перевірити відповідність змісту документа його призначенню та повноту реквізитів; якщо є невідповідності або відсутні важливі дані – встановити, хто відповідав за його складання та підписання;\

2) звернути увагу на строки розгляду документа – затягування або навпаки, підозріле пришвидшення можуть свідчити про корупційні мотиви;

3) вивчити можливі ознаки підробки чи внесення змін до документа.

На основі такого аналізу можуть бути встановлені:

– незаконність певних дій, вчинених службовою особою або особою, уповноваженою на їх виконання;

– відмова від виконання обов’язків;

– специфіка проходження документації;

– спрощення формальностей, порушення встановленого порядку чи черговості розгляду питань [27].

Крім уже зазначеного, необхідно здійснити оперативно-розшукові заходи, спрямовані на здобуття інформації, що підтверджує показання заявника. Зокрема, йдеться про:

1. Організацію спостереження за службовими особами, які, за свідченнями заявника, можуть бути причетні до зловживання.

2. Аналіз предметів і документів, що прямо чи опосередковано свідчать про протиправні дії посадових осіб або пов’язані зі зловживанням.

3. Проведення спостереження з метою виявлення та фіксації факту вчинення кримінального правопорушення, збору інформації про осіб, які беруть у ньому участь, а також про їхні контакти з іншими особами.

4. Обстеження приміщень чи території для підготовки тактичної операції щодо затримання під час вчинення кримінального правопорушення.

5. Здійснення негласних слідчих (розшукових) дій.

Водночас у цій та попередній слідчій ситуації до першочергових дій належать допити заявників, свідків і очевидців. Їх можна встановити як за показаннями самих заявників, так і за даними про ймовірних учасників кримінального правопорушення. Зібрані свідчення щодо обставин зловживання мають бути максимально деталізовані через слідчі (розшукові) дії та оперативні методи [14].

Третя слідча ситуація виникає, коли інформація про корупційні правопорушення надходить із результатів перевірок чи ревізій, проведених на окремих підприємствах або в установах. У таких випадках ідеться про зафіксовані факти прийняття посадовою особою незаконних рішень, які можуть бути підтверджені відповідною документацією.

Якщо відомості про зловживання були отримані під час внутрішніх або зовнішніх перевірок, необхідно проаналізувати їхню повноту, методику проведення та обґрунтованість висновків. Зазвичай такі висновки ґрунтуються на:

1) повідомленнях громадян і поясненнях працівників підприємств або організацій;

2) виявлених порушеннях, що допускалися під час виконання окремих дій.

Після внесення відповідних відомостей до ЄРДР слід допитати таких осіб для з'ясування кола причетних і всіх обставин вчиненого кримінального правопорушення.

У процесі вивчення актів перевірок слід звернути увагу на такі аспекти: чи були використані всі необхідні методи для виявлення кримінального правопорушення; чи проаналізовано всі документи, які можуть містити ознаки корупційної діяльності або підтвердження зловживання; чи відповідають зроблені висновки чинним нормативним вимогам.

За потреби слідчий має право відібрати пояснення у осіб, які проводили перевірку, а також звернутися по консультацію до профільних фахівців для уточнення окремих питань [124].

У цій слідчій ситуації, одразу після внесення відповідних відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань (ЄРДР), першочерговим завданням є встановлення осіб, причетних до підготовки та погодження документів, у яких відображено можливе вчинення корупційного правопорушення. Далі необхідно організувати та чітко спланувати комплекс слідчих (розшукових) дій і оперативно-розшукових заходів, спрямованих на здобуття доказів, що підтверджують факт зловживання службовою особою.

Після ідентифікації підозрюваних осіб слід провести низку першочергових слідчих (розшукових) дій, зокрема:

1. Проведення обшуків за місцем роботи та проживання фігурантів кримінального провадження з метою виявлення предметів неправомірної вигоди, відповідних документів і слідів, що можуть підтверджувати факт вчинення правопорушення.

2. Допит підозрюваного щодо обставин виконання ним окремих службових функцій, причин відхилення від встановленої процедури розгляду

чи вирішення питань, а також з'ясування джерел придбання майна, цінностей, грошових коштів, які можуть бути предметом неправомірної вигоди.

3. Допит особи, яка надавала, обіцяла або передавала неправомірну вигоду з метою з'ясування обставин та мотивів вчинення таких дій [27].

У цій слідчій ситуації можливим є встановлення декількох учасників кримінального правопорушення. Як зазначає В.Ю. Шепітько, у разі, якщо співучасники заперечують пред’явлене обвинувачення, слідчий має всебічно підготуватися до допиту. За наявності змови між фігурантами кримінального провадження, під час допиту необхідно оперувати системою доказів, яка підтверджує сам факт зловживання, виконання службових дій, зумовлених її отриманням, та інші обставини, що підтверджують вчинення кримінального правопорушення.

У такій ситуації слід застосовувати тактичний прийом, що полягає в максимальній деталізації показань – уточненні кожної обставини, пов’язаної з встановленими слідством фактами. Підозрюваних, які заперечують вину, часто вдається викрити шляхом пред’явлення ретельно зібраних і перевірених доказів, які прямо спростовують їхні неправдиві твердження [27].

Дослідники, зокрема В.Ю. Шепітько, П.Д. Біленчук, В.К. Лисиченко, Н.І. Клименко та інші, наголошують на необхідності критичного підходу до випадків, коли обвинувачений визнає свою вину. На їхню думку, такі зізнання можуть бути спрямовані на викривлення справжніх мотивів і фактичних обставин кримінального правопорушення.

Деталізація показань дає змогу виявити неправдиву інформацію не лише в загальному контексті, а й щодо окремих фактів учинення кримінального правопорушення.

Незаконні рішення, прийняті службовою особою, можуть свідчити про вчинення зловживання. Проте доведення самого факту одержання вигоди часто ускладнюється через відсутність прямих доказів або інформації про вчинення кримінального правопорушення. При цьому незаконні дії зазвичай знаходять своє відображення в офіційній документації.

У зв’язку з цим, паралельно з оперативно-розшуковими заходами, спрямованими на викриття осіб, причетних до злочину, проводиться огляд документів для виявлення відхилень від встановлених процедур виконання службових обов’язків. Це можуть бути як відсутність певних документів, порушення правил документообігу, так і підробка документів. З цією метою слід вивчити специфіку роботи підприємства, документообіг, внутрішню організацію праці, а також діяльність службової особи, яка підозрюється у вчиненні злочину. Доцільним є залучення фахівців у сфері економіки, бухгалтерського обліку, технічного дослідження документів тощо.

Четверта слідча ситуація: наявна інформація про вчинення корупційних правопорушень, отримана в результаті оперативно-розшукової діяльності.

У подібних випадках кілька осіб, що вчиняють зловживання, діють у змові, оскільки зацікавлені в приховуванні кримінального правопорушення.

У цій ситуації необхідно завчасно підготувати тактичні операції, зокрема:

– «Затримання на гарячому»;

– «Викриття учасників зловживання владою або службовим становищем».

Подальші дії здійснюються за алгоритмом третьої слідчої ситуації, яка передбачає проведення комплексу слідчих та оперативних заходів.

П’ята слідча ситуація: обвинувачений надає показання, що викривають інших осіб у вчиненні кримінального правопорушення.

У цьому випадку слід: 1) провести допит особи, яка повідомила про вчинення іншого кримінального правопорушення з максимальною деталізацією її свідчень; 2) організувати відповідні оперативно-розшукові заходи та негласні слідчі (розшукові) дії.

Деталізація показань допомагає виключити можливість брехні, обмови або наклепу.

Якщо підозрюваний стверджує, що заявник або свідок також були причетні до зловживання, ця інформація підлягає перевірці. Один з ефективних методів – одночасний допит раніше допитаних осіб.

Ця слідча дія має на меті звірити показання стосовно обставин службового зловживання; виявити суперечності у свідченнях; викрити справжніх учасників кримінального правопорушення.

Однак слід ураховувати ризик того, що підозрюваний може навмисно ініціювати одночасний допит, щоб спробувати вплинути на іншу особу з метою зміни її свідчень. Це потребує особливої обережності та процесуального контролю [27].

Як справедливо зазначає В.Ю. Шепітько, обвинувачення службової особи у вимаганні неправомірної вигоди може бути результатом неправильного тлумачення певних дій, які зовні схожі на корупційне правопорушення, але фактично є іншими кримінальними правопорушеннями або навіть законними службовими діями, неправильно сприйнятими заявником.

До таких ситуацій можуть належати: 1) службові кримінальні правопорушення, зокрема зловживання владою або службовим становищем, перевищення повноважень, службова недбалість; 2) шахрайство, пов’язане з використанням службового статусу для заволодіння майном чи його вимаганням; 3) одержання незаконної винагороди особою, яка не є службовою, але видає себе за таку або діє від її імені.

Іноді помилкові висновки під час формування загальних версій можуть бути наслідком упередженого ставлення до самого факту повідомлення про прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди.

У процесі перевірки таких версій особливо важливо чітко відмежовувати корупційні правопорушення, відповідальність за які встановлена Законом України «Про запобігання корупції», від інших правопорушень, що мають інший юридичний характер і не підпадають під категорію корупційних кримінальних правопорушень [14].

Важливою слідчою та розшуковою дією на початковому етапі розслідування розглянутих кримінальних правопорушень є обшук, зокрема груповий обшук за місцем роботи та проживання одного або кількох учасників злочину. Передусім обшук має бути проведений своєчасно, оскільки його затримка може призвести до втрати важливих доказів. Обшук виконується

негайно, або, якщо є можливість відтермінувати його без ризику втрати доказів, обирається такий час, коли підозрюваний не зможе чинити опір чи передати інформацію спільникам.

У всіх слідчих ситуаціях до першочергових слідчих (розшукових) дій належить огляд місця події. Під час огляду фіксуються всі елементи обстановки та внесені у неї зміни. Особлива увага приділяється виявленню слідів досягнутих домовленостей (наприклад, запис суми коштів на клаптику паперу, знайденому у смітнику, чи позначка поруч із прізвищем особи в екзаменаційній відомості) та факту передачі предмета неправомірної вигоди [95].

Початковий етап розслідування таких кримінальних правопорушень є надзвичайно важливим, адже саме на ньому збираються речові докази, виявляються свідки та очевидці, встановлюється механізм злочину і його учасники, а також інша суттєва інформація. На цьому етапі можуть виникати різні слідчі ситуації, які пов’язані з негативними обставинами і потребують формулювання версій і їх перевірки через організацію і планування слідчих і негласних слідчих (розшукових) дій. Описані типові ситуації і версії спрощують процес розслідування, допомагають у пошуку доказів та реалізації принципу справедливості в кримінальному процесі.

Кожне діяння виконується певним способом – через конкретні прийоми, операції, рухи, комбінації актів поведінки, що в сукупності формують це діяння. Способи зловживання владою або службовим становищем не наведені прямо у частині 1 статті 364 Кримінального кодексу, через безліч можливих варіантів таких зловживань і складнощі з їх систематизацією у законі. Вказівка конкретних способів обмежила б застосування статті, яка нині поширюється на будь-які форми службового зловживання.

Отже, спосіб вчинення не є обов’язковою ознакою кримінального правопорушення за ст. 364 КК України, проте визначення найбільш поширених способів зловживання владою чи службовим становищем допомагає краще розуміти зміст кримінального правопорушення та відокремлювати його від інших правопорушень. Перелік таких способів не може бути вичерпним, бо спектр зловживань і «креативність» службовців майже необмежені.

Способи зловживань можна умовно поділити на:

1. Способи корупційного зловживання владою.

2. Способи корупційного зловживання службовим становищем (особами, що виконують організаційно-розпорядчі або адміністративно-господарські функції).

Цей поділ є умовним, оскільки службова особа може одночасно виконувати кілька функцій.

Найпоширеніші способи зловживання службовим становищем при реалізації корупційних схем:

1. Прийняття нормативних рішень, що надають переваги.

Підготовка і видання нормативно-правових актів, які сприяють окремим юридичним чи фізичним особам.

2. Втручання у діяльність органів влади та управління.

Накладання незаконних наказів, розпоряджень або вказівок, що забезпечують переваги певним особам або усувають перешкоди їхній діяльності.

Припинення перевірок, звільнення від відповідальності за порушення.

3. Вплив на прийняття рішень колегіальних органів управління.

Формування колегіальних органів, призначення на посади за мотивами особистої відданості, керованості.

4. Незаконні кадрові рішення.

Призначення на посаду або просування по службі без підстав або з порушенням конкурсної процедури.

Надання переваг менш кваліфікованим кандидатам.

5. Переслідування за критику.

Безпідставне накладання стягнень, зменшення зарплати, скасування надбавок або премій.

6. Потурання правопорушенням підлеглих.

Невжиття заходів щодо проведення перевірок, відсутність реакції на виявлені порушення.

7. Безпідставне припинення переслідування.

Закриття кримінальних чи адміністративних проваджень без належних підстав.

8. Неправомірне використання державних чи комунальних коштів та майна.

Використання коштів не за призначенням.

Придбання майна, отримання послуг з порушенням процедур (поза чергою, без оплати).

Надання майна в користування чи оренду з порушеннями.

9. Переваги під час проведення тендерів.

Визнання переможцем не найкращої пропозиції, а тієї, якій надають сприяння.

10. Надання пільг, субсидій, кредитів без підстав.

Надання пільг, звільнення від платежів чи їх зменшення.

Сприяння в одержанні кредитів, субсидій, субвенцій, дотацій без належних підстав.

11. Встановлення незаконно високих зарплат та премій.

Безпідставне підвищення зарплати, надбавок або премій окремим працівникам.

Основні положення щодо складу злочину за ст. 364 Кримінального кодексу України (зловживання владою або службовим становищем):

1. Різноманітність способів зловживання

– Перелік способів службових зловживань є приблизним, оскільки способи дуже різноманітні і залежать від функцій та повноважень конкретної службової особи.

– Дії, що не пов’язані зі службовим статусом (тобто які може виконати будь-яка особа), не вважаються способом вчинення злочину за ст. 364 КК України.

2. Обов’язкові наслідки кримінального правопорушення (ознаки складу кримінального правопорушення)

– Заподіяння істотної шкоди охоронюваним законом правам, інтересам громадян, держави чи юридичних осіб (ч. 1 ст. 364).

– Якщо шкода більшої ваги – тяжкі наслідки (ч. 2 ст. 364).

3. Мета кримінального правопорушення – одержання неправомірної вигоди

– Кримінальне правопорушення вчиняється з метою одержання неправомірної вигоди для службової особи чи інших осіб.

– Одержання неправомірної вигоди є кінцевим бажаним наслідком і фактично пов'язане з можливістю заподіяння шкоди.

– Відповідальність настає навіть у разі, якщо неправомірна вигода не була фактично отримана.

4. Два види наслідків у складі злочину:

– Наслідок 1: Одержання неправомірної вигоди (бажаний кінцевий результат, але може бути відсутнім фактично).

– Наслідок 2: Заподіяння істотної шкоди або тяжких наслідків (реальні, фактичні наслідки, які роблять злочин завершеним, навіть якщо неправомірна вигода не отримана).

Одним із факторів, що значно ускладнюють доказування обставин цих злочинів, є дискреційність повноважень службової особи, яка прийняла рішення або вчинила дії, які сторона обвинувачення кваліфікує як зловживання владою чи службовим становищем. При цьому в нормативно-правових актах передбачена певна послідовність дій і рішень інших службових осіб, без яких такі рішення чи дії не могли бути здійснені. На практиці виникає складність у визначенні критеріїв, за якими під час досудового розслідування та судового розгляду встановлюється наявність ознак зловживання владою або службовим становищем.

Для вирішення цих питань останнім часом органи досудового розслідування, прокуратура та сторона захисту звертаються з позовами до адміністративних судів для визнання незаконними або законними рішень, дій чи бездіяльності суб'єктів владних повноважень, а також до господарських судів з приводу укладення, зміни, розірвання та виконання правочинів у сфері господарської діяльності, приватизації майна тощо. Прикладами таких справ є «справа Насірова», «справа рюкзаків Авакова», «справа Трейд Коммодіті»,

«справа Укрзалізниці», «справа Запорізького титаново-магнієвого комбінату». Рішення судів некримінальної юрисдикції обидві сторони намагаються використовувати як преюдицію у кримінальному процесі, зокрема для підтвердження фактів, встановлених під час розгляду та покладених в основу відповідних рішень.

Такий підхід є неоднозначним. З одного боку, позитивним є прагнення не чекати на вирок у кримінальному провадженні, яке може тривати довго, а паралельно звертатися до судів відповідної юрисдикції для захисту порушених прав і законних інтересів громадян, юридичних осіб чи держави. З іншого боку, рішення судів іншої юрисдикції не є доказами, не містять доказової інформації і не мають прямого впливу на доказову базу кримінального провадження. Якщо суд таким рішенням встановив порушення прав і основоположних свобод людини, гарантованих Конституцією України та міжнародними договорами, ратифікованими Верховною Радою, то це має значення при оцінці допустимості окремих доказів. Водночас суддя у кримінальному процесі має право відхилити як доказ судове рішення некримінальної юрисдикції, навіть якщо воно набрало законної сили, адже воно не є доказом. Судові рішення, що мають значення для кримінального провадження, долучаються до обвинувального акта (ч. 1 ст. 317 КПК України) і можуть використовуватися для додаткового обґрунтування позиції сторони, але лише разом із доказами, отриманими у самому кримінальному провадженні. Тобто під час досудового розслідування всі обставини мають бути досліджені повно і без покладення на рішення судів іншої юрисдикції.

В якості критеріїв для оцінки законності дій службової особи при реалізації дискреційних повноважень у кримінальному провадженні можна застосовувати положення Рекомендацій Комітету Міністрів Ради Європи NoR(80)2 «Щодо використання дискреційних повноважень адміністративними органами» від 11 березня 1980 року [125].

У розділі II цих Рекомендацій зазначено, що адміністративний орган, реалізуючи дискреційні повноваження, повинен:

1) діяти лише в межах мети, на яку йому були надані повноваження;

2) дотримуватися об’єктивності та неупередженості, враховуючи лише ті фактори, що стосуються конкретної справи;

3) забезпечувати рівність перед законом, уникаючи несправедливої дискримінації;

4) підтримувати належний баланс між можливими негативними наслідками своїх рішень для прав, свобод або інтересів осіб і цілями, яких прагне досягти;

5) приймати рішення у розумні строки, з урахуванням суті питання;

6) послідовно застосовувати загальні адміністративні директиви, водночас враховуючи особливості кожної конкретної справи.

Прийнятність використання наведених положень цих Рекомендацій у судовій практиці базується на системному аналізі Статуту Ради Європи від 5 травня 1949 року та Закону України «Про приєднання України до Статуту Ради Європи» від 31 жовтня 1995 року, яким Україна взяла на себе зобов’язання керуватися рекомендаціями Комітету Міністрів Ради Європи. Існують конкретні приклади застосування цих Рекомендацій Вищим адміністративним судом України.

Таким чином, це дає підстави для їхнього використання і в кримінальному провадженні під час оцінки дій та рішень службової особи на предмет наявності ознак зловживання владою або службовим становищем.

Джерелами інформації про обставини вчинення кримінальних правопорушень, передбачених ст. 364 Кримінального кодексу, є, перш за все:

– документи установи, де працює службова особа, які містять дані про її службове становище, коло повноважень на момент або період вчинення злочину, а також дії чи рішення, здійснені цією особою для отримання неправомірної вигоди, дії і рішення, що передували чи слідували за ними, вчинені іншими особами, у тому числі службовими, та конкретні наслідки таких дій чи рішень, які кваліфікуються як зловживання владою або службовим становищем;

– документи, що є проектами рішень службової особи, зокрема в електронній формі;

– документи, які знаходяться у фізичних чи юридичних осіб, які отримали неправомірну вигоду або постраждали від дій чи рішень, пов’язаних із зловживанням владою чи службовим становищем;

– документи юридичних та інших осіб, що відображають процес і результати виконання рішень, прийнятих службовою особою. Прикладами можуть бути документи банківських установ, де відкриті рахунки юридичних та фізичних осіб, з яких здійснювалися списання або зарахування коштів, а також державні реєстри, нотаріальні документи тощо.

Те, що зловживання владою або службовим становищем відображається в документах, є водночас і ускладненням, і спрощенням досудового розслідування цих кримінальних правопорушень. Ускладнення виникають через дії злочинців, спрямовані на приховування факту зловживання шляхом приховування або підробки документів; а також через тривалий час, необхідний для отримання через витребування, тимчасові доступи, обшуки, зокрема за участі міжнародного співробітництва, всіх документів, які мають значення для кримінального провадження. З іншого боку, наявність таких документів дозволяє досліджувати дії службової особи та інших причетних осіб. Після підтвердження автентичності, вони служать об’єктивною основою доказування, допомагають оцінити відповідність дій та рішень службової особи вимогам законодавства, встановити факт отримання неправомірної вигоди нею або іншими особами, а також перевірити достовірність показань свідків і підозрюваних.

Вкрай важливо, щоб слідчі та прокурори для ефективного розслідування злочинів, передбачених ст. 364 КК України, ретельно вивчали сферу діяльності службової особи (наприклад, виробництво, промисловість, охорона здоров’я, освіта, банківська сфера, правоохоронні органи, місцеве самоврядування, мілітаризована державна служба тощо), а також нормативно-правові акти, чинні на момент здійснення підозрілих дій та рішень. Водночас слід постійно систематизувати за допомогою допоміжних засобів планування розслідування (конспекти матеріалів кримінального провадження, схеми підготовки, вчинення і приховування кримінального правопорушення з відображенням послідовності

дій, їх виконавців, документального підтвердження, а також взаємозв'язків з іншими злочинами) всі дані, що мають значення для кримінального провадження [37].

Отже, особливостями початкового етапу розслідування зловживання владою або службовим становищем є:

1. Встановлення факту зловживання у відсутності явних слідів кримінального правопорушення. Початковий етап розслідування ускладнюється тим, що зловживання владою зазвичай не супроводжується очевидними зовнішніми ознаками злочину (як, наприклад, у разі насильницьких злочинів). Виявлення таких діянь переважно ґрунтується на аналітичній обробці службових документів, фінансової звітності, актів перевірок тощо.

2. Необхідність аналізу правомірності прийнятих рішень. Сутність зловживання владою полягає в умисному використанні посадовою особою своїх повноважень всупереч інтересам служби. Тому на початковому етапі критично важливо з'ясувати, чи було прийняте рішення (або бездіяльність) таким, що суперечить нормам права, службовим інструкціям або логіці публічного інтересу.

3. Роль оперативної інформації. Джерелом для відкриття кримінального провадження за ст. 364 КК України часто є матеріали оперативно-розшукової діяльності. На цьому етапі важливо правильно інтегрувати оперативну інформацію в доказову базу, з дотриманням вимог процесуального законодавства.

4. Проведення невідкладних слідчих (розшукових) дій
До першочергових дій належать: виїмка (витребування) документів, які можуть свідчити про незаконні рішення; допити працівників, які могли бути свідками зловживань або мали стосунок до реалізації рішень; негласні слідчі (розшукові) дії – у разі оперативної необхідності.

5. Формування слідчих версій. На початковому етапі слідчий разом з оперативним працівником формує версії щодо: мотивів зловживання (особиста

вигода, користь третіх осіб, службова недбалість); кола причетних осіб; характеру й розміру шкоди; механізмів приховування протиправних дій.

6. Встановлення наявності шкоди. Важливим елементом кваліфікації діяння за ст. 364 КК є настання істотної шкоди. На початковому етапі слідчий повинен зібрати документи, які підтверджують фінансові чи інші негативні наслідки від дій посадової особи.

7. Забезпечення збереження доказів і недопущення впливу на свідків. Через високий ризик знищення документів, підробки даних або впливу на свідків з боку посадових осіб, на початковому етапі розслідування необхідно: своєчасно вжити заходів до вилучення речей і документів; застосовувати заходи забезпечення кримінального провадження (тимчасовий доступ, арешт майна); розглядати питання про відсторонення службової особи від посади.

2.2. Типові слідчі ситуації та проведення окремих слідчих (розшукових) дій під час розслідування зловживання владою або службовим становищем

Аналіз матеріалів кримінальних проваджень, пов’язаних із розслідуванням корупційних кримінальних правопорушень, свідчить про те, що найчастішими підставами для їх відкриття є:

1. Повідомлення громадян або журналістські розслідування, що викривають факти можливого зловживання владою, отримання неправомірної вигоди чи використання службового становища в особистих інтересах;

2. Матеріали оперативно-розшукової діяльності, отримані в межах здійснення негласних слідчих (розшукових) дій або інших законних заходів оперативного характеру;

3. Результати аудиторських перевірок, ревізій або внутрішнього фінансового контролю, проведених Рахунковою палатою, Держаудитслужбою, НАЗК або іншими органами контролю;

4. Викриття службових осіб під час безпосереднього отримання неправомірної вигоди (фіксація «на гарячому»), що супроводжується вилученням речових доказів і затриманням;

5. Моніторинг способу життя посадовців, який не відповідає їх офіційним доходам, що може свідчити про наявність прихованих джерел незаконного збагачення;

6. Автоматизований обмін інформацією між органами влади та антикорупційними структурами, зокрема на базі аналітичних платформ типу RICAS, Єдиного державного реєстру декларацій тощо.

У процесі досудового розслідування корупційних кримінальних правопорушень ключовим завданням є створення належної, достовірної та допустимої доказової бази, яка дозволяє обґрунтовано доводити обставини вчинення злочину та формувати правову позицію у межах процесуального доказування. Формування доказів відбувається через опосередковане пізнання, що включає аналітичну оцінку достатності й взаємозв’язку доказів для винесення процесуальних рішень (у формі постанов, обвинувального акта, ухвали чи вироку).

Особливістю механізму доказування у корупційних кримінальних провадженнях є те, що слідчий або особа, уповноважена на проведення дізнання, здійснює пізнавальну діяльність в інтересах усієї системи суб’єктів кримінального процесу — обвинувачення, захисту та суду. З метою переконання інших процесуальних учасників у достовірності своїх висновків, слідчі прагнуть перетворити «істину в собі» на «істину для всіх», що потребує не лише належної доказової бази, але й чіткої логіки аргументації.

Водночас на практиці виявляється низка проблем, пов’язаних із допустимістю доказів у провадженнях за ст. 364 КК України. До основних із них належать:

1. Недостатня аргументованість доказової бази, що унеможливлює її ефективне використання в процесі формування версії обвинувачення або її підтвердження в суді;

2. Наявність недостовірних доказів або фактологічних суперечностей, що викликають сумнів у їх правдивості та унеможливлюють їх процесуальне використання;

3. Порушення порядку отримання доказів, що спричиняє їх визнання неналежними або недопустимими;

4. Формальне або неякісне проведення експертних досліджень, яке не відповідає методичним вимогам та знижує доказову цінність отриманих результатів;

5. Політичний тиск у резонансних справах, що деструктивно впливає на об’єктивність оцінки доказів і може зумовити їх штучну виключеність або, навпаки, нав’язане включення до справи.

На цій підставі кримінальні провадження в категорії службових та корупційних правопорушень умовно поділяються на:

– «чисті» провадження, в яких вина обвинуваченого доведена за допомогою належних, допустимих і достовірних доказів;

– «брудні» провадження, що характеризуються використанням сумнівних або штучно сконструйованих доказів, порушенням права на захист, провокаціями з боку правоохоронців тощо.

Попри наявні зусилля з боку антикорупційних та судових інституцій, корупційні правопорушення залишаються поширеними, що вказує на потребу у системному підході до їх попередження. Такий підхід передбачає поглиблене вивчення детермінантів корупційної поведінки, серед яких науковці виділяють:

– соціально-економічні фактори (низький рівень оплати праці, матеріальна нестабільність);

– суспільно-політичні фактори (політична воля, воєнний стан, зниження довіри до інституцій);

– організаційно-управлінські фактори (неефективність системи електронного декларування, відсутність контролю з боку держави);

– правові фактори (колізійність та неоднозначність антикорупційного законодавства);

– культурно-психологічні фактори (толерантність до корупції, низький рівень правової культури, інституційна аморальність);

– технічні фактори (недосконалість інформаційних систем, відсутність прозорих процедур перевірки та контролю).

Основними процесуальними порушеннями у справах про зловживання владою або службовим становищем є:

1. Порушення принципу презумпції невинуватості. Одним із найбільш поширених процесуальних відхилень є нехтування презумпцією невинуватості, що закріплена у статті 62 Конституції України та статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Зазначене порушення виявляється у публічних заявах посадових осіб, а також у висвітленні розслідувань через ЗМІ, що створює суспільне уявлення про вину особи ще до винесення остаточного судового рішення.

2. Порушення процесуального порядку проведення обшуків. Обшук, як одна з ключових слідчих дій у справах про корупцію, часто проводиться з відступами від вимог кримінального процесуального закону: без відповідної судової ухвали, із перевищенням меж дозволених дій або з недотриманням прав особи. Подібні дії призводять до визнання здобутих доказів недопустимими.

3. Незаконне розголошення результатів негласних слідчих (розшукових) дій. Особливої уваги потребує проблема порушення таємниці матеріалів, отриманих під час проведення негласних слідчих (розшукових) дій. Такі дані, відповідно до процесуального законодавства, є засекреченими на окремих стадіях досудового розслідування, і їх розголошення до моменту офіційного розсекречення є порушенням кримінального процесу.

4. Надмірна публічність проваджень. Характерною рисою сучасної антикорупційної практики є надмірна публічність кримінальних проваджень, зокрема в інформаційному просторі. Такий підхід може мати негативний вплив на неупередженість суду, змагальність процесу та гарантії прав осіб, які притягаються до кримінальної відповідальності.

5. Розголошення даних про конфіденційних співробітників. Також актуальною проблемою залишається розкриття інформації про осіб, які

здійснюють конфіденційне співробітництво зі слідством. Порушення конфіденційності таких джерел не лише підриває механізми забезпечення безпеки, а й унеможливлює залучення інформаторів до подальших антикорупційних розслідувань.

Інтегративний підхід до аналізу норм кримінального та процесуального права свідчить про потребу в наступних законодавчих змінах:

а) посилення кримінальної відповідальності за корупційні кримінальні правопаорушення. Доцільним є законодавче передбачення можливості застосування довічного позбавлення волі за вчинення особливо тяжких корупційних злочинів, що мають кваліфікуючі ознаки, зокрема — системність, масштабність чи спричинення тяжких наслідків.

б) встановлення відповідальності за політичну корупцію. Необхідним є створення окремого інституту кримінально-правової відповідальності за політичну корупцію, що враховуватиме особливий характер правопорушень у сфері публічного управління та виборчих процесів.

в) гармонізація механізмів пом’якшення відповідальності. Пропонується запровадження дієвих форм пом’якшення кримінальної відповідальності для осіб, які добровільно співпрацюють зі слідством і щиро каються у вчиненні правопорушення. Натомість інститут угоди про визнання вини, який нині діє, часто не відповідає нормам матеріального кримінального права, суперечить Конституції України та іншим актам вищої юридичної сили.

г) посилення процесуальної незалежності слідчого. Особливого значення набуває забезпечення процесуальної самостійності слідчого, у тому числі гарантії його незалежності від впливу з боку виконавчої влади, політичних сил або інших заінтересованих суб’єктів.

У контексті воєнного стану, розвитку цифрових технологій та появи нових схем протиправної діяльності, процес доказування потребує суттєвого вдосконалення. Передусім ідеться про необхідність належного закріплення доказів, дотримання вимог щодо їх достовірності, належності, достатності та допустимості. Саме за умови відповідності доказів цим критеріям вони можуть

бути використані у судовому процесі та стати основою для законного та обґрунтованого вироку.

Аналіз практики розслідування та судового розгляду корупційних кримінальних проваджень засвідчує необхідність комплексного реформування як кримінального, так і кримінального процесуального законодавства. Основні вектори такого реформування мають бути спрямовані на усунення процесуальних порушень, підвищення ефективності доказування, чітке визначення юридичних понять і створення умов для реалізації засад справедливого правосуддя у справах, що мають підвищену суспільну значущість.

Також слід дотримуватися правил порушення кримінального провадження, коректно вказуючи підстави такої дії та її необхідність. Найчастіше до Єдиного реєстру досудових розслідувань вносять відомості про корупційні кримінальні правопорушення за такими підставами: заяви, повідомлення, скарги та звернення; інформація від інформаторів; виявлення під час проведення оперативно-розшукових заходів; повідомлення посадових осіб у ході планових контрольних та ревізійних заходів; матеріали правоохоронних органів; матеріали справ про адміністративні правопорушення; публікації у засобах масової інформації; а також у ході розслідування інших кримінальних правопорушень.

Під час розслідування зловживання владою або службовим становищем виникає низка проблем, пов’язаних з подальшою допустимістю доказів, серед яких – недостатня аргументація доказової бази; недостовірність доказів або суперечності між викладеними фактами; порушення законодавства чи прав учасників кримінального процесу; а також вплив політичного тиску. Крім того, у таких провадженнях часто фіксуються процесуальні порушення, зокрема: порушення порядку проведення обшуків; порушення презумпції невинуватості; розкриття інформації про осіб, які здійснюють конфіденційне співробітництво, тощо [84].

Проаналізуємо типові слідчі ситуації та рекомендований комплекс дій при їх виникненні.

1. Відомості про факт кримінального правопорушення, передбаченого статтею 364 КК України, отримані внаслідок проведення оперативно-розшукової діяльності.

У такій ситуації, на момент внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань (ЄРДР), слідчий чи прокурор часто мають у своєму розпорядженні матеріали, зібрані оперативним підрозділом. Це можуть бути копії або оригінали рішень органів державної влади, місцевого самоврядування, документи щодо фінансово-господарських операцій, узагальнення нормативно-правових актів у сфері діяльності службових осіб чи суб'єктів господарювання, витяги з різних державних реєстрів і системи ProZorro, повідомлення, отримані у рамках конфіденційного співробітництва, а також матеріали проведених оперативно-розшукових заходів. Обсяг такої інформації достатній не лише для початку кримінального провадження, а й забезпечує подальше активне збирання доказів по злочину, передбаченому статтею 364 КК України.

Це дає змогу зменшити ризики приховування або знищення документів і інших матеріальних об'єктів, які можуть мати значення як речові докази. Рекомендується слідчим та прокурорам у цій і подібних ситуаціях зосереджувати увагу на отриманні дозволів і проведенні обшуків та тимчасового доступу до речей і документів у найкоротші строки після внесення відомостей до ЄРДР.

Через важливість вилучених речей (зразків виробів – запасних частин, інструментів, озброєння, обладнання тощо), їх серійних номерів, а також документів як доказів для кримінального провадження, а також підвищену увагу сторони захисту до законності і обґрунтованості процесуальних рішень і процедур проведення обшуків, слід враховувати вимоги нової редакції частини 3 статті 234 КПК України, яка діє з 16 березня 2018 року.

Зокрема, у клопотанні про надання дозволу на проведення обшуку слід обов'язково вказувати:

– індивідуальні або родові ознаки речей, документів, іншого майна або осіб, яких планується відшукати, а також їхній зв'язок із вчиненим кримінальним правопорушенням (пункт 7 частини 3 статті 234 КПК України).

Індивідуальні ознаки – це властивості або риси матеріального об’єкту чи особи, які дозволяють виділити їх серед однорідних (наприклад, серійний номер, спеціальні позначки). Родові ознаки – це властивості, спільні для певної групи об’єктів (наприклад, документи державної установи або бухгалтерські документи підприємства з конкретними назвами і датами).

У ході досудового розслідування одним із ключових елементів обґрунтування клопотання про проведення обшуку є вказівка на значення речей або документів, які планується виявити і вилучити, для встановлення обставин кримінального правопорушення. Відповідно до вимог п. 2 і п. 3 ч. 5 ст. 234 КПК України, у клопотанні слід чітко зазначити, які саме обставини вчинення кримінального правопорушення ці об'єкти можуть підтверджувати. Зокрема, у випадку, якщо йдеться про знаряддя кримінального правопорушення, предмети, отримані злочинним шляхом, або документи, вилучені з цивільного обігу, така інформація має бути безпосередньо відображена в клопотанні.

Відсутність належного обґрунтування значення об’єктів для кримінального провадження може слугувати підставою для відмови слідчого судді у задоволенні відповідного клопотання. У цьому контексті слідчий (або прокурор) зобов’язаний забезпечити належне процесуальне обґрунтування необхідності обшуку з урахуванням принципів змагальності та пропорційності втручання у права особи.

Окремо варто зазначити, що згідно з п. 8 ч. 3 ст. 234 КПК України, слідчий суддя не вимагає доведення неможливості отримання об’єктів у добровільному порядку, якщо обшук проводиться з метою виявлення знарядь вчинення злочину, предметів та документів, вилучених з обігу. В усіх інших випадках, відповідно до ч. 2 ст. 93 КПК України, ініціатор клопотання має довести, що доступ до речей чи документів не може бути забезпечений шляхом витребування або за допомогою інших, менш інвазивних, слідчих (розшукових) дій.

Обґрунтування може включати конкретні дані, що особа, у володінні якої планується обшук, причетна до кримінального правопорушення, може знищити чи приховати докази, або має інтерес у неприваченні до відповідальності

підозрюваного, або інші подібні факти. Ці відомості мають бути конкретними і містити посилання на відповідні процесуальні документи.

Слідчий повинен критично оцінювати сформульоване клопотання з огляду на вимоги частини 5 статті 234 КПК України, щоб уникнути відмов прокурора чи слідчого судді.

У частині 5 статті 234 КПК додано новий пункт 5, який зобов'язує слідчого суддю перевіряти, чи є обшук найбільш доцільним і ефективним способом відшукання і вилучення речей та документів, а також чи є він пропорційним втручанням в особисте і сімейне життя.

Тому у клопотанні має бути чіткий висновок, що вказані обставини обґрунтовують, що обшук є найбільш доцільним та ефективним способом досягнення мети і відповідає критерію пропорційності втручання, що базується на практиці Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ).

Відповідно до частини 6 статті 234 КПК України, у разі відмови у задоволенні клопотання про обшук житла чи іншого володіння, слідчий або прокурор не мають права повторно звертатися до слідчого судді з таким самим клопотанням, якщо не з'явилися нові фактичні обставини.

За частиною 10 статті 236 та абзацом другим частини 1 статті 107 КПК обшук житла чи іншого володіння за ухвалою слідчого судді має обов'язково фіксуватися за допомогою аудіо- та відеозапису.

Незастосування технічних засобів фіксації у випадках, коли це є обов'язковим, тягне недійсність дії та отриманих результатів, якщо лише сторони не погоджуються з визнанням їх чинними.

У разі технічних збоїв у роботі відеокамери під час обшуку необхідно призупинити обшук, замінити камеру і продовжити фіксацію, а всі такі факти мають бути зафіксовані у протоколі і на відео.

Не допускається вилучення речей без аудіо-відеофіксації та присутності понятих або відповідних осіб. Недотримання цих рекомендацій призведе до визнання отриманих доказів недопустимими. Вилучені речі і документи підлягають арешту.

Важливим для доказування є також допит свідків – осіб, які працюють разом зі службовою особою, знають про її дії та рішення, а також можуть надати професійні або фактичні свідчення.

Вилучені під час тимчасового доступу або обшуку речі та документи можуть бути оглянуті для встановлення ознак підробки. Підставою для огляду є неможливість проведення ретельного дослідження під час слідчих дій. Огляд може проходити за участю осіб, причетних до створення цих документів.

Результати огляду, разом із показаннями відповідних осіб, можуть слугувати підставою для призначення криміналістичних, інженерно-технічних, товарознавчих, економічних, екологічних та інших експертиз.

Більшість експертиз можуть займати значний час, тому їх слід призначати одразу після встановлення необхідності.

Висновки судових експертиз мають критичне значення для доказування, і без них у більшості випадків неможливо повідомити про підозру службовій особі.

Після повідомлення про підозру службову особу допитують, вирішують питання про запобіжний захід, відсторонення від посади та пред’явлення цивільного позову.

2. Відомості про кримінальне правопорушення за статтею 364 КК України, отримані внаслідок планової ревізії чи перевірки.

Ця ситуація є найбільш сприятливою для досудового розслідування. За підсумками ревізії або перевірки (аудиторської, податкової) до органу досудового розслідування передається висновок чи акт, що містить результати дослідження діяльності відповідного органу, установи чи підприємства, а також матеріали, переважно у вигляді первинної документації, бухгалтерських і фінансових звітів.

У таких випадках слідчий або прокурор зазвичай мають у своєму розпорядженні досить обґрунтовану інформацію, що дозволяє почати досудове розслідування.

Необхідно зосереджуватися на збереженні документів та речей, а також на проведенні слідчих дій із метою закріплення доказів і перевірки викладених у висновках фактів.

3. Відомості про кримінальне правопорушення за статтею 364 КК України, отримані з повідомлення громадян.

Такі повідомлення зазвичай містять загальні відомості, які часто не мають достатньої доказової бази.

При отриманні таких повідомлень слідчий чи прокурор зобов'язані здійснити попередню перевірку на предмет обґрунтованості і достовірності інформації.

У разі підтвердження інформації доцільно невідкладно вносити відомості до ЄРДР і розпочинати досудове розслідування.

У разі відсутності підтвердження – повідомлення залишають без руху або приймають інші рішення відповідно до законодавства [152].

У розглянутій слідчій ситуації особливе значення має ретельне вивчення отриманого висновку ревізії, акту перевірки та документів, які додаються до них. Також важливо дослідити нормативно-правові акти, на які посилаються висновок ревізії і акт перевірки, адже саме в них містяться приписи, які могли бути порушені службовою особою.

Рекомендується слідчому для кращого упорядкування інформації про дії та рішення службової особи, що можуть свідчити про зловживання владою або службовим становищем, застосовувати конспектування матеріалів ревізії та перевірки. Корисно також складати схеми і таблиці, у яких відображатиметься послідовність дій, рішень, осіб, які їх здійснювали, та отриманих результатів із вказанням реквізитів відповідних документів. У цих таблицях слід фіксувати встановлену під час ревізії чи перевірки матеріальну шкоду, причини її виникнення, винних осіб, а також дії, вчинені для відшкодування збитків, і яка частина матеріальної шкоди залишилася невідшкодованою на момент завершення перевірки.

Допит свідків – осіб, які проводили ревізію або перевірку, зазвичай проводиться у випадках, коли в матеріалах є заперечення з боку службової

особи, у діяльності якої виявлено порушення, або у разі наявності суперечностей між нормами нормативно-правових актів, а також коли є прогалини у регламентації діяльності. Якщо ж за допомогою документів неможливо однозначно встановити причини неврахування певних норм, допит допомагає з'ясувати це. Однак це не означає, що слідчий не може опитувати осіб ревізії чи перевірки й з інших питань – наприклад, щодо методик проведення досліджень, способів встановлення сум прямих та непрямих збитків, вимог нормативних актів тощо.

На основі вивчення матеріалів ревізії чи перевірки слідчий визначає перелік документів і речей, які мають бути вилучені, а також ті документи, які можуть бути надані у вигляді копій, оскільки не матимуть значення речових доказів. Також встановлюється, з яких матеріальних об'єктів необхідно отримати зразки для проведення судових експертиз.

Отримання речей і документів може здійснюватися як шляхом тимчасового доступу, так і, якщо є підстави, проведенням обшуків. Зразки для експертиз можуть отримуватися через процесуальні дії, передбачені статтею 245 Кримінального процесуального кодексу, або через огляд (наприклад, огляд місцевості, будівель, складських приміщень тощо).

Рекомендується допити свідків проводити лише після вивчення результатів ревізії чи перевірки і отримання оригіналів документів, які мають значення для кримінального провадження. Наявність оригіналів посилює аргументи слідчого про наявність у діях службової особи ознак злочину, передбаченого статтею 364 КК, а також сприяє психологічному впливу на свідка для отримання правдивих показань.

Копії документів теж можуть бути речовими доказами, однак вони мають суттєві недоліки. Зокрема, неможливо за допомогою техніко-криміналістичної або почеркознавчої експертизи достовірно встановити факт виготовлення оригіналу документа саме за участі конкретної особи. Тому завжди існує ризик, що сторона захисту оскаржить такі докази, використовуючи це для обґрунтування невинуватості підозрюваного чи обвинуваченого [37].

У випадках, коли під час проведення ревізії або перевірки залишаються питання, які не були досліджені, а їхнє з'ясування вимагає застосування спеціальних знань, призначаються відповідні експертизи.

Повідомлення про підозру службовій особі, проведення її допиту, подальший вибір запобіжного заходу, вирішення питання щодо відсторонення цієї особи від посади та пред'явлення цивільного позову можуть відбутися тільки за умови наявності сукупності прямих доказів. Джерелами таких доказів можуть бути показання свідків, протоколи слідчих, розшукових та інших процесуальних дій із додатками, висновок ревізії, акт перевірки, висновки судових експертиз, а також речові докази.

Відомості про кримінальне правопорушення, передбачене статтею 364 Кримінального кодексу, які отримані з повідомлень у засобах масової інформації, що сформовані на основі журналістських розслідувань або матеріалів громадських організацій, мають своє значення у слідчому процесі.

У такій слідчій ситуації, після внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань, особлива увага звертається на отримання від журналістів або громадської організації матеріалів, на підставі яких вони аргументують свої твердження про наявність у діях службової особи ознак зловживання владою чи службовим становищем.

Такі матеріали можуть мати різний рівень підтвердження документами або інформацією від осіб, обізнаних із обставинами вчинення злочину, але незалежно від цього їхня цінність полягає у тому, що, по-перше, завдяки їм може бути виявлено факт зловживання владою або службовим становищем і розпочато досудове розслідування, а по-друге, вони містять узагальнені відомості про діяльність службової особи, підтверджені різними документами або їх копіями, що значно полегшує пошуково-пізнавальну роботу слідчого на початковому етапі розслідування.

Певні труднощі у отриманні від журналіста більш детальної інформації про обставини вчинення протиправних дій службовою особою може створювати імунітет, наданий йому відповідно до пункту 6 частини 2 статті 65 КПК України, який передбачає заборону допиту журналіста як свідка щодо

відомостей, що містять конфіденційну професійну інформацію, надану з умовою нерозголошення авторства або джерела інформації.

Однак це не виключає можливості допитувати журналіста з питань, пов'язаних із проведенням журналістського розслідування, стосовно тих даних, щодо яких він не має зобов'язань не розголошувати авторство або джерело, а також з'ясовувати, що саме стало підставою для висловлення твердження про наявність у діях службової особи ознак зловживання владою чи службовим становищем.

У випадку, якщо про вчинений злочин повідомила громадська організація, допитуються як свідки керівник і співробітники цієї організації, які займалися збором інформації про цей злочин [37].

Загалом алгоритм розслідування у цій ситуації відповідає наведеному для першої слідчої ситуації. Винятком є те, що до першочергових дій слідчого належить також отримання тимчасового доступу до документів, у тому числі до відеозаписів інтерв'ю, телепередач, які можуть зберігатися у журналіста, засобу масової інформації або громадської організації, і які стосуються зловживання владою або службовим становищем.

4. Відомості про подію кримінального правопорушення, передбаченого статтею 364 КК України, можуть бути отримані в ході досудового розслідування інших кримінальних правопорушень, пов'язаних із цим правопорушенням.

У такій слідчій ситуації комплекс дій слідчого залежить від того, з якого джерела стало відомо про зловживання владою чи службовим становищем. Цими джерелами можуть бути матеріали ревізії або перевірки, за якими вже відкрито кримінальне провадження за кримінальними правопорушеннями, передбаченими частинами 3 і 4 статті 191, статтями 206-2, 209, 210, 222 КК України, а також показання осіб, які вчинили ці кримінальні правопорушення, і з яких випливає інформація про вчинене службовою особою зловживання владою чи службовим становищем, що створило умови для реалізації злочинних намірів цих осіб, або показання інших осіб, які мають відомості про такі обставини [37]

Найоптимальнішою для розслідування є ситуація, коли у слідчого наявні як висновок ревізії, акт перевірки, так і показання осіб, що стосуються обставин зловживання владою чи службовим становищем. Менш сприятливою є ситуація, коли відомості про злочин, передбачений статтею 364, містяться виключно у показаннях свідків у кримінальному провадженні.

На основі цих відомостей приймається рішення про виділення матеріалів досудового розслідування, а до Єдиного реєстру досудових розслідувань вносяться дані про злочин, передбачений ст. 364 КК. Якщо джерелом доказів у кримінальному провадженні є висновок ревізії або акт перевірки, рекомендується витребувати дублікат відповідного документа безпосередньо в установі, яка проводила ревізію чи перевірку. Такий підхід дозволяє сформувати документ, який відповідно до вимог частини 2 статті 84 та частини 4 статті 99 КПК може вважатися джерелом доказів.

Виготовлення копій висновку ревізії або акту перевірки небажане, оскільки такий документ може бути не визнаний судом як доказ.

Послідовність дій слідчого залежить від первинних матеріалів, які були у нього на момент початку розслідування, і може відповідати алгоритму, описаному для першої або другої слідчих ситуацій [37].

Як ми уже зазначали, в Україні почастішали випадки зловживання владою або службовим становищем під час війни. Саме тому нами виокремлено типові слідчі ситуації під час розслідування зловживання владою або службовим становищем в умовах воєнного стану.

У період повномасштабної війни особливої актуальності набувають кримінальні правопорушення, вчинені службовими особами, які зловживають наданими повноваженнями у сферах, що безпосередньо пов'язані з національною безпекою, обороноздатністю, гуманітарною допомогою, логістикою тощо. З огляду на соціальну небезпечність та високий рівень латентності таких діянь, їхнє розслідування супроводжується специфічними слідчими ситуаціями, що вимагають оперативності, тактичної гнучкості та міжвідомчої взаємодії.

1. Ситуація наявності обґрунтованої інформації про зловживання владою – без доступу до матеріальних доказів

Характерна для випадків, коли є оперативна інформація (від журналістів, громадськості, військових), наявні свідчення з відкритих джерел (відео, скарги, листування), але відсутній доступ до первинних документів через воєнну або територіальну ізоляцію.

Тактика слідчого:

– негайний запит тимчасового доступу до електронних систем документообігу,

– допити заявників, ініціативний огляд публічних реєстрів (Prozorro, eHealth, eData),

– аналітичне дослідження обставин прийняття рішень.

2. Ситуація маскування кримінального правопорушення під «воєнну необхідність» або «виконання наказу»

Типова для службовців, які прикривають незаконні дії (розкрадання, незаконне переміщення майна, підписання фіктивних контрактів) посиланням на оперативну обстановку або вказівки згори.

Тактика слідчого:

– перевірка реального ланцюга ухвалення рішень,

– фіксація часу та умов прийняття рішень,

– ідентифікація мотивів та відхилень від затверджених процедур.

3. Ситуація залучення кількох посадовців із різних органів (змова)

Поширена в корупційних схемах щодо:

– розподілу гуманітарної допомоги,

– військових постачань,

– виділення пільг або компенсацій.

Тактика слідчого:

– проведення негласних слідчих (розшукових) дій (НСРД),

– аналіз телефонних трафіків і електронного листування,

– паралельні допити співучасників для викриття суперечностей.

4. Ситуація втрати або недоступності ключових доказів унаслідок бойових дій

Ускладнення роботи слідства через:

– втрату документації (згоріла, знищена, залишена на окупованій території),

– евакуацію або загибель свідків.

Тактика слідчого:

– отримання копій із резервних електронних архівів,

– звернення до міжнародних інституцій або партнерських структур,

– використання непрямих доказів (банківські рухи, фотофіксація, свідчення волонтерів).

5. Ситуація суспільного резонансу та політичного тиску

Коли справа стосується високопосадовців (голів громад, військових адміністрацій, міністерств) – зростає ризик впливу на слідство, втручання в НСРД, спроб дискредитації справи в ЗМІ.

Тактика слідчого:

– створення слідчої групи з представників НАБУ/ДБР/САП,

– залучення експертів, незалежних антикорупційних рад,

– забезпечення медіа-комунікації виключно через офіційні канали.

Кожна з описаних ситуацій вимагає індивідуального криміналістичного підходу з урахуванням особливостей воєнного часу, підвищеного рівня секретності та дефіциту часу. Від здатності правоохоронних органів оперативно адаптувати тактику до умов конкретної ситуації залежить не лише результативність розслідування, а й довіра суспільства до держави в цілому.

2.3. Застосування окремих заходів забезпечення кримінального провадження під час розслідування зловживання владою або службовим становищем

Однією з основних гарантій ефективного функціонування держави та громадянського суспільства є створення відповідних умов для належної роботи

державного апарату, органів місцевого самоврядування, а також підприємств, установ і організацій незалежно від форм власності. В Україні ефективність такої діяльності нині суттєво погіршується через негативні політичні, економічні, правові та інші зміни, а також через високий рівень злочинності. Важливою ланкою між цими факторами є зловживання владою або службовим становищем з боку посадових осіб.

За інформацією Державної судової адміністрації, у період 2016–2021 років частка кримінальних правопорушень, передбачених статтею 364 КК України, становила майже 3,4 % від загальної кількості зареєстрованих злочинів. У 2016 році було зафіксовано 9 621 випадок зловживання владою чи службовим становищем, при цьому рівень таких кримінальних правопорушень залишався високим і у наступні роки: 7 285 у 2016 році, 6 827 у 2017 році, 7 979 у 2018 році та 8 834 у 2019 році [110; 10].

Зловживання владою або службовим становищем часто виступають як засіб, за допомогою якого посадова особа вчиняє інший, більш тяжкий злочин з метою досягнення бажаного злочинного результату. Користуючись своїм службовим становищем, такі особи переважно здійснюють злочини, зокрема розкрадання у великих і особливо великих розмірах, незаконну приватизацію державного чи комунального майна, ухилення від сплати податків, зборів та інших обов’язкових платежів, приховування кримінальних правопорушень тощо. Крім того, службова злочинність сприяє розвитку організованої злочинності.

Враховуючи положення Законів України від 14 жовтня 2014 року № 1700-VII «Про запобігання корупції» та від 10 грудня 2015 року № 889-19 «Про державну службу», було створено низку органів, покликаних боротися з корупційними злочинами, а також введено інші заходи, які сприяють очищенню влади від корупції. Саме тому вивчення особливостей кримінальної відповідальності за зловживання владою або службовим становищем набуває особливої важливості.

Проблематика заходів щодо забезпечення кримінального провадження є природно широкою та багатогранною, оскільки вона охоплює різні аспекти

правового регулювання поведінки громадян, а також інші питання правовідносин. У зв'язку з цим відсутня єдина точка зору на розуміння сутності заходів примусу. Деякі науковці трактують заходи примусу як застосування сили або зброї проти особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, інші ж розглядають під цим поняттям обшук, вилучення, слідчі (розшукові) дії, які, втім, не повинні супроводжуватися фізичним примусом, а також факт переслідування особи, проведення слідчої експертизи, виклик свідків та висновок експертів. Ці різні підходи неодноразово піддавалися критиці.

Слід зазначити, що примус у сфері кримінального правосуддя є необхідним елементом державних примусових заходів, і він має певні особливості порівняно з іншими галузями права, зокрема пов'язаний із суттєвим обмеженням законних прав і свобод громадян. Примусові заходи (заходи забезпечення кримінального провадження) відрізняються тим, що застосовуються компетентними державними органами в межах їх повноважень до осіб, які беруть участь у кримінальному провадженні і чиї дії можуть зашкодити його успішному проведенню. Загалом примус як владно-правове явище здійснюється державою через свої органи та посадових осіб з метою забезпечення належної поведінки громадян, а в сфері кримінального процесу – суб'єктів кримінального провадження.

Оскільки кримінальний процесуальний примус є правовим явищем, для його глибшого розуміння необхідно виділити його основні ознаки, серед яких: 1) він застосовується на підставі чітко визначених норм права, тобто є нормативно врегульованим; 2) він спрямований на визначене коло суб'єктів кримінального процесу (підозрюваних, обвинувачених, свідків тощо); 3) він застосовується компетентними державними органами та посадовими особами від імені держави; 4) він застосовується незалежно від волі осіб, до яких він застосовується; 5) він має за мету виконання завдань кримінального судочинства. Обов'язковими умовами застосування кримінально-процесуального примусу є його законність та обґрунтованість. Ці умови виявляються через: 1) нормативне визначення заходів примусу; 2) визначення суб'єктів, уповноважених застосовувати ці заходи; 3) визначення кола осіб, до

яких ці заходи можуть бути застосовані; 4) закріплення процедури застосування примусу в законодавстві.

Таким чином, загальною підставою для застосування більшості заходів кримінального процесуального примусу є невиконання або неналежне виконання обов'язків особами, щодо яких розпочато кримінальне провадження, тобто вчинення кримінального процесуального порушення. Проте, невиконання чи неналежне виконання обов'язків не завжди є необхідною умовою для застосування заходів примусу. Конкретні факти, що слугують підставою для застосування таких заходів, можуть свідчити не лише про ймовірність порушення, а й про необхідність його запобігання з метою забезпечення нормального перебігу кримінального провадження. Як правило, примусові заходи застосовуються тоді, коли їх підстави визначені законом, а кримінальне процесуальне порушення ще не сталося. З цієї причини у чинному Кримінальному процесуальному кодексі України такі заходи визначено як заходи щодо забезпечення кримінального провадження. Заходи, спрямовані на захист кримінального провадження, є примусовими заходами, які здійснюють компетентні державні органи та посадові особи у кримінальних провадженнях [52].

Нагальною проблемою в практиці застосування права органами досудового розслідування та прокуратури є забезпечення обрання одному із передбачених кримінальним процесуальним законодавством запобіжних заходів щодо підозрюваного у судовому порядку. Особливо гостро це питання стоїть під час розслідування корупційних кримінальних правопорушень, які, згідно з положеннями Кримінального кодексу України, є суспільно небезпечними і протиправними діяннями. Про актуальність цього наукового дослідження та необхідність практичного вирішення проблем, пов'язаних із обранням запобіжних заходів для осіб, яким повідомлено про підозру у корупційних злочинах, свідчать регулярні повідомлення у засобах масової інформації від представників громадськості, прокуратури та органів досудового розслідування Національної поліції про неоднозначність у практиці правозастосування з боку сторони обвинувачення та судової влади. Зокрема, за

офіційними даними Генеральної прокуратури України, у сфері службової та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг, за десять місяців 2016 року було повідомлено про підозру 2555 особам, але запобіжний захід у вигляді тримання під вартою було обрано лише щодо 115 осіб.

Правові підстави та умови застосування запобіжних заходів під час розслідування корупційних кримінальних правопорушень регламентуються положеннями глави 18 Кримінального процесуального кодексу України.

З огляду на наявні проблеми нормативного характеру у чинному КПК України, що стосуються порядку та умов обрання запобіжних заходів, депутати Верховної Ради України VIII скликання ініціювали низку законодавчих пропозицій, серед яких: законопроект № 1838 «Про внесення змін до статті 182 КПК» (щодо порядку визначення розміру застави); законопроект № 1871 «Про внесення змін до КПК» (що стосується неможливості звільнення під заставу у випадках корупційних злочинів); законопроект № 2330 «Про внесення змін до Закону України «Про внесення змін до КПК» (щодо аспектів застосування застави та злочинів, за які передбачене тримання під вартою); законопроект № 2870 «Про внесення змін до КПК» (щодо забезпечення конституційних прав учасників кримінального провадження при визначенні та застосуванні запобіжних заходів).

Одним із законопроектів, зареєстрованих 28 листопада 2014 року під номером 1103, спрямованих на підвищення ефективності застосування запобіжних заходів щодо осіб, підозрюваних або обвинувачених у вчиненні тяжких або особливо тяжких корупційних злочинів, передбачалося: збільшення розміру застави для таких осіб до п'яти-десяти розмірів предмета злочину або шкоди, у завданні якої вони підозрюються або обвинувачуються, при цьому розмір застави не може бути меншим за верхню межу застави, встановлену для злочинів відповідної тяжкості за загальним порядком; заборону слідчому судді або суду визначати розмір застави при застосуванні запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою у кримінальному провадженні щодо особи, стосовно якої вже обирався запобіжний захід у вигляді застави, але який був порушений цією особою; зобов'язання слідчого судді або суду у випадках

застосування запобіжних заходів, не пов'язаних із триманням під вартою, а також при визначенні розміру застави під час тримання під вартою, до того, щоб підозрюваний або обвинувачений у тяжкому чи особливо тяжкому корупційному злочині був зобов'язаний здати на зберігання відповідним державним органам паспорт (паспорти) для виїзду за кордон та інші документи, що дають право на виїзд і в'їзд в Україну, а також носити електронний засіб контролю.

Варто також відзначити законопроект від 15 лютого 2016 року під номером 4057, поданий на розгляд Верховної Ради України під назвою «Про внесення змін до КПК (щодо особливостей звернення в дохід держави грошових коштів, цінностей та доходів від них до ухвалення вироку суду)», який передбачає вдосконалення положень чинного кримінального процесуального законодавства з метою забезпечення можливості звернення в дохід держави грошових коштів, цінностей та доходів від них у встановленому порядку до винесення судового вироку, у разі коли підозрюваний у вчиненні корупційних злочинів, легалізації (відмиванні) доходів, одержаних злочинним шляхом, або створенні злочинної організації переховується від органів досудового розслідування.

Такі законодавчі ініціативи на нормативному рівні усувають можливість для потенційних корупціонерів уникати правосуддя під час розгляду клопотань про обрання запобіжних заходів. Зокрема, вони унеможливлюють призначення особам, затриманим за вчинення злочину, запобіжних заходів у вигляді застави, розмір якої еквівалентний сумі хабара, застосування запобіжних заходів, не пов'язаних із триманням під вартою, навіть після попередньої втечі, або запобіжних заходів без належного контролю за місцем перебування підозрюваного чи обвинуваченого.

Проблема обрання запобіжних заходів у цій категорії кримінальних правопорушень пов'язана з реалізацією положень частини третьої статті 176 Кримінального процесуального кодексу України, згідно з якими слідчий суддя або суд відмовляє у застосуванні запобіжного заходу, якщо слідчий або прокурор не доведе, що обставини, встановлені під час розгляду клопотання, є

достатніми для переконання, що жоден із більш м'яких запобіжних заходів не здатен запобігти наявним ризикам. Водночас сторона обвинувачення іноді не має переконливих доказів на підтвердження ризиків, що особа, яка підозрюється, обвинувачується чи засуджена, може вчинити дії, передбачені частиною першою статті 177 КПК України.

Під час розгляду клопотання про застосування запобіжного заходу слідчий суддя або суд зобов'язані визначити, чи доводять надані сторонами докази наявність обґрунтованої підозри у вчиненні кримінального правопорушення, достатніх підстав вважати, що існує хоча б один із ризиків, передбачених статтею 177 КПК, на які вказує слідчий або прокурор, а також чи є застосування більш м'яких заходів недостатнім для запобігання цим ризикам.

Вирішення окреслених нормативно-правових та практичних проблем подання та розгляду клопотань сприятиме більш ефективному розслідуванню корупційних злочинів та забезпечить належне досягнення завдань кримінального провадження в цілому [144].

Як свідчать дані судової статистики, у 2023 році в межах правосуддя у сфері боротьби з корупцією було розглянуто кілька резонансних гучних справ. У «справі Лозинського» було визначено заставу у розмірі 50 мільйонів гривень. Проте протягом кількох місяців ця сума була зменшена з 50 до 2,5 мільйонів гривень, а 21 липня Лозинському скасували тримання під вартою, залишивши лише заставу. У «справі Князєва» спочатку встановили заставу у розмірі 107 мільйонів гривень, однак під час тримання під вартою її зменшили в п'ять разів, і наразі сума застави становить 27 мільйонів гривень. У «справі Одарченка» заставу у розмірі 15 мільйонів гривень він сплатив за кілька днів та вийшов із слідчого ізолятора. У «справі Лабазюка» було внесено заставу майже 40 мільйонів гривень, після чого він вийшов з-під варти [7].

Загалом, за офіційними даними офісу Генерального прокурора, у 2023 році слідчі судді розглянули (без урахування повернутих клопотань) 713 [600] клопотань про застосування застави. З них було задоволено 514 [434], що становить 72,1 % [72,3 %]. Місцеві загальні суди звільнили під заставу 275 [139] осіб. Загальна сума внесених застав склала 47 млн 917 тис. гривень. [136].

Для порівняння, у 2006 році під заставу було звільнено лише 110 осіб. За оцінками Верховного Суду, суди недостатньо часто застосовують цей запобіжний захід через «нестабільне матеріальне становище громадян». [142].

Аналіз історичного аспекту застосування запобіжних заходів у кримінальному провадженні свідчить про те, що застава як інструмент процесуального примусу має глибоке історичне коріння. Особливо широкого поширення цей запобіжний захід набув у період нової економічної політики (НЕП), коли матеріальні інтереси та економічні стимули набули значення як у суспільних, так і у правових відносинах. У цей період заставу застосовували досить активно, причому заставниками могли виступати як самі обвинувачені, так і сторонні особи або організації, здатні забезпечити внесення відповідних грошових коштів чи іншого майна на депозит відповідного державного органу. Метою такого внеску було гарантування належної процесуальної поведінки обвинуваченого – передусім його прибуття за викликом до органу досудового розслідування або суду [42].

У контексті еволюції процесуальних форм примусу варто зазначити, що застава, разом із майновою порукою, відігравала значну роль в умовах домінування концепції матеріальної відповідальності. Саме тоді ці інструменти вважалися ефективними засобами забезпечення процесуальної дисципліни. Однак із поступовим переходом до моделі особистої відповідальності, в якій ключове значення надавалося особистим якостям обвинуваченого, рівню довіри до нього та соціальним характеристикам, роль застави в кримінальному процесі зменшилась, а її застосування на практиці стало епізодичним.

У системі сучасного українського кримінального процесу інститут застави отримав нормативне закріплення лише з прийняттям у 1996 році Кримінально-процесуального кодексу, що стало свідченням поступової адаптації вітчизняного права до європейських стандартів. Відтак, застава є відносно новим, хоча й історично обґрунтованим видом запобіжного заходу, який поєднує елементи матеріального стимулювання з процесуальними гарантіями належної поведінки підозрюваного чи обвинуваченого.

Слід також відзначити, що історичною батьківщиною застави вважається середньовічна Англія. У той час в'язні могли довго чекати розгляду своїх справ суддями, які прибували з інших регіонів. Для розвантаження в'язниць шерифи почали залучати третіх осіб як заставників.

Інститут застави, як один із найважливіших запобіжних заходів у кримінальному процесі, виконує функцію забезпечення належної поведінки підозрюваного або обвинуваченого протягом досудового розслідування та судового розгляду. У своїй сутності застава є фінансовою гарантією, що слугує альтернативою триманню під вартою, дозволяючи уникнути надмірного обмеження особистої свободи за умови дотримання визначених процесуальних обов'язків.

Суттєву увагу механізмам застосування застави приділяють у кримінальному праві Сполучених Штатів Америки. У цій юрисдикції діє кілька моделей застави, зокрема:

– Готівкова застава (*cash bail*), коли обвинувачений або його родичі та знайомі вносять повну суму застави готівкою безпосередньо до суду;

– 10-відсоткова застава, яка передбачає сплату 10% від загального розміру застави із зобов'язанням повернення решти суми у разі неявки до суду.

Процедура звільнення під заставу, як правило, ініціюється одразу після затримання особи, і є важливим етапом у забезпеченні її права на свободу до моменту ухвалення обвинувального вироку. Така модель демонструє баланс між публічним інтересом у забезпеченні належної поведінки підозрюваного та його особистими конституційними гарантіями.

Застава в Україні: правовий механізм та особливості застосування

У кримінальному процесуальному законодавстві України інститут застави регламентується статтею 183 КПК України, відповідно до якої застава передбачає внесення грошових коштів у національній валюті на спеціальний рахунок, відкритий згідно з порядком, установленим Кабінетом Міністрів України. Основною метою застосування застави є забезпечення виконання підозрюваним або обвинуваченим процесуальних обов'язків, визначених у

рішенні про застосування запобіжного заходу. У випадку їх порушення застава підлягає конфіскації в дохід держави.

Згідно з ч. 3 і 4 ст. 184 КПК України, застава може бути застосована навіть до особи, яка вже перебуває під вартою, якщо слідчий суддя дійде висновку про можливість зміни запобіжного заходу. Водночас, на відміну від США, українська модель не передбачає часткової оплати або варіативних моделей застави.

Будь-який запобіжний захід, у тому числі застава, становить обмеження прав і свобод особи, тому його застосування має відповідати принципам законності, обґрунтованості та необхідності. Згідно з положеннями КПК України та Конституції України, слідчий, прокурор чи суд не зобов'язані автоматично застосовувати запобіжний захід – таке рішення приймається з урахуванням конкретних обставин справи та лише за наявності достатніх підстав.

Підстави для застосування застави, як і будь-якого іншого запобіжного заходу, визначаються статтею 177 КПК України і включають:

– ризик ухилення особи від органів досудового розслідування чи суду;

– можливість знищення або спотворення доказів;

– незаконний вплив на учасників кримінального провадження;

– ризик вчинення нового кримінального правопорушення.

Усі ці ризики мають бути доведені слідчим або прокурором, а застосування застави – співмірним до тяжкості правопорушення, майнового стану особи та інших обставин.

Застава як особливий запобіжний захід: правова природа

Важливо розмежовувати заставу як запобіжний захід і як форму відповідальності. Застава не є формою покарання, а виступає лише гарантією виконання підозрюваним чи обвинуваченим покладених на нього процесуальних обов'язків. Це підтверджується також практикою Європейського суду з прав людини, який наголошує на необхідності застосування застави виключно в контексті забезпечення належної поведінки особи, а не як інструмента репресії чи фінансового тиску.

У вітчизняній судовій практиці застава найчастіше застосовується у кримінальних провадженнях, пов’язаних із:

– кримінальними правопорушеннями проти власності (крадіжка, грабіж, знищення майна);

– кримінальними правопорушеннями у сфері службової діяльності (зловживання владою чи службовим становищем);

– меншою мірою – у справах проти особи.

В умовах воєнного стану, встановленого в Україні у зв’язку з повномасштабною агресією російської федерації, інститут застави зазнав певної модифікації. Законодавець, виходячи з потреб безпеки держави, надав слідчим суддям право не визначати розмір застави при обранні тримання під вартою у провадженнях за тяжкими злочинами, передбаченими статтями 109–114-2, 258–258-6, 260, 261, 402–405, 407, 408, 429, 437–442 КК України. Відповідні зміни внесено Законами України № 2531-IX від 16.08.2022 та № 2997-IX від 21.03.2023.

Таке тимчасове виключення з загального правила має забезпечити баланс між правами особи та публічним інтересом у гарантуванні національної безпеки.

Окремі характеристики предмета застави були детально досліджені у працях, присвячених теорії та практиці застосування цього запобіжного заходу. Зокрема, ґрунтовно розглянуто питання, чи можуть як предмет застави виступати лише грошові кошти та певні види дорогоцінного рухомого майна, або ж це може бути також нерухоме майно, включно з будівлями, а також іноземна валюта. Було обґрунтовано нормативні підстави та методику визначення розміру коштів, які вносяться як застава.

Водночас питання походження грошей чи інших цінностей, які вносяться як застава, залишилось практично поза увагою, хоча саме це має бути одним із пріоритетних завдань суду, особливо у справах, пов’язаних з корупційними або корупційними правопорушеннями.

В.М. Тертишник звертає увагу на те, що застосування застави є недоцільним у випадках кримінальних правопорушень проти власності, у сфері

службової діяльності, зокрема при розкраданні в особливо великих розмірах, фінансовому шахрайстві та інших подібних кримінальних правопорушеннях [146].

Варто звернути увагу на виклад практичних матеріалів із науковим обґрунтуванням теоретико-правового підходу до розуміння застави як одного із запобіжних заходів. Зокрема, В.В. Назаров та О.І. Ситайло, проводячи порівняльний аналіз, зазначають, що застава, на відміну від інших запобіжних заходів, є найдоцільнішою з точки зору забезпечення виконання обов'язків підозрюваним або обвинуваченим. При застосуванні застави не обмежується особиста свобода та недоторканність особи, а держава звільняється від витрат на утримання осіб в умовах ізоляції. Водночас існує певний ризик того, що підозрюваний може не виконати покладені на нього обов'язки і уникнути покарання. Тому важливо дотримуватися розумного балансу між обраним запобіжним заходом і потенційним покаранням, передбаченим за вчинене правопорушення відповідно до санкції кримінально-правової норми. Особливу увагу слід приділяти характеристиці підозрюваного чи обвинуваченого та оцінювати ймовірність невиконання ним встановлених обов'язків [161, с. 194-195].

Питання ефективності застави як запобіжного заходу є предметом активного обговорення серед правників, особливо адвокатів-практиків. Ключовою проблемою, яка викликає обґрунтовану критику, є формалізований характер судової практики щодо визначення та обґрунтування підстав для застосування застави. Суди часто фактично делегують право оцінки ризиків стороні обвинувачення, що суперечить принципу змагальності та підриває ідею судового контролю за обмеженням особистої свободи. Подібний підхід створює юридичну фікцію обґрунтованості рішень, коли мотивувальна частина судових ухвал містить узагальнені, абстрактні формулювання, які не враховують реальних обставин конкретного кримінального провадження. Це становить пряме порушення принципу верховенства права, закріпленого в статті 8 Конституції України.

Згідно з позицією адвокатки Тетяни Козаченко, ефективність застосування застави безпосередньо залежить від розміру застави та від належної оцінки ризиків, передбачених статтею 177 КПК України. У своїй аналітичній публікації вона вказує на низку системних проблем: навіть за наявності зразкової поведінки підозрюваного, його сталого соціального зв'язку (наявність постійного місця проживання, сім'ї, роботи), а також за відсутності об'єктивно значущих ризиків, судді ухвалюють рішення про обрання тримання під вартою або встановлюють надмірний розмір застави, виходячи здебільшого з власного внутрішнього переконання, а не на основі об'єктивного аналізу фактів. Така тенденція підкріплюється відсутністю інституту прецеденту в Україні та обмеженим впливом судової практики на однакове застосування закону.

Сторона захисту, у свою чергу, часто не має належного доступу до інформації, яка використовується стороною обвинувачення для обґрунтування ризиків, що ускладнює реалізацію права на захист. Нерідко суди демонструють упереджене ставлення на користь сторони обвинувачення, нехтуючи своїм обов'язком гарантувати баланс прав і обов'язків сторін кримінального провадження.

Законодавство України передбачає випадки, коли суддя може не визначати розмір застави**,** зокрема при розгляді клопотань про застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою щодо осіб, обвинувачених у вчиненні тяжких насильницьких злочинів, злочинів, пов'язаних із незаконним обігом наркотиків, а також під час дії воєнного стану – щодо правопорушень проти основ національної безпеки (ч. 4 ст. 183 КПК України).

Водночас у загальному порядку, ухвалюючи рішення про застосування тримання під вартою, слідчий суддя зобов'язаний визначити альтернативу у вигляді застави (ч. 3 ст. 183 КПК). При цьому мають бути враховані характер і тяжкість вчиненого кримінального правопорушення, соціально-економічний, сімейний та майновий стан особи, її процесуальна поведінка, наявність ризиків, передбачених статтею 177 КПК України.

У своїй дисертаційній роботі Ю.В. Донченко висловлює думку, що визначення розміру застави повинно здійснюватися індивідуально в кожному конкретному випадку з урахуванням усіх обставин кримінального провадження, що, на його думку, потребує внесення відповідних змін до чинного законодавства. [35].

Під час внесення застави підозрюваному чи обвинуваченому обов'язково роз'яснюють його процесуальні обов'язки та правові наслідки у разі їх невиконання. Заставодавцю, у свою чергу, повідомляється, у вчиненні якого саме злочину підозрюється або обвинувачується особа, щодо якої застосовано заставу, яке покарання передбачене законом за цей злочин, а також те, що у разі невиконання обов'язків особою, за яку внесено заставу, ці кошти будуть стягнуті на користь держави. Заставодавець має право відмовитися від прийнятих на себе зобов'язань до моменту виникнення підстав для звернення застави в дохід держави. У такому разі він зобов'язаний забезпечити явку підозрюваного або обвинуваченого до органу досудового розслідування чи суду для обрання іншого запобіжного заходу. Повернення застави можливе лише після зміни запобіжного заходу.

Суттєвим недоліком чинного правового регулювання інституту застави є залежність її суми від розміру потенційних матеріальних претензій з боку потерпілих. Так, частина 4 статті 182 Кримінального процесуального кодексу України визначає, що при встановленні суми застави слідчий суддя або суд має враховувати обставини вчиненого кримінального правопорушення, майновий і сімейний стан підозрюваного чи обвинуваченого, інші відомості про особу, а також ризики, визначені статтею 177 КПК України. При цьому сума застави повинна бути такою, що забезпечить належне виконання обов'язків особою, та не повинна бути завідомо непомірною для неї [75].

У своїй науковій праці О.В. Ільченко та М.О. Шульга зосередили увагу на заставі як запобіжному заході у кримінальному провадженні з метою дослідження причин відсутності чітко визначених критеріїв для встановлення її розміру та перевірки законного походження коштів. Вони також аналізують проблему недостатньо збалансованого підходу до визначення суми застави,

який не завжди враховує індивідуальні обставини конкретної справи та матеріальне становище заставодавця. Науковці наголошують, що така ситуація може призводити до тиску на підозрюваних або обвинувачених.

Дослідники зазначають, що ці недоліки можуть створювати ризики для справедливості судового розгляду, а також становити загрозу належному забезпеченню прав осіб, які залучені до кримінального провадження [54, с. 89, 93].

У контексті обговорення питання розміру застави Р. Шай акцентує увагу на необхідності практичного визначення граничних розмірів застави, підстав для її застосування, а також на важливості перевірки законності походження коштів, що вносяться як застава. Окрім цього, він звертає увагу на потребу розширення переліку можливих об’єктів застави, уточнення правового статусу заставодавця та можливість використання застави у кримінальних провадженнях, пов’язаних із кримінальними проступками [161]. Втім, у межах згаданої статті автор не надає практичних рекомендацій чи висновків щодо того, як ефективно використовувати заставу як запобіжний захід, зосереджуючи увагу переважно на недоліках чинного нормативного регулювання.

Як ми уже зазначали вище, порядок внесення коштів на спеціальний рахунок у випадку застосування застави як запобіжного заходу затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 11 січня 2012 року № 15 [106]. Цим Порядком встановлюється процедура внесення, повернення та перерахування до державного бюджету коштів у разі застосування запобіжного заходу у вигляді застави. Такий запобіжний захід обирається з метою забезпечення належної поведінки особи, до якої він застосований, її з’явлення за викликом до органу дізнання, слідчого, прокурора або суду, а також виконання інших обов’язків, покладених на неї відповідно до положень Кримінального процесуального кодексу України.

Застава вноситься у національній валюті на спеціальний рахунок суду, який прийняв рішення про застосування цього запобіжного заходу. Такий

рахунок відкривається в органах Казначейства згідно з чинним законодавством, тобто є депозитним рахунком.

Реальні суми застави, які може внести більшість громадян, є настільки незначними, що важко серйозно розглядати цей механізм як ефективний засіб забезпечення правосуддя. У справах, що викликають суспільний резонанс, зокрема у справах щодо корупційних злочинів, суди часто встановлюють багатомільйонні застави для підозрюваних.

Найвищі застави на сьогоднішній день становлять 523 мільйони гривень для Романа Насірова та 402 мільйони гривень для В'ячеслава Шаповалова. Під час визначення розміру застави суд зобов'язаний враховувати, зокрема, характер правопорушення та матеріальне становище підозрюваного. У деяких випадках, як це було із Романом Насіровим, сума застави може бути зменшена. Інформаційне видання «Слово і діло» склало рейтинг найбільших застав, призначених у період повномасштабної війни [148].

Підсумовуючи викладене, а також беручи до уваги аспекти, які могли залишитися поза увагою читача, варто зазначити, що застава може розглядатися як дієвий інструмент запобігання вчиненню злочинів. При цьому кошти, внесені як застава, у разі порушення зобов'язань особою, щодо якої обрано запобіжний захід, можуть бути звернені у дохід держави. Водночас ці кошти не спрямовуються на відшкодування шкоди, завданої потерпілій особі.

Разом із тим, низка питань потребує чіткого нормативного врегулювання. Зокрема, це стосується процедур, пов'язаних із коштами, які надходять на депозитні рахунки судів, а також із видачею довідки Державної судової адміністрації України виключно після офіційного підтвердження надходження відповідних сум від органів Державного казначейства [49].

Отже, застава в кримінальному процесі є процесуальним інструментом, що полягає у внесенні грошових коштів на спеціальний рахунок підозрюваним, обвинуваченим або іншими фізичними чи юридичними особами (так званим заставодавцем) з метою забезпечення належної поведінки особи та виконання нею обов'язків, покладених відповідно до вимог кримінального процесуального законодавства.

З правової точки зору, застава має подвійну природу: з одного боку, вона є елементом державного примусу, а з іншого – гарантійним інститутом, що дозволяє уникнути суворіших обмежень, зокрема тримання під вартою. Її застосування ґрунтується на презумпції добросовісної поведінки особи, яка отримує можливість залишатися на свободі під час досудового розслідування та судового провадження.

Загалом, значущість застави як запобіжного заходу полягає в її здатності забезпечити високий рівень гарантій виконання особою покладених на неї процесуальних обов'язків – таких як своєчасна явка до слідчого, прокурора чи суду, недопущення незаконного впливу на інших учасників провадження тощо. При цьому застава, порівняно з іншими запобіжними заходами, майже не обмежує конституційні права та свободи особи, що дозволяє віднести її до найбільш гуманних засобів процесуального забезпечення.

Відтак, законодавче регулювання інституту застави може розглядатися як ефективний інструмент у системі запобігання кримінальним правопорушенням. Однак для забезпечення його ефективного функціонування необхідно напрацювати належну практику застосування, що передбачатиме створення чіткого механізму (алгоритму) використання застави. Це дозволить уникнути зловживань, зокрема її використання з метою легалізації коштів, здобутих злочинним шляхом, або як засобу «викупу» у справах, пов'язаних із корупційними правопорушеннями. Застава є одним із найпоширеніших запобіжних заходів у кримінальному процесі України, передбачених статтями 176–194 Кримінального процесуального кодексу України (КПК).

На нашу думку, її застосування при розслідуванні корупційних кримінальних правопорушень, зокрема зловживання владою або службовим становищем (ст. 364 ККУ), викликає низку серйозних практичних і теоретичних проблем.

1. Невідповідність розміру застави ступеню суспільної небезпеки

Одна з основних проблем – невиправдано невеликі розміри застави, які не відповідають розмірам спричиненої шкоди або ступеню впливу обвинуваченого на процес розслідування. У багатьох випадках підозрювані у зловживанні

владою можуть впливати на свідків, знищувати докази або перешкоджати слідству, перебуваючи на свободі.

Низький розмір застави, встановлений судом, фактично нівелює мету запобіжного заходу – забезпечення належної поведінки підозрюваного.

2. Відсутність єдиних підходів до визначення суми застави

На практиці спостерігається неоднаковість судової практики щодо визначення розміру застави: в одних регіонах сума може бути мінімальною, формальною, в інших – завищеною, навіть без достатнього обґрунтування. Це свідчить про відсутність єдиних критеріїв оцінки ризиків, розміру шкоди, особистості підозрюваного, що відкриває можливості для зловживань або упередженості.

3. Ризик повернення незаконно отриманих коштів через механізм застави

Існує ситуаційна практика, коли особа, підозрювана у незаконному збагаченні або розкраданні коштів, використовує частину цих коштів для сплати застави. Внаслідок цього сума застави повертається, якщо справа не доходить до обвинувального вироку та фактично легалізуються кошти, отримані злочинним шляхом. Це суперечить засадам справедливості та дискредитує саму суть інституту застави.

4. Можливість тиску з боку впливових фігурантів справ. У справах щодо високопосадовців, депутатів, керівників держпідприємств існує ризик політичного або адміністративного впливу на суд, що може призвести до: застосування завідомо м'якшого запобіжного заходу (особисте зобов'язання замість застави); заниження розміру застави без належного процесуального обґрунтування.

5. Відсутність механізмів контролю за джерелом походження коштів для внесення застави. На сьогодні КПК не передбачає обов'язкової перевірки джерела коштів, якими вноситься застава. Це створює можливості для внесення застави третіми особами, пов'язаними з підозрюваним, а також використання коштів незаконного походження, що підриває цілі кримінального провадження.

Інститут застави, хоча і є важливою альтернативою триманню під вартою, у справах щодо зловживання владою або службовим становищем має суттєві прогалини. Необхідне:

– уточнення законодавчих норм щодо визначення розміру застави;

– посилення контролю за походженням коштів;

– встановлення чітких процесуальних критеріїв для обрання цього запобіжного заходу саме у корупційних справах;

– уніфікація судової практики через рекомендації Вищої ради правосуддя або пленуму ВС.

Лише за цих умов застава виконуватиме свою процесуальну функцію – забезпечення належної поведінки підозрюваного без ризику для правосуддя і суспільних інтересів.

На основі цього нами сформульовані пропозиції щодо вдосконалення законодавчого регулювання інституту застави у справах про зловживання владою

1. Встановити спеціальні підходи до визначення розміру застави у корупційних справах

Доповнити ст. 182 КПК України положенням, згідно з яким при визначенні розміру застави у справах щодо корупційних злочинів, зокрема за ст. 364 КК України, суд обов'язково враховує розмір заподіяної шкоди, ймовірний обсяг незаконної вигоди та посадовий статус підозрюваного.

2. Запровадити обов'язкову перевірку джерела походження коштів, внесених у вигляді застави

Внести зміни до ст. 182 КПК України, передбачивши, що при внесенні застави у справах щодо тяжких або корупційних злочинів, особа (або третя особа) зобов'язана надати підтвердження законності походження коштів, які вносяться у якості застави. У разі невстановлення джерела – застава не приймається.

3. Заборонити внесення застави за рахунок коштів, які є предметом злочину

Уточнити ст. 182 КПК України, прямо зазначивши, що коштами, здобутими внаслідок ймовірного злочину, не може бути внесено заставу, навіть через інших осіб. У разі доведення цього факту – застава підлягає конфіскації у дохід держави.

4. Запровадити прозору процедуру публічного обґрунтування розміру застави

Зобов'язати слідчого суддю, у разі обрання застави, вказувати у рішенні чіткі критерії: оцінку ризиків, посадове становище підозрюваного, ступінь шкоди, процесуальну поведінку тощо. Це підвищить відповідальність суду та знизить ризики упереджених або формальних рішень.

5. Уніфікувати судову практику шляхом ухвалення спеціальних рекомендацій або роз'яснень

Запропонувати Верховному Суду, зокрема Касаційному кримінальному суду, сформулювати узагальнюючі правові позиції щодо обрання застави у корупційних справах, аби уникнути регіональних відмінностей у судовій практиці.

6. Передбачити випадки обов'язкового тримання під вартою за умови особливо великої шкоди або систематичності дій

Доповнити ст. 183 КПК України нормою, за якою у разі, коли підозрюваного обґрунтовано підозрюють у повторному вчиненні злочину за ст. 364 КК України, або якщо шкода перевищує певний поріг (наприклад, 5 000 прожиткових мінімумів), суд може відмовити у заставі й застосувати винятково тримання під вартою.

Серед численних новел кримінального процесуального законодавства, запроваджених із набуттям чинності Кримінального процесуального кодексу України, особливої уваги заслуговують інші заходи забезпечення кримінального провадження. Їхній перелік визначено у частині 2 статті 131 КПК України, зокрема це:

1) виклик слідчим, дізнавачем, прокурором, судовий виклик та привід;
2) накладення грошового стягнення;
3) тимчасове обмеження у користуванні спеціальним правом;

4) відсторонення від посади; 4-1) тимчасове відсторонення судді від здійснення правосуддя;

5) тимчасовий доступ до речей і документів;

6) тимчасове вилучення майна;

7) арешт майна;

8) затримання особи;

9) запобіжні заходи.

Відповідно до частини 1 статті 131 КПК України, ці заходи мають на меті забезпечити ефективність кримінального провадження. Однак реалізація такої мети іноді відбувається шляхом втручання в конституційні права особи, зокрема ті, що закріплені у статтях 38 та 43 Конституції України [75; 65].

Згідно зі статтею 43 Конституції України, кожна особа має право на працю, що охоплює можливість забезпечувати своє життя шляхом трудової діяльності, яку вона вільно обирає або на яку добровільно погоджується. Держава зобов'язана створювати умови для повної реалізації цього права, забезпечуючи рівні можливості у виборі професії та виду трудової діяльності. Крім того, держава впроваджує програми професійно-технічного навчання, підготовки та перепідготовки кадрів відповідно до потреб суспільства, а також гарантує громадянам захист від незаконного звільнення [65]. Однак, незважаючи на закріплені в Конституції України гарантії трудових прав, законодавець все ж передбачив можливість їх обмеження в межах кримінального провадження шляхом застосування одного з заходів забезпечення кримінального провадження – відсторонення від посади. З огляду на це, поняття, призначення та місце даного заходу в системі кримінально-процесуальних засобів примусу потребують окремого і детального аналізу.

Відсторонення від посади є заходом забезпечення кримінального провадження, що полягає у тимчасовому відстороненні підозрюваного або обвинуваченого від виконання ним посадових (трудових) обов'язків на визначений строк. Застосовується цей захід, як правило, за рішенням слідчого судді чи суду і має на меті:

– припинити кримінальне правопорушення, вчинене підозрюваним або обвинуваченим;

– припинити його протиправну поведінку;

– запобігти подальшому порушенню закону з боку особи, яка, перебуваючи на посаді, може знищити чи сфальсифікувати докази, вплинути незаконними способами на свідків або інших учасників кримінального провадження чи в інший спосіб перешкоджати здійсненню правосуддя.

З нашої точки зору, саме таке визначення найбільш повно і точно відображає суть інституту відсторонення від посади в межах кримінального процесу.

Визначення, яке пропонує О. Г. Шило, розкриває цілі відсторонення від посади, серед яких: 1) припинення кримінального правопорушення; 2) припинення протиправної поведінки; 3) запобігання можливому впливу підозрюваного або обвинуваченого, який займає відповідну посаду, на хід досудового розслідування – шляхом знищення чи підроблення документів, тиску на свідків тощо.

На сьогодні чинне кримінальне процесуальне законодавство передбачає конкретні правові підстави для обмеження права на працю шляхом відсторонення від посади. До таких належать:

– ухвала слідчого судді або суду про відсторонення від посади (ч. 2 ст. 154 КПК України);

– рішення Президента України щодо осіб, які ним були призначені (ч. 3 ст. 154 КПК України);

– рішення Вищої ради правосуддя про тимчасове відсторонення судді від здійснення правосуддя у зв’язку з притягненням його до кримінальної відповідальності (ч. 1 ст. 155-1 КПК України).

Фактичні підстави для відсторонення від посади, згідно зі ст. 157 КПК України, включають необхідність:

– припинення кримінального правопорушення;

– припинення або попередження протиправної поведінки особи, яка, перебуваючи на посаді, може вчинити дії, що завадять ефективному розслідуванню (знищення доказів, незаконний вплив тощо).

Правовою підставою для винесення ухвали слідчого судді чи суду про відсторонення є не лише клопотання прокурора, слідчого за погодженням з прокурором, а також Генерального прокурора або його заступника – керівника Спеціалізованої антикорупційної прокуратури (якщо йдеться про голову або заступника голови НАЗК). Таке клопотання повинне відповідати вимогам ст. 155 КПК України, а також містити належне обґрунтування наявності умов, передбачених ст. 132 КПК України.

Що стосується рішень про відсторонення від посади, які приймаються іншими суб'єктами – Президентом України або Вищою радою правосуддя – на нашу думку, ці правові підстави потребують конкретизації. Адже у статтях 155, 155-1 КПК України та ст. 63 Закону України «Про Вищу раду правосуддя» законодавець лише вказує, що таке рішення приймається:

– Президентом України – на підставі клопотання прокурора про відсторонення особи від посади до органів державної влади;

– Вищою радою правосуддя – на підставі клопотання Генерального прокурора або його заступника щодо тимчасового відсторонення судді у зв'язку з притягненням до кримінальної відповідальності.

Щодо суддів Вищого антикорупційного суду, – на підставі вмотивованого клопотання Генерального прокурора (чи особи, яка виконує його обов'язки), яке також має відповідати вимогам ст. 155 КПК України [47].

Таким чином, з урахуванням вищенаведеного, можна виокремити основні змістовні характеристики заходу забезпечення кримінального провадження у вигляді відсторонення від посади, які вирізняють його серед інших процесуальних заходів, а саме:

– виняткове право на правомірне обмеження конституційного права на працю, закріпленого у статті 43 Конституції України, з метою забезпечення ефективного провадження у кримінальній справі;

– розширене коло суб’єктів, уповноважених ухвалювати рішення про застосування цього заходу – слідчий суддя, суд, Президент України та Вища рада правосуддя;

– можливість застосування виключно у разі вчинення кримінального правопорушення;

– специфічні фактичні підстави застосування, до яких належить необхідність припинення або попередження протиправної поведінки підозрюваного чи обвинуваченого, який, перебуваючи на посаді, може знищити або сфальсифікувати речі й документи, що мають значення для досудового розслідування, здійснювати незаконний вплив на свідків або інших учасників провадження, чи іншим чином перешкоджати здійсненню кримінального провадження;

– особливий процесуальний порядок застосування, продовження строку або скасування відсторонення від посади щодо окремих категорій осіб, зокрема суддів, Директора НАБУ, Голови та заступника Голови НАЗК, а також осіб, які призначаються Президентом України.

Поряд з цим, при застосуванні цього заходу забезпечення кримінального провадження виникає низка проблемних питань. Так, посада є джерелом владного ресурсу, тому залишення підозрюваного на посаді навіть на період розслідування – несумісне з принципом неупередженості. У справах щодо голів місцевих рад, керівників держпідприємств, начальників військових адміністрацій – відсторонення часто є єдиним ефективним запобіжним механізмом, оскільки інші заходи (особисте зобов’язання, застава) не виключають впливу на свідків і підлеглих. Відповідно до практики Вищого антикорупційного суду, підставою для відсторонення може бути не лише факт посадового статусу, але й попереднє документальне підтвердження зловживань, надане під час слідчих (розшукових) дій.

Проблемними аспектами при застосуванні відсторонення від посади під час досудового розслідування зловживання владою або службовим становищем є:

1. Політичний або адміністративний тиск. В окремих випадках посадовці з високим політичним статусом або зв'язками в органах влади ухиляються від відсторонення через оскарження в судах, що затягує слідство або унеможливлює його.

2. Відсутність чітких строків і критеріїв продовження. Хоча КПК встановлює порядок продовження відсторонення (ст. 157), відсутня деталізація критеріїв, на яких суд повинен базувати рішення. Це призводить до неоднакової судової практики.

3. Формальність обґрунтування в ухвалах судів. Іноді суди застосовують або відмовляють у відстороненні без достатнього аналізу ризиків, що створює передумови для оскарження і підриває ефективність досудового розслідування.

Саме тому нами запропоновано:

1. Доповнити ст. 154 КПК нормою про обов'язковість ініціювання відсторонення у справах, де посада прямо пов'язана з предметом кримінального правопорушення (зокрема за ст. 364 ККУ).

2. Визначити чіткі критерії та допустимі строки продовження відсторонення (наприклад: не більше 60 днів за одне продовження, максимум – 6 місяців у сукупності).

3. Встановити відповідальність посадових осіб, які порушують умови відсторонення (наприклад, продовжують підписувати накази, впливати на свідків тощо).

4. Передбачити в КПК можливість автоматичного відсторонення у справах ВАКС після повідомлення про підозру у тяжкому корупційному злочині.

2.4. Використання спеціальних знань під час розслідування зловживання владою або службовим становищем

З 24 лютого 2022 року в Україні триває повномасштабне збройне вторгнення російської федерації. У нинішніх умовах ключовими чинниками збереження державного суверенітету та відновлення територіальної цілісності

залишаються ефективна збройна відсіч агресору, забезпечення соціально-економічної стабільності та політичної стійкості в державі.

У такій ситуації боротьба з корупцією продовжує бути одним із пріоритетів державної політики, що, своєю чергою, зумовлює необхідність подальшого реформування системи кримінальної юстиції. Україна вже втілила низку рекомендацій міжнародних організацій, спрямованих на посилення правового, інституційного, кадрового та фінансового потенціалу антикорупційних органів, а також на розвиток міжнародного співробітництва та вдосконалення взаємодії з міжнародними партнерами задля підвищення ефективності антикорупційної діяльності.

За інформацією Офісу Генерального прокурора України, у період із січня 2022 року по вересень 2024 року було зареєстровано понад 8 тисяч кримінальних проваджень за статтею 364 Кримінального кодексу України, яка передбачає відповідальність за зловживання владою або службовим становищем [110].

Незважаючи на зростання кількості розслідувань щодо зловживання владою чи службовим становищем, рівень їх успішного завершення та притягнення винних до відповідальності залишається на низькому рівні. Це свідчить про необхідність вдосконалення процедур розслідування та судового розгляду подібних справ, аби забезпечити невідворотність покарання та підвищити довіру громадськості до системи правоохоронних органів. Важливим аспектом у розслідуванні службових кримінальних правопорушень є залучення спеціалізованих знань, які дозволяють здійснювати більш глибокий аналіз доказів і ефективніше виявляти порушення. Залучення фахівців з фінансового аудиту, криміналістичних експертів, спеціалістів у галузі інформаційних технологій та інших експертів сприяє підвищенню точності та об’єктивності розслідування таких кримінальних справ. Тому обрана тема дослідження є надзвичайно актуальною сьогодні.

Розслідування кримінальних правопорушень, передбачених ст. 364 КК України, значною мірою залежить від якісного та об’єктивного збору доказів, серед яких висновки судових експертиз відіграють ключову роль. З огляду на

те, що зловживання владою часто пов'язане з розпорядженням матеріальними, бюджетними, організаційними ресурсами, правильна оцінка економічних, фінансових, документальних та організаційно-управлінських аспектів діяння має вирішальне значення для доведення вини.

Сьогодні проблемними питаннями у застосуванні спеціальних знань під час розслідування зловживання владою або службовим становищем є: відсутність ефективної координації між слідчими органами та експертними установами, нестача висококваліфікованих фахівців у галузі економічного аналізу та цифрової криміналістики, а також прогалини в законодавчому врегулюванні використання експертних висновків.

Для подолання цих викликів можливими напрямами є розширення міжнародного співробітництва у боротьбі з корупційними кримінальними правопорушеннями, впровадження сучасних технологій, зокрема штучного інтелекту, для опрацювання великих масивів фінансових даних, а також підвищення кваліфікації слідчих і прокурорів у сфері спеціальних знань [51; 53].

В українському законодавстві поки що немає чіткого визначення поняття «спеціальні знання», хоча цей термін зустрічається у низці законів та підзаконних нормативних актів. Зокрема, у Законі України «Про судову експертизу» зазначено, що судова експертиза – це дослідження, яке базується на спеціальних знаннях у галузях науки, техніки, мистецтва, ремесла тощо, і спрямоване на надання висновку з питань, що розглядаються у суді або можуть бути предметом судового розгляду [119]. У ч. 2 ст. 16 цього Закону зазначено: «Метою атестації працівників державної спеціалізованої установи, які залучаються до проведення судових експертиз та/або беруть участь у розробленні теоретичної та науково-методичної бази судової експертизи, є оцінка рівня їх спеціальних знань» [119]. У законі наведено такі види спеціальних знань: у сферах науки, техніки, мистецтва, ремесла тощо. Термін «спеціальні знання» зазвичай застосовується разом із їх носієм – експертом або іншим працівником судово-експертної установи.

В. О. Попелюшко пропонує розглядати спеціальні знання як знання з будь-якої сфери людської діяльності, причому визначення їх структури та меж належить до компетенції правозастосовника і здійснюється у кожному конкретному випадку в процесі тлумачення закону [104, с. 73]. Спеціальні знання – це не просто абстрактний, узагальнений обсяг результатів людського пізнання, а диференційовані за рівнем розуміння конкретної галузі науки, ступенем володіння ними учасниками судового процесу та їхньою процесуальною компетентністю знання. Ці знання використовуються для доказування фактів, необхідних для встановлення об’єктивної судової реальності [77, с. 28].

В. В. Юсупов визначає спеціальні знання як професійні знання у сферах науки, техніки, мистецтва, ремесла, релігії, економіки, медицини, які належать особам, залученим у встановленому законодавством порядку до досудового розслідування, судового розгляду або виконавчого провадження в якості спеціалістів чи експертів. Ці знання включають їхні вміння та навички, набуті в процесі навчання та практичної діяльності [173, с. 87].

У кримінальних процесуальних нормах, які регулюють діяльність експертів та спеціалістів (статті 69 і 71 КПК України), також використовується поняття «спеціальні знання». Зокрема, у частині першій статті 69 КПК України, де дається визначення експерта, згадується саме цей термін. Відповідно до закону, експертом у кримінальному провадженні вважається особа, яка володіє науковими, технічними або іншими спеціальними знаннями, має право проводити експертизу згідно із Законом України «Про судову експертизу» та отримала доручення на дослідження об’єктів, явищ і процесів, що містять інформацію про обставини вчинення кримінального правопорушення. Така особа має надати висновок з питань, що виникають у ході кримінального провадження і стосуються її сфери знань [75]. До видів спеціальних знань належать наукові, технічні та інші знання, необхідні для проведення експертизи під час розслідування кримінального правопорушення.

У статті 71 КПК України спеціаліст визначається як особа, яка володіє спеціальними знаннями та навичками і може надавати консультації, пояснення,

довідки та висновки під час досудового розслідування та судового розгляду з питань, що потребують відповідної експертизи.

Пункт 16 постанови Пленуму Верховного Суду України від 30 травня 1997 року № 8 «Про судову експертизу в кримінальних і цивільних справах» передбачає, що у випадках, коли для розв'язання питань у справі потрібні спеціальні знання з медицини, призначається судово-медична експертиза.

В основному підзаконному акті у сфері судової експертизи – Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень від 8 жовтня 1998 року № 53/5 – часто використовується поняття спеціальних знань. Крім загального визначення «спеціальні знання з різних галузей науки, техніки або інших сфер», Інструкція деталізує такі види спеціальних знань: у галузі авіаційного та водного транспорту (п. 1.2.2), у сфері лінгвістики та мовознавства (п. 2.1.2), фахові знання з проєктування, будівництва та експлуатації будівельних об'єктів (п. 5.1.2), а також синтез спеціальних знань із різних галузей науки, як-от психолого-психіатрична, психолого-медико-психіатрична, медико-психологічна та психолого-автотехнічна експертиза (п. 6.2) [112].

Отже, в законодавстві України поняття «спеціальні знання» не має чіткого визначення. Законодавець відносить до спеціальних знань знання з різних галузей науки, техніки, мистецтва та ремесла. У низці нормативних актів цей термін використовується для регламентації умов проведення певних експертних досліджень у випадках, що вимагають вузькопрофесійних знань відповідних фахівців. Іноді спеціальні знання наведено разом із галузями науки, до яких вони належать – техніка, мистецтво, ремесло, медицина.

Включення поняття «спеціальні знання» до нормативно-правових документів дозволяє розглядати їх як окрему правову категорію, на відміну від загальноприйнятого розуміння, де «спеціальні знання» протиставляються загальновідомим, «звичайним» знанням. У кримінальному процесі спеціальні знання застосовують особи з процесуальним статусом «експерт» і «спеціаліст», які беруть участь у кримінальних провадженнях.

Спеціальні знання у кримінальному процесуальному розумінні означають, що вони не є загальновідомими ні в широкому, ні у вузькому розумінні для осіб, уповноважених здійснювати досудове розслідування кримінального правопорушення. Наприклад, слідчий, навіть із вищою освітою та спеціалізованим навчанням у сфері криміналістики, судової експертизи чи методики розслідування окремих злочинів, не володіє такими спеціальними знаннями.

З розповсюдженням певних видів знань, які під час залучення фахівця як спеціаліста в кримінальному провадженні вважаються спеціальними, зростає кількість їх носіїв. Водночас слідчий повинен ретельно підходити до вибору спеціаліста для залучення у справу про привласнення, розтрату майна або його заволодіння через зловживання службовим становищем.

Оскільки з поширенням, наприклад, технічних знань багато питань, що раніше вважалися технічними, переходять у розряд загальновідомих, визначити межу між загальновідомими та незагальновідомими знаннями стає досить складно. Це пов’язано з постійним переходом знань зі статусу спеціальних у категорію загальнодоступних [169, с. 58]. А отже, такими фаховими знаннями починає володіти широке коло осіб.

Спеціальні знання формуються на етапі здобуття майбутнім експертом другого (магістерського) рівня вищої освіти, спеціалізованої освіти за певними експертними спеціальностями, а також шляхом самоосвіти та набуття професійного досвіду. Відповідно до Закону України «Про вищу освіту», другий (магістерський) рівень освіти відповідає восьмому рівню Національної рамки кваліфікацій [113] Вона передбачає здобуття особою поглиблених теоретичних і/або практичних знань, умінь та навичок за обраною спеціальністю чи спеціалізацією, а також засвоєння загальних принципів методології наукової та/або професійної діяльності й інших компетентностей, необхідних для ефективного виконання завдань інноваційного характеру на відповідному рівні професійної діяльності [108]. Кожен елемент інноваційного процесу формування спеціальних знань судового експерта включає відповідний ланцюг:

1. Освіта: набуття фундаментальних знань (теорія держави і права, кримінальне право, конституційне право тощо), професійних знань (криміналістика, судова експертиза тощо), а також перевірка знань через тренінги, рольові ігри та практичні заняття.

2. Наука: проведення фундаментальних і прикладних досліджень у сфері судово-експертної діяльності, а також апробація отриманих результатів.

3. Трансфер знань у практику: розробка пропозицій щодо створення системи державних і недержавних судово-експертних установ; визначення ролі судово-експертної діяльності у кримінальному, адміністративному, господарському та цивільному процесах; встановлення функцій і завдань уповноважених судово-експертних органів; створення інноваційних технологій для дослідження окремих об’єктів та розробка науково обґрунтованих методик експертних досліджень.

4. Практична діяльність: застосування отриманих знань у безпосередній судово-експертній роботі [105, с. 170].

У зв’язку з потребою професійної підготовки експертів, змінами правового статусу та науково-технічних можливостей судової експертизи, необхідно забезпечити збалансоване поєднання технічних, природничо-наукових і гуманітарних дисциплін у навчальному процесі. Навчальні курси мають бути інтегрованими і включати як базову, так і спеціалізовану професійну підготовку. Слід розглянути питання направлення стажерів на навчання за спеціальністю «Судова експертиза» на рівні магістратури. Після завершення навчання співробітники, які раніше здобули вищу освіту за іншою спеціальністю, отримають освітній рівень магістра за спеціальністю «Судова експертиза» [133, с. 235]. Фахівці, які мають намір отримати кваліфікацію судового експерта, проходять підготовку, а фахівці, які мають намір підтвердити кваліфікацію судового експерта, проходять стажування [116, с. 153].

Водночас Є. М. Попович наголошує, що професіоналізація експертної діяльності повинна базуватися насамперед не на перепідготовці фахівців у конкретних галузях знань або на системі підвищення кваліфікації (хоча це

також є важливим і необхідним), а на міцній фундаментальній освіті майбутніх судових експертів [105, с. 162].

У будь-якому випадку важливо враховувати спеціальність, яку має обізнана особа, яку слідчий планує залучити до розслідування, відповідно до її професійних знань. Наприклад, у кримінальних провадженнях за ст. 364 КК України значення мають спеціальності з таких галузей:

«Бізнес, адміністрування та право»: облік і оподаткування, фінанси, банківська справа, страхування і фондовий ринок, менеджмент і підприємництво, публічне управління та адміністрування, торгівля, право, міжнародне право;

«Природничі науки, математика та статистика»: екологія, математика, статистика;

«Інформаційні технології»: прикладна математика, інженерія програмного забезпечення, комп'ютерні науки та штучний інтелект, системний аналіз і наука про дані, кібербезпека та захист інформації, інформаційні системи і технології, комп'ютерна інженерія;

«Інженерія, виробництво та будівництво»: технології захисту навколишнього середовища, автоматизація, комп'ютерно-інтегровані технології та робототехніка, матеріалознавство, машинобудування та приладобудування, харчові технології, технології легкої промисловості, гірництво та нафтогазові технології, геодезія та землеустрій, будівництво та цивільна інженерія;

«Культура, мистецтво та гуманітарні науки»: історія та археологія, філологія (за спеціалізаціями);

«Соціальні науки, журналістика та інформація»: економіка, міжнародні відносини;

«Сільське, лісове, рибне господарство та ветеринарна медицина»: агрономія, тваринництво, лісове господарство;

«Охорона здоров'я та соціальне забезпечення»: фармація, громадське здоров'я;

«Безпека та оборона»: національна безпека (за окремими сферами забезпечення і видами діяльності), забезпечення військ (сил), озброєння та військова техніка тощо [114].

В. М. Бараняк цілком слушно зауважив, що судово-експертні спеціальності мають подвійну природу, де основну роль відіграють базові науки, допоміжну – юридичні [12, с. 232].

Результати проведеного анкетування дають підстави стверджувати, що у кримінальних провадженнях за ст. 364 КК України для вирішення питань кваліфікації судового експерта за відповідною експертною спеціальністю доцільно застосовувати види спеціальних знань, які відповідають основним видам (підвидам) експертизи:

а) криміналістична експертиза, що включає почеркознавчу, лінгвістичну експертизу мовлення, технічну експертизу документів, відео- та звукозаписів – 36,2 %;

б) економічна експертиза, що охоплює бухгалтерський та податковий облік, фінансово-господарську діяльність, фінансово-кредитні операції – 69,8 %;

в) психологічна експертиза – 1,7 %;

г) військова експертиза – 2,6 %;

д) інші види експертиз – 2,0 % (див. додаток А).

Цим видам (підвидам) судових експертиз у кримінальних провадженнях за ст. 364 КК України відповідають певні види спеціальних знань обізнаних осіб. Таким чином, до спеціальних знань, які застосовуються під час розслідування привласнення, розтрати майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем, належать: спеціальні криміналістичні знання; спеціальні знання в галузі матеріалів, речовин і виробів; спеціальні економічні знання; спеціальні товарознавчі знання; а також спеціальні знання в галузі інформаційних і комп’ютерних технологій [133, с. 208].

Під час розслідування зловживання владою або службовим становищем експертні дослідження мають ключове значення, оскільки документи часто виступають основними доказами.

До найбільш поширених видів експертиз, що застосовуються, належать почеркознавча експертиза – яка дозволяє визначити автора рукописного тексту чи підпису або виявити факт підробки; технічна експертиза документів – що допомагає виявити зміни в документах, сліди підробок, дописів, підчищень, використання неавтентичних друкарських засобів; економічна експертиза – яка аналізує фінансово-господарські операції, встановлює наявність збитків, перевіряє відповідність облікових документів реальним процесам; комп'ютерно-технічна експертиза – що застосовується у випадках, коли документи зберігаються або редагуються в електронній формі. Почеркознавча експертиза спрямована на ідентифікацію особи, яка виконала рукописний текст чи підпис. У процесі її проведення використовують графічний аналіз (дослідження почеркових ознак: форма, нахил, розмір, ритм письма), метод порівняння (зіставлення досліджуваного тексту з відомими зразками почерку особи), метод вимірювання (виявлення відхилень у розмірах літер, нахилі, інтервалах) та комп'ютерний аналіз (цифрову обробку рукописів із використанням спеціалізованих програм, наприклад, «Почерк»).

Часто почеркознавча експертиза застосовується у випадках фальсифікації підписів у договорах. Наприклад, державна установа уклала договір на закупівлю товарів за завищеною ціною, і під час перевірки виникли сумніви щодо справжності підпису директора на документах. Експертиза встановила, що підпис зроблено іншим працівником установи. Технічна експертиза документів виявила сліди підробки – підпис було скопійовано з іншого документа. Комп'ютерний аналіз електронного файлу показав, що документ редагували після підписання.

Технічна експертиза документів у кримінальних провадженнях про корупційні правопорушення також широко застосовується. Вона дозволяє встановити спосіб виготовлення документів, включно з визначенням типу матеріалів (папір, чорнила, типографія) та методів їх виробництва, а також виявити наявність змін у документах.

Завдяки цим дослідженням експерт може визначити, чи вносилися зміни в документ після його первісного оформлення, якими способами (наприклад,

корекція чорнила або електронне редагування тексту), а також виявити приховані записи. Для цього використовують спеціальні методи, такі як ультрафіолетова та інфрачервона спектроскопія, що дозволяють виявити сліди попередніх записів чи змін і ідентифікувати матеріали, задіяні у створенні документа – це стосується аналізу чорнил, інструментів для написання чи змін (ручки, копіювальні машини, сканери тощо) [145].

Об'єктами технічної експертизи документів є документи, пристрої для виготовлення або внесення змін та речовини для виготовлення або внесення змін [112].

Якщо документ створено або змінено із застосуванням комп’ютерної техніки, на експертизу подають не лише сам файл, а й технічні засоби, такі як системний блок комп’ютера, інсталяційний диск, принтер чи інші пристрої, що використовувалися для виготовлення документа. Для збереження доказової бази будь-які операції з комп’ютерною технікою, які можуть бути вилучені під час розслідування, мають бути заборонені до проведення експертизи. Це необхідно для забезпечення цілісності даних і можливості аналізу оригіналу документа.

Щодо ідентифікаційних питань електронних документів, проводиться комплексна експертиза, що включає технічні дослідження документів і комп’ютерно-технічні розслідування. Це дає змогу визначити джерело походження документа, програмне забезпечення, яке використовувалося для його створення, та інші технічні характеристики. Огляд і вилучення комп’ютерної техніки повинні здійснюватися за участю фахівця з комп’ютерних технологій, адже правильність вилучення і первинний огляд є ключовими для збереження даних та їх подальшого дослідження.

Для встановлення механізму вчинення кримінального правопорушення, а також ідентифікації причетних осіб і предметів застосовується трасологічна експертиза. Основні завдання трасології у справах про зловживання владою чи службовим становищем полягають у визначенні факту зміни матеріальних об’єктів, ідентифікації об’єктів, аналізі відбитків, слідів тиску, мікрочастинок на документах, конвертах, грошових купюрах тощо. Також вона виявляє сліди

підробки, досліджує механічні зміни в документах (стирання, дописки, заміну сторінок), підроблені підписи, відбитки печаток та встановлює спосіб внесення змін у документи чи матеріальні носії інформації.

У межах розслідувань зловживань владою або службовим становищем проводяться дослідження слідів людини: відбитків пальців, долонь, підошов взуття тощо. Дактилоскопічна експертиза допомагає ідентифікувати особу, що контактувала з предметами неправомірної вигоди (грошові купюри, документи, упаковки). Окрім того, досліджуються знаряддя, агрегати, інструменти і їхні сліди; аналізуються сліди злому сейфів, кабінетів, сховищ документів; досліджуються сліди від ріжучих або колючих предметів (наприклад, на знищуваних документах). Також визначаються маршрути пересування осіб, причетних до корупційних кримінальних правопорушень, шляхом аналізу слідів шин, пошкоджень автомобілів, а також виявляються факти зміни серійних номерів техніки чи транспортних засобів, що могли використовуватися у корупційних схемах (наприклад, під час фіктивних тендерів чи незаконних державних закупівель).
Відео- та звукозаписна експертиза призначається у випадках, коли потрібно встановити фактичні обставини справи, технічні і технологічні характеристики виготовлення відео- чи фонограм, а також ідентифікувати дикторів і мовлення, зафіксоване на носії. Зокрема, відео- та звукозаписи можуть бути доказами під час розслідувань фактів прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою, якщо на них зафіксовано розмови підозрюваних про досягнення відповідних домовленостей [51].

Експертиза відео- та звукозапису охоплює технічне дослідження носіїв і пристроїв для відео- та звукозапису, аналіз диктора за фізичними характеристиками усного мовлення, акустичними сигналами і навколишнім середовищем, а також лінгвістичний аналіз усного мовлення.
Слід відзначити, що на сьогодні розроблено методики дослідження цифрових фонограм і звукозаписної апаратури з використанням програмних комплексів «Фрактал», «Аватар-М» та «Сілентіум». Ці системи базуються на сучасних

інформаційних технологіях, зокрема на нейронних мережах глибокого навчання (штучному інтелекті) [170, с. 116–118].

Для досягнення високої якості експертних результатів велике значення мають зразки фонограм мовлення. Високоякісні записи можна отримати за дотримання таких технічних умов: застосування відео- або звукозаписувальної апаратури високого класу з виносним мікрофоном, спрямованим на диктора на відстані не більше 0,5 метра; відсутність сторонніх шумів (наприклад, шуму від працюючих механізмів, телефонних дзвінків тощо); а також запис на носій, який раніше не був у використанні [174].

Види спеціальних знань, які застосовуються під час розслідування кримінального правопорушення, передбаченого ст. 364 КК України, можна класифікувати за галузевим принципом:

а) спеціальні знання, що використовуються при розслідуванні зловживань у бюджетній сфері;

б) спеціальні знання, застосовувані під час розслідування зловживань у сфері торгівлі;

в) спеціальні знання, які залучаються для розслідування зловживань у будівництві;

г) спеціальні знання, що застосовуються у розслідуванні зловживань у лісовому господарстві;

д) спеціальні знання, які використовують у ході розслідування зловживань у банківській сфері;

е) спеціальні знання, залучені при розслідуванні зловживань в оборонно-промисловому комплексі (19,7 %).

Отже, охарактеризуємо основні види спеціальних знань, що найчастіше використовуються під час розслідування злочинів, передбачених ст. 364 КК України.

Спеціальні криміналістичні знання – застосовуються під час проведення різних видів криміналістичних експертиз у кримінальних провадженнях за ст. 364 КК України. Ці знання є однією з базових категорій криміналістики та судової експертизи. Водночас їх визначення відсутнє в галузевих

енциклопедіях та словниках і зустрічається лише в науковій літературі [9, с. 27]. І. В. Пиріг слушно наголошує, що криміналістичні знання мають неоднорідний характер, і кожен розділ криміналістичної техніки (а отже, кожен окремий вид експертизи, що базується на знаннях відповідної галузі криміналістичної техніки) фактично є самостійною галуззю знань [99, с. 161]. Галузі криміналістичної техніки є різноманітними та базуються на знаннях із різних наук. Наприклад, судова фотографія та відеозйомка спираються на фізику, оптику та комп'ютерні технології; дактилоскопія й габітологія ґрунтуються на анатомії та фізіології людини; балістика – на фізиці та механіці; вибухотехніка – на фізиці та хімії; фоноскопія – на фізиці; криміналістична реєстрація базується на комплексі знань із математики, комп'ютерних технологій, системотехніки та кібернетики, які визначають ознаки об'єктів обліку [140, с. 239].

Спеціальні знання у сфері судової фотографії. Судова (криміналістична) фотографія та відеозйомка одночасно виступають як галузь криміналістичної техніки та як її метод. За визначенням П. Д. Біленчука, судова (криміналістична) фотографія та відеозйомка – це сукупність наукових положень і криміналістичних рекомендацій щодо використання технічних засобів і методів фото- та відеофіксації з метою розслідування кримінальних правопорушень [15, с. 235]. До ключових завдань судової фотографії та відеозйомки під час розслідування кримінального правопорушення за ст. 364 КК України належать: забезпечення технічними засобами та практичними методами виявлення, фіксації і дослідження матеріальних джерел доказової інформації; документування слідчих (розшукових) дій та їх результатів; підтримка принципу наочності в процесі доказування, а також сприяння профілактичній діяльності слідчого та розгляду матеріалів справи в суді.

Володіння спеціальними знаннями й уміннями в галузі судової фотографії та відеозйомки є необхідним передусім для фіксації перебігу та результатів проведення слідчих (розшукових) дій – таких як огляд, допит, обшук, слідчий експеримент, освідування, пред'явлення для впізнання, а також

для документування проведення негласних слідчих (розшукових) дій [61, с. 7–10].

До суб’єктів, які застосовують спеціальні знання у сфері судової фотографії та відеозйомки, більшість науковців відносять слідчого, оперативного працівника, спеціаліста (у тому числі спеціаліста-криміналіста) та/або судового експерта.

Спеціальні криміналістичні знання в галузі криміналістичного слідознавства та трасології охоплюють близько 21,8 % випадків. У криміналістиці термін «слід» має два значення: у широкому розумінні – це будь-яке відображення, зміна, зникнення або поява чогось на місці події; у вузькому – це відбиток зовнішньої форми одного об’єкта на іншому внаслідок їх взаємодії. Вчення про сліди у широкому значенні називається слідознавством, а в вузькому – трасологією [124, с. 246].

Кожне кримінальне правопорушення є подією минулого, обставини якої слідчий не сприймав безпосередньо. Для його розуміння використовують опосередковане пізнання – через виявлення і дослідження відбитків окремих складових правопорушення та їх властивостей у навколишньому середовищі як системі об’єктів, що містять інформацію про скоєне. Дії злочинця, спрямовані на підготовку, вчинення і приховування слідів привласнення, розтрати майна чи заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем, створюють складну динамічну взаємодію матеріальних об’єктів, яка супроводжується появою різних слідів – джерел інформації про злочин і його учасників. Основним завданням учасників розслідування є виявлення, вилучення та фіксація цих слідів і, відповідно, інформації, яку вони містять.

Під час проведення слідчих і розшукових дій у справах, пов’язаних із кримінальними правопорушеннями за ст. 364 КК України, слідчий взаємодіє з різноманітними матеріальними об’єктами – предметами, документами, слідами, що відображають діяльність людей, транспортних засобів, інструментів, механізмів та інших явищ, які можуть бути пов’язані з протиправною діяльністю. Для їх виявлення, фіксації, вилучення та подальшого дослідження

слідчому необхідна підтримка фахівців із спеціальними знаннями та практичними навичками в галузі криміналістичного слідознавства і трасології.

Наприклад, при розслідуванні службових розкрадань матеріальних цінностей на виробничому підприємстві залишаються численні трасологічні сліди на місці події. Під час огляду або обшуку службового кабінету чи інших приміщень підозрюваної особи, а також на складах чи вантажних засобах можуть бути виявлені сліди рук, ніг, подряпини та інші сліди контактної взаємодії твердих тіл. У таких випадках слідчому доцільно звернутися до спеціаліста, який має відповідні спеціальні знання, вміння та навички для виявлення, фіксації і вилучення цих слідів. Після цього слідчий призначає трасологічну або дактилоскопічну експертизу з метою ідентифікації особи, яка торкалася або переміщувалася поруч із предметами у визначеному просторі [39, с. 5]. Під час проведення слідчих (розшукових) дій можуть бути виявлені також сліди взуття, сліди злому, відбитки протекторів шин транспортних засобів, а також різноманітні мікрооб’єкти тощо [69]. Виявлення, вилучення та подальше дослідження таких слідів потребує залучення фахівців-трасологів і експертів, які виконують трасологічні експертизи за відповідними експертними спеціальностями.

Спеціальні криміналістичні знання у сфері технічного дослідження документів та почеркознавства мають ключове значення під час розслідування майже всіх випадків службових розкрадань.

Більшість способів скоєння таких злочинів пов’язана з обігом різноманітних документів, що відображають юридичну та фінансово-господарську діяльність підприємств, установ чи організацій. Аналіз реквізитів і рукописних текстів цих документів допомагає слідчому з’ясувати механізм вчинення кримінального правопорушення, встановити його учасників та правильно кваліфікувати їхні суспільно небезпечні дії.

Предметом технічного дослідження документів є письмові та машинописні документи, на яких мовними засобами – знаками – зафіксовані думки людини, певні події та факти. Зазвичай для створення документів використовують основу (папір для письма, друкарський папір, картон), на яку

за допомогою барвників (чорнила, паста, туш, штемпельна або друкарська фарба, олівець тощо) наноситься інформація із застосуванням мовних знаків [86, с. 3–5].

Службові особи, вчиняючи та приховуючи зловживання службовим становищем, залишають сліди своєї кримінальної діяльності у справжніх, підроблених або сфальсифікованих документах. Виявлення та огляд таких документів із застосуванням відповідних спеціальних знань є ключовим для встановлення ознак і властивостей, що підтверджують їхній зв'язок з обставинами, які підлягають доказуванню.

Спеціальні криміналістичні знання в галузі технічного дослідження документів і почеркознавства застосовуються під час виявлення, огляду, фіксації та вилучення документів, а також при призначенні і проведенні почеркознавчої та технічної експертизи. Це необхідно, щоб встановити достовірність реквізитів (печать, штампи, підписи, рукописні записи), спосіб їх нанесення, а також осіб, які виконували рукописний текст і підписи на досліджуваних документах. Часто об'єктом технічної експертизи документів є також грошові купюри, які перевіряють на відповідність офіційним грошовим знакам, що перебувають або перебували в обігу [24, с. 85]. Якщо огляд документа не вимагає спеціальних знань, слідчий може здійснити його самостійно. В інших випадках він має право залучити спеціаліста з дослідження документів чи почерку, а за потреби – призначити експертизу відповідного виду за фахом експерта.

Спеціальні економічні знання використовуються під час проведення судових економічних експертиз у кримінальних справах за ст. 364 КК України. При зловживанні службовим становищем порушуються встановлені правила обігу товарно-матеріальних цінностей. Одним із основних видів доказів є інформація, що міститься у первинних облікових фінансових документах, облікових регістрах та фінансових звітах підприємств, установ і організацій. Тому для збору, аналізу та оцінки таких доказів необхідні спеціальні знання з бухгалтерського і податкового обліку – ключових складових економічних знань.

При цьому облікові документи, які містять дані про службову діяльність конкретної особи, стосуються не лише бухгалтерського і податкового обліку, а й інших напрямів економічної та фінансової діяльності підприємств, установ і організацій. Ревізія та аудит, що проводяться за погодженням з правоохоронними органами, є ефективним способом збору доказів, оскільки полягають у документальній перевірці фінансово-господарської діяльності підприємства. Їх мета – встановити законність і доцільність проведення господарських операцій, викрити недостачі, розтрати, привласнення, крадіжки коштів і матеріальних цінностей, виявити економічні, зокрема корупційні, злочини та запобігти фінансовим зловживанням. Об'єктом ревізії є не лише документи підприємства, а й дані, отримані під час слідчих, розшукових та негласних слідчих (розшукових) дій [32, с. 54, 59].

Судовий експерт, застосовуючи спеціальні економічні знання, під час досудового розслідування та судового розгляду аналізує матеріали справи та інші відповідні об'єкти. Фахівці з цих галузей здобувають спеціальні знання у науково-дослідних установах судових експертиз Міністерства юстиції України та Експертній службі МВС України за спеціальними навчальними програмами, розробленими Міністерством юстиції та Державним науково-дослідним експертно-криміналістичним центром МВС України [19, с. 8].

Спеціальні знання в галузі комп'ютерних технологій (застосовуються під час проведення інженерно-комп'ютерних експертиз, зокрема комп'ютерно-технічних, у кримінальних провадженнях за ст. 364 КК України). Поняття «комп'ютерні технології» є досить широким і охоплює спеціальні знання з різних спеціалізованих галузей науки і техніки. Спеціальні комп'ютерні знання можна визначити як комплекс теоретичних і практичних знань, які застосовують у своїй діяльності фахівці з обчислювальної техніки, програмування, інформаційних систем і технологій [130].

Для ефективного розслідування кримінальних правопорушень, передбачених ст. 364 КК України, важливо, щоб учасники розслідування володіли спеціальними знаннями у сфері комп'ютерних технологій. До складу таких спеціальних знань, якими користуються фахівці та експерти у цій галузі,

входять фундаментальні знання з інформатики, комп'ютерної, програмної та системної інженерії, автоматизації та комп'ютерно-інтегрованих технологій, безпеки інформаційних і комунікаційних систем, технічного захисту інформації, а також управління інформаційною безпекою [98, с. 14].

На нашу думку, спеціальні знання у сфері комп'ютерних технологій, які застосовуються під час розслідування зловживання службовим становищем, представляють собою поєднання знань про методи і способи розслідування з практичними навичками використання програмно-технічних засобів. Це дозволяє підвищити ефективність збору, дослідження, оцінки та використання доказової інформації у кримінальних провадженнях зазначеної категорії.

Під час розслідування м зловживання службовим становищем часто виникає необхідність залучення додаткових спеціалізованих знань, зокрема у галузі фототехніки та портретної ідентифікації.

Перелік таких спеціальних знань, які можуть бути застосовані під час розслідування цих кримінальних правопорушень, не є остаточним чи вичерпним. В залежності від характеру злочину, його предмета та способів вчинення, можуть знадобитися знання з різних напрямків науки, техніки, мистецтва, медицини та інших сфер, що стосуються життєдіяльності людини.

Головною метою використання комп'ютерних технологій у розслідуванні службових розкрадань є якісне формування, обробка та застосування доказової інформації, яка отримується відповідно до потреб слідчого за допомогою відповідних спеціальних знань [130].

Лінгвістична або філологічна експертиза (при службовому листуванні) Допомагає встановити чи міститься у тексті службових листів умисел на перевищення повноважень, тон, погрози, вказівки чи інструкції, що можуть підтверджувати намір впливати на прийняття незаконних рішень.

Отже, у практиці досудового розслідування зловживання владою або службовим становищем, експертиза часто є ключовим джерелом доказів, особливо у частині встановлення розміру шкоди, підтвердження або спростування факту підробки документів, виявлення причинно-наслідкового зв'язку між діями посадової особи та негативними наслідками. Попри це, на

практиці існує низка проблем, які ускладнюють ефективне використання експертиз у таких справах.

1. Неправильне або нечітке формулювання питань до експерта.

Одна з найпоширеніших проблем – невдале формулювання питань, які:

– або виходять за межі компетенції експерта (наприклад: «Чи винна особа у зловживанні?»),

– або надто загальні або оцінні (наприклад: «Чи завдано шкоди державі?» без уточнення виду шкоди).

Наслідком може бути те, що експерт надає узагальнені або «ухильні» висновки, які не мають процесуального значення як доказ.

2. Відсутність у слідчого спеціальних знань для вибору виду експертизи.

Слідчі іноді призначають не ту експертизу, яка насправді потрібна для конкретної ситуації (наприклад, бухгалтерську замість економічної, або не призначають технічну експертизу документів при ознаках підробки).

Наслідком може бути те, що експертиза не дає відповіді на ключові для розслідування питання.

3. Низька якість матеріалів, що передаються на експертизу.

Часто на експертизу передаються неповні документи, не завірені копії, матеріали без хронології, без пояснювальних записок чи супровідних листів.

Наслідок: експерт не може зробити повноцінні висновки, або взагалі повертає матеріали без результату.

4. Перевантаження експертних установ.

В умовах воєнного стану та високої кількості розслідувань експертні установи (зокрема НДІ судових експертиз) перевантажені.

Як наслідок: строк очікування експертизи може становити від кількох місяців до пів року, що затягує досудове розслідування і порушує строки, передбачені КПК України

5. Спроби сторони захисту впливати на призначення «зручних» експертів.

У справах щодо високопосадовців сторона захисту іноді намагається ініціювати призначення експертизи в установах, де можливе отримання більш вигідного (неоднозначного або сумнівного) результату.

У результаті виникає потреба в повторній або додатковій експертизі, що ще більше затягує провадження і ускладнює оцінку доказів судом.

6. Відсутність узагальненої методики комплексної експертизи у справах за ст. 364 КК України. Наразі немає чітко затвердженої міждисциплінарної методики, яка б поєднувала економічну, бухгалтерську, технічну й управлінську експертизу для повноцінного аналізу складних схем зловживань владою. У результаті кожна експертиза проводиться ізольовано, що ускладнює інтерпретацію результатів у сукупності.

На основі сказаного можемо зробити такі висновки:

1. Необхідне навчання слідчих та прокурорів щодо правильного формулювання запитань до експертів.

2. Варто розробити типові методичні рекомендації щодо комплексної експертизи у провадженнях про службові злочини.

3. Оптимізувати строки експертиз через збільшення фінансування та автоматизацію обробки матеріалів.

4. Розглянути можливість створення окремих спеціалізованих експертних підрозділів при антикорупційних органах (НАБУ/САП), які б оперативно проводили такі експертизи.

Саме тому нами запропоновано Типові методичні рекомендації щодо проведення комплексної судової експертизи у справах про службові кримінальні правопорушення (Додаток В), у яких максимально враховано всі особливості проведення різних видів експертиз.

Висновки до Розділу 3

1. Процес збору первинної інформації є не підготовчим етапом, а невід’ємною складовою самого розслідування. Значна частина таких кримінальних правопорушень як зловживання владою або службовим становищем виявляється саме під час проведення оперативних заходів співробітниками Національної поліції та інших правоохоронних органів.

2. Аналіз матеріалів кримінальних проваджень, пов’язаних із розслідуванням корупційних кримінальних правопорушень, свідчить про те, що найчастішими підставами для внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань (ЄРДР) таких правопорушень є: заяви та повідомлення потерпілих осіб, скарги громадян, звернення юридичних осіб; повідомлення інформаторів; виявлення ознак корупційних кримінальних правопорушень у результаті проведення оперативно-розшукових заходів, які здійснюються до початку кримінального провадження; повідомлення посадових осіб та представників різних організацій під час проведення планових контрольних або ревізійних заходів; інформація, отримана з матеріалів правоохоронних органів, таких як СБУ, прокуратура, НАБУ, НАЗК;

матеріали справ про адміністративні правопорушення; публікації в засобах масової інформації, мережі Інтернет, а також матеріали журналістських розслідувань тощо.

3. Однією з основних гарантій ефективного функціонування держави та громадянського суспільства є створення відповідних умов для належної роботи державного апарату, органів місцевого самоврядування, а також підприємств, установ і організацій незалежно від форм власності. В Україні ефективність такої діяльності нині суттєво погіршується через негативні політичні, економічні, правові та інші зміни, а також через високий рівень злочинності. Важливою ланкою між цими факторами є зловживання владою або службовим становищем з боку посадових осіб.

4. Незважаючи на зростання кількості розслідувань щодо зловживання владою чи службовим становищем, рівень їх успішного завершення та притягнення винних до відповідальності залишається на низькому рівні. Це свідчить про необхідність вдосконалення процедур розслідування та судового розгляду подібних справ, аби забезпечити невідворотність покарання та підвищити довіру громадськості до системи правоохоронних органів. Важливим аспектом у розслідуванні службових кримінальних правопорушень є залучення спеціалізованих знань, які дозволяють здійснювати більш глибокий аналіз доказів і ефективніше виявляти порушення. Залучення фахівців з

фінансового аудиту, криміналістичних експертів, спеціалістів у галузі інформаційних технологій та інших експертів сприяє підвищенню точності та об’єктивності розслідування таких кримінальних справ. Тому обрана тема дослідження є надзвичайно актуальною сьогодні.

Розслідування кримінальних правопорушень, передбачених ст. 364 КК України, значною мірою залежить від якісного та об’єктивного збору доказів, серед яких висновки судових експертиз відіграють ключову роль. З огляду на те, що зловживання владою часто пов’язане з розпорядженням матеріальними, бюджетними, організаційними ресурсами, правильна оцінка економічних, фінансових, документальних та організаційно-управлінських аспектів діяння має вирішальне значення для доведення вини.

РОЗДІЛ 3
ПЕРСПЕКТИВИ УДОСКОНАЛЕННЯ ЗАКОНОДАВСТВА ЩОДО ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОВЖИВАННЯ ВЛАДОЮ АБО СЛУЖБОВИМ СТАНОВИЩЕМ

3.1. Порівняльно правовий аналіз досудового розслідування зловживання владою або службовим становищем

Корупція є однією з головних загроз для розвитку як України, так і країн Європейського Союзу. Для України, яка прагне інтегруватися до ЄС, важливо не лише створити антикорупційну інфраструктуру, а й забезпечити її ефективну роботу [178].

Ознайомлення з європейським досвідом у протидії корупції допомагає адаптувати найкращі методи до українських реалій, що сприяє зростанню довіри населення до державних структур і підтримує сталий розвиток. Проблема зловживання службовими повноваженнями має глобальний характер і вирішується у кожній правовій системі по-своєму, залежно від інституційної структури, рівня незалежності слідчих органів, судової практики та кримінально-правових традицій. У більшості демократичних держав злочини такого типу розглядаються в межах антикорупційної або спеціалізованої кримінальної юрисдикції.

Досвід Литви демонструє важливість створення окремих антикорупційних органів для ефективної протидії корупції. У Литві була заснована Спеціальна служба розслідувань – незалежний орган із чіткою підзвітністю найвищим державним інституціям, зокрема президентові та парламенту. Цей орган було створено за ініціативою президента Литви у тісній співпраці з парламентом, що сприяє політичній стабільності та запобігає зловживанням владою [167].

Це дає змогу службі діяти автономно, незалежно від впливу виконавчої влади та політичних чинників, що є надзвичайно важливим для запобігання корупційним схемам у найвищих ешелонах влади. Спеціальна служба

розслідувань підзвітна як президентові, так і парламенту, що забезпечує прозорість її діяльності та відповідальність за результати роботи. Така подвійна підзвітність дозволяє контролювати роботу служби й унеможливлює політичний або адміністративний тиск на неї. Завдяки цьому модель гарантує незалежність розслідувань і перешкоджає політичним впливам, що важливо для підтримки довіри громадян до державних інституцій та підвищення ефективності антикорупційної політики. Україна може використати цей досвід, створюючи окремі структури для боротьби з корупцією на засадах прозорості та підзвітності. Враховуючи потребу у спеціалізованих органах, здатних оперативно реагувати на корупційні злочини, в Україні було створено Національне антикорупційне бюро України (НАБУ), яке відіграє ключову роль в системі антикорупційних органів держави.

У Латвії діє Бюро попередження та боротьби з корупцією – спеціалізований орган, що займається протидією корупції. Серед його головних функцій – аналіз декларацій про доходи, активи та борги посадових осіб, розслідування корупційних справ, виявлення конфлікту інтересів серед державних службовців, а також запобігання корупції у державних установах. Особливу увагу приділяють перевірці декларацій, щоб виявити можливі порушення та корупційні ризики. Бюро також має повноваження розслідувати корупційні злочини, вчинені посадовцями та юридичними особами, залученими до державних контрактів. Латвійський досвід і діяльність цього органу можуть суттєво вплинути на розвиток антикорупційних реформ в Україні, сприяючи інтеграції країни до міжнародної антикорупційної спільноти та підвищенню ефективності українських антикорупційних органів.

У Болгарії функцію зберігання декларацій про майно посадовців і боротьби з корупцією виконує Офіс аудиту – частина ширшої системи антикорупційних механізмів. Цей орган відповідає за перевірку декларацій про доходи, майно та борги державних службовців з метою забезпечення прозорості та запобігання корупції серед посадовців. Офіс аудиту здійснює регулярний контроль декларацій, перевіряє достовірність поданої інформації, виявляє можливі порушення та конфлікти інтересів [6].

Досвід Болгарії у цій сфері може бути корисним для України при вдосконаленні антикорупційних механізмів. У Болгарії система аудиту декларацій та протидії корупції на основі цих декларацій відіграє ключову роль у забезпеченні прозорості й підзвітності посадовців. Україна може врахувати цей досвід для покращення власної системи подачі й перевірки декларацій, зокрема впроваджуючи сучасні технології для більш ефективного контролю за деклараціями державних службовців.

У Нідерландах боротьба з корупцією базується на комплексному підході, який охоплює не лише розслідування окремих випадків, а й проактивний аналіз потенційно корупційних сфер. Важливим напрямком роботи є вивчення взаємодії між громадянами та державою, особливо у тих галузях, де існує ризик корупції. Для цього створюються спеціалізовані групи та органи, які здійснюють моніторинг цих відносин і впроваджують відповідні антикорупційні заходи [68, с. 136-141].

Нідерланди активно застосовують законодавство, що гарантує громадянам доступ до публічної інформації, що є важливим інструментом контролю за діяльністю державних органів і суттєво сприяє запобіганню корупції. Цей механізм дозволяє суспільству здійснювати нагляд за урядовими процесами. В Україні також запроваджено певні практики, які забезпечують доступ громадян до публічної інформації, що підвищує прозорість роботи влади та зменшує ризики корупції.

Досвід Фінляндії у протидії корупції є цінним прикладом, оскільки країна досягла значних результатів без створення окремих антикорупційних органів. Замість цього повноваження з контролю та боротьби з корупцією були покладені на двох ключових посадовців: Канцлера юстиції та Парламентського омбудсмена. Фінський приклад демонструє, що для ефективної протидії корупції не обов’язково створювати спеціалізовані органи – достатньо делегувати відповідні функції дієвим структурам. Важливу роль у цьому процесі відіграє активна участь громадян та наявність програм захисту свідків, що заохочують викриття корупційних правопорушень. Україні варто врахувати

цей досвід і впровадити більш дієві механізми залучення громадськості та надійного захисту інформаторів.

Естонія також є прикладом успішної боротьби з корупцією, хоча країна не створювала окремої антикорупційної інфраструктури. Модель Естонії є цікавою для України, оскільки демонструє, що ефективна боротьба з корупцією можлива за наявності ключових факторів успіху. Значну роль у цьому зіграла політична воля еліти та підтримка суспільства. Естонські політики і громадяни прагнули побудувати прозору державу, що стало основою реформ у різних сферах управління. Після здобуття незалежності країна активно підтримувала використання естонської мови на державних посадах, що зменшило вплив корумпованих радянських кадрів, які залишалися після розпаду СРСР, і створило умови для призначення на важливі посади молодих некорумпованих фахівців. Це сприяло підвищенню моральних стандартів у державній службі.

Програма «Відверта держава», реалізована в Естонії, стала ключовим елементом у боротьбі з корупцією, сприяючи відкритій взаємодії між владою та громадянами. Вона забезпечувала прозорість прийняття рішень, доступ до публічної інформації та участь громадськості у процесах управління на всіх рівнях, що значно знизило корупційні прояви в державному апараті. Зростання економічного рівня країни дало змогу збільшити фінансування державного сектору та підвищити заробітні плати державним службовцям, що також сприяло зменшенню корупції [134].

Це знизило економічну мотивацію до корупційних дій, адже висока зарплата суттєво зменшує спокусу до зловживань. Досвід Естонії свідчить, що для ефективної боротьби з корупцією необов’язково створювати окрему спеціалізовану антикорупційну інфраструктуру. Набагато важливішими є такі чинники, як політична воля керівництва, впровадження прозорих механізмів роботи державних установ, зниження корупційних ризиків шляхом підвищення рівня оплати праці та професійної освіти держслужбовців, а також активна участь громадянського суспільства. Запозичення подібних підходів може стати корисним для України у протидії корупції.

У Німеччині функціонують різноманітні механізми і інструменти для контролю фінансових операцій посадовців та боротьби з корупцією, зокрема через створення реєстрів корумпованих компаній, які позбавляються права брати участь у державних тендерах. В країні діє система санкцій проти фірм, визнаних винними у корупційних правопорушеннях. Реєстр таких компаній дозволяє ідентифікувати тих, хто втратив можливість брати участь у держзакупівлях. Це є важливим кроком у боротьбі з корупцією, оскільки обмежує шанси для фірм із корупційними зв'язками або тих, хто порушив закон під час тендерів.

Такі заходи не лише сприяють профілактиці корупції, а й створюють ефективні механізми для її виявлення і покарання. Завдяки цим ініціативам у Німеччині сформовано середовище, де компанії та посадовці, які порушують антикорупційні норми, перебувають під публічним контролем, що суттєво знижує ризики зловживань. Цей досвід може бути корисним для інших країн, зокрема України, де подібні практики допоможуть суттєво зменшити рівень корупції в державних закупівлях та інших сферах.

У Данії забезпечується висока прозорість роботи урядових структур. Відкритість і доступність інформації про державні видатки, контракти та інші аспекти управління країною є важливими складовими антикорупційної боротьби. Офіційні документи, зокрема бюджетні звіти та фінансові дані, відкриті для громадськості, що дає змогу здійснювати незалежний контроль за діяльністю органів влади [143, с. 199-204].

Данія реалізує ефективну антикорупційну політику, яка включає розвинену систему контролю за державною службою, розслідування корупційних правопорушень та застосування відповідних санкцій. У країні діють спеціалізовані органи, які займаються запобіганням корупції та моніторингом діяльності посадових осіб.

Високі позиції Данії в антикорупційних рейтингах зумовлені комплексним підходом, що поєднує прозорість у роботі влади, свободу ЗМІ, активну участь громадянського суспільства, ефективну державну політику та контроль за чиновниками. Цей досвід може бути корисним для України, яка

прагне знизити рівень корупції та підвищити довіру населення до державних інституцій [137].

Франція також приділяє велику увагу профілактичним заходам у боротьбі з корупцією, застосовуючи комплексний підхід, що охоплює адміністративний контроль, регулювання виборчих процесів та інші механізми запобігання зловживанням. Французька практика підкреслює, що запобігання корупції має бути пріоритетом, тому увага зосереджується не лише на реагуванні на вже вчинені правопорушення, а й на впровадженні превентивних заходів. Це передбачає жорстке регулювання фінансування політичних партій, обмеження у фінансуванні виборчих кампаній, а також застосування різноманітних контрольних інструментів на всіх рівнях державного управління. Загалом, Франція спрямовує зусилля на формування комплексної системи боротьби з корупцією, яка базується на прозорості, контролі виборчих процесів, посиленому адміністративному нагляді та активній участі громадянського суспільства. Такий підхід дозволяє знижувати рівень корупції та підтримувати високий рівень довіри до державних інституцій.

Одним із важливих елементів ефективної боротьби з корупцією є захист свідків, що гарантує безпеку осіб, які готові повідомляти про корупційні правопорушення. В Україні, як і в багатьох інших країнах, цей аспект визнається як надзвичайно важливий, тому були розроблені спеціальні програми захисту свідків, які успішно застосовуються у ряді європейських держав, таких як Румунія, Словенія та Люксембург [72].

Ці держави показують, що програми захисту свідків здатні суттєво підвищити ефективність боротьби з корупцією, створюючи безпечні умови для активної співпраці громадян із правоохоронними органами без побоювань за власну безпеку. Успішна реалізація таких програм потребує комплексного підходу, який включає законодавче забезпечення, необхідні ресурси для впровадження заходів захисту та розвиток довіри між суспільством і правоохоронцями. Цей досвід можна з успіхом застосувати в Україні, і навіть варто зосередити на ньому особливу увагу, адже він вже довів свою ефективність у ряді європейських країн [167].

В Україні вже діють окремі ініціативи щодо захисту свідків, зокрема у сфері боротьби з корупцією, проте ці програми потребують подальшого удосконалення. Враховуючи ті виклики, з якими стикаються свідки корупційних злочинів, важливо створити чітку законодавчу базу, яка забезпечуватиме їм реальний захист – включно з фізичною охороною, правовою підтримкою, збереженням анонімності та запобіганням переслідуванню з боку осіб, яких вони викривають. Якщо Україна зможе адаптувати успішні європейські практики та розробити ефективну програму захисту свідків, це суттєво підвищить ефективність боротьби з корупцією, стимулюватиме активну участь громадян у розслідуваннях і сприятиме відновленню довіри до державних інституцій.

Підсумовуючи європейський досвід, можна стверджувати, що успішна боротьба з корупцією потребує комплексного підходу, який передбачає розвиток спеціалізованих антикорупційних органів, впровадження цифрових технологій, посилення громадського контролю та створення прозорих механізмів взаємодії між державою і суспільством. Для адаптації цих практик в Україні необхідний системний підхід, врахування політичної ситуації та залучення всіх секторів суспільства до активної боротьби з корупцією. Запозичення європейського досвіду може значно покращити антикорупційну політику України, однак важливо адаптувати моделі з урахуванням національних особливостей – культурних, політичних та економічних.

Особливо помітно, що антикорупційні заходи у зарубіжних країнах мають багато спільного. Це пов’язано з процесом гармонізації законодавства, тісною міжурядовою координацією дій проти корупції, а також обміном досвідом у проведенні конкретних антикорупційних заходів. Така ситуація характерна переважно для країн-членів Європейського Союзу, хоча кожна держава зберігає власні особливості, пов’язані з історією розвитку, правовими традиціями, ментальністю населення та рівнем громадянської активності.

З огляду на важливість захисту системи правоохоронних органів від корупції, на 71-й сесії Генеральної Асамблеї Інтерполу у 2002 році в Камеруні було ухвалено Загальні стандарти боротьби з корупцією в поліцейських

підрозділах. Вони спрямовані на забезпечення чесності, неподкупності та етичної поведінки поліціянтів під час виконання службових обов'язків, а також на сприяння розробці у країнах-членах Інтерполу заходів для запобігання, виявлення, покарання і викорінення корупції у поліції. Крім того, стандарти передбачають притягнення до відповідальності корумпованих працівників правоохоронних органів [100, с. 47–61]. Відповідно до згаданих стандартів, поняття «корупція» охоплює всі форми зловживання владою чи службовим становищем, перевищення повноважень, хабарництва та інших службових правопорушень, які також передбачені законодавством України.

Ще одним міжнародним нормативно-правовим документом у сфері антикорупції є Декларація про поліцію, прийнята Парламентською асамблеєю Ради Європи у 1979 році (резолюція № 690). Цей документ встановлює правила проходження державної служби в поліції, зокрема регламентує порядок виконання наказів і передачі розпоряджень від керівництва до підлеглих. Також він визначає етичні принципи, яких мають дотримуватися працівники поліції різних країн: поліцейський повинен діяти чесно, неупереджено, з почуттям особистої гідності, уникати корупції та активно протидіяти їй; він зобов'язаний виконувати накази, належним чином віддані вищим керівництвом, але має право відмовитися, якщо відомо або має бути відомо про їх незаконність; жодні кримінальні чи адміністративні санкції не можуть застосовуватися до поліцейського, який відмовився виконувати незаконний наказ; поліцейський несе особисту відповідальність як за свої дії, так і за незаконні дії або бездіяльність, виконані за його вказівкою; при цьому має бути визначено відповідального керівника за дії чи бездіяльність конкретного співробітника.

Причини корупції у поліцейських структурах інших країн переважно схожі. За результатами аналізу, проведеного Н.П. Матюхіною, факти корупції серед працівників поліції найчастіше виникають у підрозділах, де відсутній належний контроль за діяльністю підлеглих [85, с. 70–73].

Характер антикорупційних заходів у поліції різних країн насамперед визначається типовими способами вчинення корупційних правопорушень. Наприклад, у Польщі працівники поліції щороку подають так звані «декларації

власності», у яких розкривають інформацію про свої доходи та майно. Наразі в країні діє нова Антикорупційна стратегія на період 2011–2016 років, спрямована на посилення співпраці між правоохоронними органами, вдосконалення законодавства для ефективнішої боротьби з корупційними злочинами, а також на виконання міжнародних вимог щодо криміналізації корупції.

У разі підозр щодо працівника поліції в вчиненні корупційних діянь, Служба внутрішньої безпеки поліції Угорщини ініціює перевірку джерел походження його коштів або майна. Практикується також створення мобільних груп із працівників підрозділів безпеки правоохоронних органів. Аналогічні мобільні групи в системі МВС України, які моніторять дотримання прав і свобод людини, стали важливим кроком у реалізації ідеї громадського контролю за правоохоронцями. Ці групи мають право проводити як планові, так і позапланові перевірки поліційних підрозділів будь-якого рівня – місцевого, регіонального чи центрального.

У Словаччині низка наказів Міністра внутрішніх справ і Президента поліції затверджує перелік видів діяльності, заборонених для працівників поліції. У Німеччині діє «Антикорупційний кодекс», який чітко визначає сфери діяльності поліцейського з високим корупційним ризиком, ознаки корупційної поведінки та порядок дій у разі спокуси вчинити корупційне діяння.

Важливу роль у боротьбі з корупцією в Німеччині виконує Федеральне кримінальне відомство. Цей орган розробляє стратегію, тактику та методику боротьби з корупцією і організованою злочинністю, координує дії німецької поліції. Цікаво, що оприлюднюючи статистику за 2004 рік, Рада міністрів внутрішніх справ Німеччини відзначила зниження кількості виявлених службових злочинів, у тому числі хабарництва та корупції, назвавши цю ситуацію «загрозливою для суспільства» та звинувативши підлеглих у недостатній ефективності боротьби з корупційними правопорушеннями. З оприлюднених даних варто звернути увагу, що 7,9 % виявлених корупціонерів припадає на поліцію, що є третім за кількістю показником після будівництва (25,6 %) та охорони здоров’я (15,8 %) [139, с. 87–88].

Окрім Федерального кримінального відомства, відповідальність за виявлення та попередження корупційних випадків серед поліціянтів Німеччини покладена на найбільш досвідчених керівників, які мають повноваження проводити службові перевірки інформації про корупцію, що надходить з різних джерел, зокрема анонімних. Кількість таких керівників обмежена – приблизно один на 700 працівників особового складу. Після завершення перевірок матеріали передаються першому керівникові для прийняття відповідних заходів. Якщо корупційні порушення підтверджуються, справи передаються до прокуратури для подальшого розгляду, а порушника звільняють із поліції [64, с. 4–5].

Окрім застосування каральних заходів до корупціонерів серед поліції Німеччини, пріоритетним засобом боротьби є профілактика корупції серед особового складу. Антикорупційні профілактичні заходи дозволяють не лише протидіяти корупції, але й запобігати іншим правопорушенням, скоєним поліціянтами. У розробленому і впровадженому в землі Нижня Саксонія «Антикорупційному кодексі» визначені сфери діяльності поліції, де можливі прояви корупції, наведені ознаки корупційної поведінки та описані наслідки вчинення корупційних діянь. Також кодекс регламентує дії поліціянта у разі спокуси вчинити корупційне правопорушення.

У КК Німеччини зловживання владою кваліфікується як Amtsmissbrauch та Bestechlichkeit (хабарництво службовця). Розслідування здійснюють державні прокуратури, які є незалежними від політичного впливу. Підтримується автоматичний обов'язок розслідування після надходження інформації.

Особливістю є те, що посадова особа не може бути звільнена або переведена до завершення розслідування – гарантується процесуальна стабільність та мінімізація тиску. Кримінальні правопорушення службовців – abus d'autorité, prise illégale d'intérêts – розслідує спеціалізована структура. Зловживання службовим становищем (nadużycie władzy) є окремою категорією у Кримінальному кодексі Польщі. Розслідування веде прокуратура, часто у співпраці з Центральним антикорупційним бюро (CBA).

Важливою частиною доказування є: висновки експертів-економістів, записи службових телефонів, показання підлеглих або колег. Судді зобов'язані детально мотивувати рішення про запобіжні заходи або закриття справи у службових кримінальних правопорушеннях.

Ефективна протидія корупції у правоохоронних органах передбачає не лише каральні заходи, а й системну профілактику, що включає просвітницьку, організаційну та кадрову роботу. У низці європейських та англосаксонських країн такі інструменти запобігання корупції в поліції є невід'ємною частиною політики державної доброчесності.

У країнах Європейського Союзу значну увагу приділено превентивним механізмам, зокрема освітнім заходам. Наприклад, в Італійській фінансовій поліції антикорупційна підготовка інтегрована в систему службової підготовки і передбачає проходження спеціалізованих курсів. У правоохоронних структурах Великобританії, Данії, Молдови та Польщі звичною є практика проведення практичних занять, під час яких офіцери поліції вчаться діяти в умовах провокації хабара, психологічного тиску чи спонукання до службових зловживань.

США демонструють багаторівневу та послідовну систему боротьби з корупцією в поліції, що була активізована у відповідь на резонансні зловживання самих правоохоронців. Одним із серйозних бар'єрів у боротьбі з корупцією, як зазначають американські дослідники, залишається так званий «кодекс мовчання» (blue wall of silence), який фактично перешкоджає викриттю внутрішніх правопорушень. Аналогічні проблеми спостерігаються й в українському контексті: згідно з результатами опитувань, понад половина опитаних працівників молодшого начальницького складу, а також значна частина представників середньої та старшої ланок не повідомляли б про корупцію з боку колег, що свідчить про відсутність ефективної внутрішньої культури нетерпимості до зловживань [139, с. 81–82].

У США протидія корупції серед поліцейських реалізується через жорсткі кадрові процедури, включно з ретельним добором персоналу, тестуванням на поліграфі, регулярними ротаціями працівників, з метою запобігання

формуванню стійких корупційних зв'язків на місцях. У Федеральному бюро розслідувань (FBI) діє внутрішній підрозділ, який здійснює постійний контроль за доброчесністю співробітників. Крім того, США впровадили практику публічного звітування про недоброчесну поведінку – через регулярне видання National Police Misconduct Reporting Project, яке документує випадки зловживань, хабарництва та порушень службової етики.

У США злочини типу abuse of power (зловживання владою) та official misconduct (службові правопорушення) кваліфікуються на рівні законодавства штатів. Якщо порушено права людини або задіяно державні кошти, справа може передаватися до федеральної юрисдикції (FBI або Міністерства юстиції). Провадження здійснюється за участі спеціалізованих підрозділів, зокрема Public Integrity Section, а рішення про обвинувачення ухвалюються великим журі присяжних *(*grand jury*)*. У таких справах ключова увага приділяється викриттю конфліктів інтересів**,** відстеженню фінансових потоків, а також захисту викривачів (whistleblowers), які співпрацюють зі слідством. Широко застосовується механізм угоди про визнання вини (plea bargain)**,** який дозволяє отримати викривальні покази в обмін на пом'якшення покарання [121, с. 186].

У правовій системі Англії та Уельсу зловживання владою класифікується як Misconduct in Public Office – тяжке правопорушення, що розглядається відповідно до загального права (common law). Справи про корупцію розслідують Serious Fraud Office (SFO) або Independent Office for Police Conduct, залежно від характеру правопорушення. У прецеденті Attorney General's Reference No. 3 of 2003 було сформульовано доктринальну позицію, згідно з якою достатньо довести, що посадова особа діяла безчесно або з очевидним нехтуванням своїх обов'язків, і така поведінка мала шкідливі наслідки для суспільства.

Цікаво, що в окремих випадках британське антикорупційне законодавство фактично зміщує стандарт доказування, зобов'язуючи службову особу доводити відсутність вини, що викликає дискусії серед правозахисників щодо меж допустимого обмеження презумпції невинуватості.

З огляду на зазначені практики, доцільним є запровадження в Україні систематичної просвітницької роботи з особовим складом поліції щодо протидії корупції та зловживанням службовим становищем. Особливо актуальним видається створення у внутрішніх відомчих ЗМІ (наприклад, «Поліція України», «Іменем Закону») спеціальної рубрики, в якій би на постійній основі публікувалися факти порушень, приклади відповідальності та позитивні приклади доброчесної поведінки. Такий підхід сприятиме формуванню в правоохоронців належної етичної культури та прозорого середовища, несумісного з «культурою мовчання».

Спеціальні підрозділи внутрішньої безпеки застосовують різноманітні методи для викриття корупційних правопорушень: проводять таємні операції, опитування, збирають інформацію від постійних інформаторів і конфіденційних джерел. Після підтвердження оперативних даних за санкцією відповідного керівника починається детальне розслідування. У ході слідства вирішується питання про притягнення поліцейського до кримінальної або дисциплінарної відповідальності [93, с. 119; 94]. Ці спеціалізовані підрозділи, що є аналогами вітчизняних структур внутрішньої безпеки, зосереджуються виключно на розслідуванні корупційних правопорушень. Вони мають найвищий рівень матеріального забезпечення та фінансування. Ефективність їхньої роботи оцінюється за результатами розгляду кримінальних справ і кількістю поліцейських, притягнутих до відповідальності за корупцію.

Завдяки чітко вибудованій антикорупційній профілактичній стратегії, поліція Великої Британії систематично перевіряє кандидатів на поліцейські посади, створює надійні інформаційні захисні механізми та обмежує доступ до чутливої інформації стороннім особам. Водночас велика увага приділяється етичному вихованню працівників, яке вважається ключовим елементом у запобіганні корупції в поліції.

У США та Великій Британії функціонує розгалужена мережа громадських організацій, уповноважених здійснювати контроль за розслідуваннями корупційних злочинів у поліцейських структурах. На наш погляд, Україні варто врахувати досвід цих країн щодо громадського контролю за діяльністю

правоохоронців і належного реагування на виявлені зловживання чи інші правопорушення.

Проблематика ефективності громадського нагляду, участі громадян у викритті корупції та формування в суспільстві нетерпимості до корупційних проявів вже досліджувалася науковцями. За їхніми висновками, в Україні роль громадських інститутів залишається слабкою, попри наявність близько 200 антикорупційних неурядових організацій [102, с. 17–22].

Діяльність громадських організацій, що спеціалізуються на боротьбі з корупцією, буде ефективною лише за умови їхньої реальної незалежності від будь-якого зовнішнього впливу. У випадку, якщо така правозахисна організація отримує відомості про можливі корупційні правопорушення, вона повинна передати цю інформацію до компетентного правоохоронного органу. Останній, у свою чергу, має провести внутрішнє розслідування та поінформувати представників відповідної організації про його результати.

Якщо антикорупційний суб’єкт не вжив усіх необхідних заходів для притягнення винної особи до відповідальності, інформацію про виявлене правопорушення доцільно оприлюднити через засоби масової інформації [180, с. 86−87].

Серед превентивних антикорупційних заходів доцільно врахувати досвід Міністерства внутрішніх справ Болгарії, де функціонує спеціальна «гаряча лінія» для приймання скарг на факти корупції серед працівників відомства. Крім того, двічі на місяць проводяться особисті прийоми громадян, під час яких вони можуть подати свої звернення та повідомити про підозри стосовно посадових осіб міністерства.

У більшості європейських країн забезпечення прозорої, ефективної та доброчесної діяльності поліції реалізується через створення спеціалізованих внутрішніх або зовнішніх підрозділів контролю, які мають відповідні наглядові повноваження та інституційну автономію. Основне завдання таких органів полягає у запобіганні службовим правопорушенням, виявленні корупції та забезпеченні дотримання стандартів професійної етики в межах поліцейських структур.

Зокрема, у Бельгії ці функції покладені на Генеральну інспекційну службу поліції, Комітет з питань персоналу, а також Федеральну службу з боротьби з корупцією, яка здійснює координацію антикорупційної політики в правоохоронному середовищі.

У Великобританії діє Незалежна комісія з розгляду скарг на поліцію (Independent Office for Police Conduct), яка має автономний статус і розглядає заяви громадян щодо зловживань або неправомірної поведінки з боку поліцейських. Також функціонує Антикорупційний департамент, що відповідає за розслідування внутрішніх правопорушень серед співробітників поліції.

У Данії контроль за поліцейськими структурами здійснює Департамент з питань персоналу, який виконує функції внутрішньої безпеки та дисциплінарного нагляду.

У Молдові аналогічні завдання виконують Підрозділ внутрішньої безпеки при Міністерстві внутрішніх справ та Центр протидії економічній злочинності й корупції, який має розширені повноваження щодо службових злочинів.

У Польщі з 2000-х років ефективно функціонує Бюро внутрішніх справ поліції, основним завданням якого є розслідування порушень дисципліни, етичних норм і випадків корупції серед поліцейських.

У Словаччині контроль за доброчесністю поліції здійснюється через Інспекцію Міністерства внутрішніх справ, а також через Агенцію з внутрішнього контролю, що має функціональну незалежність та можливість ініціювати дисциплінарні провадження.

В Угорщині ці функції покладено на Службу безпеки правоохоронних органів, яка має право оперативного втручання у випадках виявлення ознак корупції або зловживань.

У Чеській Республіці наглядові повноваження реалізуються через Інспекцію Міністерства внутрішніх справ, яка функціонує як окрема структура з правом розслідування неправомірних дій посадових осіб поліції.

Водночас слід зазначити, що механічне або еклектичне перенесення норм англосаксонської чи романо-германської правової моделі до національного законодавства є недостатньо обґрунтованим. Наголошується на необхідності

гармонійного поєднання міжнародних стандартів із вже апробованими та ефективними елементами української правової системи.

Доцільним науковці вважають впровадження правових і організаційних інструментів забезпечення внутрішньої безпеки поліції, які довели свою ефективність у зарубіжних країнах. Зокрема, йдеться про:

– прийняття єдиних стандартів антикорупційної боротьби в поліції та формування національної антикорупційної стратегії (Польща, Чехія);

– виявлення фактів службових зловживань та участі поліцейських у корупційних правопорушеннях шляхом проведення «прихованих операцій» та залучення постійних або тимчасових інформаторів (США);

– роботу з потенційними кандидатами на службу в поліції, а також впровадження тренінгів у відомчих навчальних закладах та практичних підрозділах, спрямованих на формування навичок реагування на спроби втягування в корупційні дії (Італія);

– використання свідчень конфіденційних джерел як доказів у справах про корупцію (Німеччина);

– створення «гарячих ліній» для збору інформації від громадян (Болгарія) [30, с. 146-155].

Аналіз зарубіжного досвіду дозволяє сформулювати практичні висновки для вдосконалення української моделі:

1. Спеціалізація органів розслідування (як у SFO, PNF, CBA) дозволяє зосередитися на доказуванні складних корупційних схем.

2. Захист викривачів (whistleblowers) має бути інституційно гарантований, як у США.

3. Автоматичний обов'язок перевірки сигналів про зловживання, як у Франції та Німеччині, може зменшити латентність злочинів.

4. Посилення етичної складової відповідальності, за прикладом Британії, дозволяє розглядати не лише прямі наслідки, але і зловживання довірою суспільства.

5. Роль експертного аналізу та електронних доказів є ключовою у всіх юрисдикціях і потребує розвитку в Україні.

3.2. Напрями покращення ефективності досудового розслідування зловживання владою або службовим становищем в Україні

Зловживання владними повноваженнями та службовим становищем становить серйозну соціальну проблему, оскільки такі правопорушення можуть завдати суттєвої шкоди суспільству та спричинити втрату довіри до органів державної влади.

Для ефективного протистояння цьому явищу необхідно розвивати дієві механізми контролю, впроваджувати результативні антикорупційні заходи та забезпечувати високий рівень підзвітності посадових осіб. Важливу роль відіграє також дотримання етичних норм у сфері державного управління та підприємництва. Слід приділяти увагу підвищенню рівня правової культури, обізнаності й свідомості як серед державних службовців та інспекторів, так і серед громадськості загалом.

На сьогоднішній день зловживання владою і службовим становищем залишається одним із найпоширеніших видів кримінальних правопорушень. Згідно з моніторингом діяльності Вищого антикорупційного суду, цей тип злочину посідає друге місце за кількістю кримінальних проваджень, що перебувають на розгляді суду [44].

Поширення цього виду кримінального правопорушення в Україні можна пояснити відносною простотою його вчинення, а також доступністю механізмів реалізації злочинного наміру. Це, у свою чергу, зумовлено низьким рівнем правової свідомості державних службовців, а також неефективністю наявних систем контролю та підзвітності.

Різні аспекти розслідування зловживань владою чи службовим становищем були предметом наукових досліджень багатьох фахівців, серед яких: П.П. Андрушко, Л.П. Бріч, В.В. Голіна, Н.О. Гуторова, О.О. Дудоров, В.П. Коваленко, М.І. Мельник, А.А. Музика, В.О. Навроцький, Ю.О. Науменко, В.Я. Тацій, В.В. Сташис, В.Г. Хашев та інші. Однак, попри значний обсяг наукової розробки цієї правової категорії, її подальше вивчення залишається

актуальним, з огляду на постійні зміни в законодавчому регулюванні відповідних питань.

На початку слід підкреслити, що зловживання владою проявляється у використанні посадовою особою своїх службових повноважень для отримання особистої вигоди або на користь третіх осіб чи юридичних структур. Такі дії суперечать як інтересам служби, так і загальновизнаним принципам справедливості, законності й етики.

До зловживань владою можуть належати різноманітні прояви протиправної поведінки, зокрема вимагання неправомірної вигоди, використання службової чи конфіденційної інформації у власних інтересах, ухвалення рішень на користь окремих осіб чи компаній тощо.

Показовим прикладом є справа колишнього народного депутата Олександра Пресмана. Він незаконно отримав компенсацію у розмірі 928 890 грн за користування готельним номером у ДП «Готельний комплекс «Національний», попри наявність власного житла в місті Києві. Таким чином, використовуючи своє службове становище, він привласнив кошти, призначені законом для оренди житла парламентарям, фактично отримавши неправомірну вигоду за рахунок державного бюджету [22].

Хоча зловживання службовим становищем і зловживання владою є взаємопов’язаними правовими категоріями, між ними існують певні відмінності як у трактуванні, так і в практичному застосуванні.

Зловживання службовим становищем передбачає використання службовою особою наданих їй повноважень або впливу всупереч інтересам служби. Таке правопорушення може проявлятись у формі корупційних схем, неналежного виконання службових обов’язків, ігнорування конфлікту інтересів чи інших дій, що суперечать етичним і правовим нормам.

Зловживання владою, у свою чергу, також полягає у неправомірному використанні повноважень, однак у ширшому розумінні може охоплювати не лише офіційно надані повноваження, а й неформальний чи впливовий статус, що дозволяє особі впливати на рішення чи дії інших осіб або структур.

Обидва поняття мають значущі правові та морально-етичні наслідки. Протидія таким правопорушенням передбачає впровадження ефективних механізмів нагляду, реалізацію антикорупційної політики, а також забезпечення відповідальності згідно з нормами законодавства.

Ілюстративним прикладом замаху на зловживання службовим становищем є справа Віталія Куця, голови Требухівської сільської ради. Вищий антикорупційний суд визнав його винним у неправомірній видачі дозволів на розробку проєктів землеустрою стосовно понад 8 гектарів державної землі, яка могла незаконно перейти у приватну власність. За вчинене його засудили до трирічного позбавлення волі, позбавили права обіймати певні посади та оштрафували на 8500 гривень [151].

До характерних ознак зловживання владою чи службовим становищем, які найчастіше проявляються серед державних службовців, належать:

1. Свідоме використання посадових повноважень та авторитету – державні службовці навмисно застосовують надану їм владу для досягнення особистих цілей або інтересів третіх осіб, що суперечить публічним інтересам і службовим обов’язкам.

2. Корисливі мотиви та особиста зацікавленість – це включає отримання особистої вигоди, зокрема у вигляді грошових коштів, майна чи будь-яких інших пільг і привілеїв.

3. Порушення прав і свобод громадян – результатом зловживань може стати обмеження основоположних прав, таких як право на приватність, свободу висловлювань або доступ до справедливого судочинства.

4. Використання службових зв’язків у власних інтересах – залучення посадових контактів чи адміністративного ресурсу для досягнення особистої вигоди чи підтримки від сторонніх осіб або структур.

5. Тиск на професійну діяльність інших осіб – втручання у виконання професійних обов’язків інших посадовців чи службовців, що може призводити до шкоди їхній репутації або роботі.

6. Отримання винагороди за дії, що суперечать закону та етиці – це може проявлятись як хабар, подарунок чи інші форми винагороди, що порушують законодавчі та етичні норми.

Перераховані риси є базовими критеріями, за якими визначають факти зловживання владою або посадою, і вони слугують основою для формування системи превентивного контролю та протидії корупції в державному секторі.

Серед найпоширеніших сучасних проявів таких зловживань можна виділити наступні ситуації:

1. Незаконне сприяння у призначенні на посаду – використання службового становища для впливу на кадрові рішення, що дозволяє призначити певну особу, оминаючи відкриту конкурсну процедуру чи без належної кваліфікації.

2. Втручання у діяльність органів державної влади або місцевого самоврядування – зловживання владними повноваженнями задля досягнення особистої вигоди чи реалізації приватних інтересів через тиск на управлінські рішення.

3. Надання неправомірних переваг окремим особам або організаціям – використання службового становища для створення переваг в ухваленні рішень, тендерах чи розподілі ресурсів.

4. Нецільове використання бюджетних коштів – витрати державних ресурсів не за призначенням, привласнення або розтрата фінансів з метою збагачення.

5. Незаконне звільнення від податкових чи інших обов’язкових платежів – надання певним особам або компаніям незаконних пільг, що призводить до втрат бюджету.

6. Створення штучних надлишків матеріальних цінностей – організація надмірного накопичення товарів чи майна з подальшим наміром їх незаконного присвоєння.

Ці дії суперечать принципам доброчесності та прозорості в управлінні й несуть загрозу інституційній довірі громадян. Тому ключовим завданням

держави є впровадження ефективних запобіжних механізмів та контрольних систем, що дозволяють оперативно виявляти та припиняти такі порушення.

З огляду на специфіку правопорушень, пов'язаних зі зловживанням владою або службовим становищем, розслідування подібних злочинів вимагає детально розробленого плану. Він повинен містити:

1. Формування цілей і об'єкта розслідування – встановлення фактичних обставин і подій, що можуть свідчити про зловживання;

2. Ідентифікація причетних осіб – визначення кола суб'єктів, які можуть бути залучені до правопорушення;

3. Проведення підготовчих дій – збір і аналітична обробка наявної інформації, співпраця зі свідками;

4. Розробка переліку слідчих (розшукових) дій – чітке визначення методів документування доказів, включаючи обшуки, допити, вилучення документів;

5. Формування слідчо-оперативної групи – розподіл обов'язків між її учасниками, призначення відповідальних осіб;

6. Залучення експертів і фахівців – визначення потреби у технічній чи спеціалізованій допомозі, налагодження ефективної взаємодії;

7. Фіксація результатів – застосування технічних засобів для документування слідчих дій, складання протоколів та інших офіційних документів.

Такий план має бути водночас структурованим і адаптивним до обставин конкретної справи. Він повинен відповідати чинному законодавству, а також гарантувати дотримання прав усіх учасників кримінального провадження.

Як підкреслює П. Бурлака, специфікою розслідування таких злочинів є активне залучення експертів, аудиторів, фахівців фінансового контролю тощо. На його думку, слідчому слід застосовувати фактор раптовості, зокрема коли дані були здобуті негласним шляхом, а підозрювані не знали про це. Також необхідно організовувати оперативні комбінації із затриманням підозрюваних «на гарячому», наприклад під час спроби реалізації або вивезення незаконно привласненого майна. Важливими є своєчасне проведення першочергових слідчих дій для закріплення доказів: огляди, обшуки, вилучення документів.

Окрім того, слідчий повинен ініціювати аудиторську перевірку діяльності установи, де вчинено правопорушення, а за потреби – призначити низку експертиз (у тому числі криміналістичних), що можуть підтвердити факти зловживання [20].

На початковому етапі досудового розслідування зазвичай першочергово здійснюються вилучення та огляд документів, які мають суттєве доказове значення. Ці дії дозволяють встановити важливі обставини правопорушення та сформувати обґрунтовану підставу для подальших процесуальних заходів. Одночасно проводиться оцінка доцільності проведення окремих негласних слідчих (розшукових) дій ще до початку активної фази досудового розслідування – зокрема, обшуків, отримання тимчасового доступу до речей і документів, а також виклику на допит ключових свідків.

Вкрай важливо забезпечити виявлення, вилучення та огляд відповідних документів у максимально стислі строки, щоб запобігти їх знищенню, приховуванню, зміні або підміні з боку особи, яка може бути причетна до злочину.

Особливу доказову цінність можуть мати такі матеріали:

1. Записні книжки та щоденники – особисті нотатки можуть містити згадки про події, транзакції чи плани, що прямо або опосередковано стосуються кримінального правопорушення. Вони здатні надати інформацію про мотиви чи логіку дій особи;

2. Чорнові записи – нерідко відображають початкові наміри, зміни у підходах або свідчать про внутрішню динаміку ухвалення рішень;

3. Бланки документів – використання фальшивих формулярів чи підробка офіційних паперів є типовим методом прикриття економічних злочинів. Їх виявлення може слугувати непрямим підтвердженням наявності злочинної схеми;

4. Цифрові носії інформації – флешки, жорсткі диски, мобільні пристрої та інші електронні носії здатні містити файли, бази даних, листування електронною поштою та іншу інформацію, що має ключове значення для слідства.

Останнім часом спостерігається низка змін у механізмах вчинення кримінальних правопорушень, особливо в економічній сфері, де зловмисники активно використовують фіктивні або підроблені документи, що містять неправдиві відомості про нібито надані послуги, які фактично не здійснювалися. Підроблення документів нерідко є не кінцевою метою, а інструментом прикриття чи реалізації основного кримінального діяння, такого як розкрадання майна або незаконне заволодіння коштами.

Водночас сам факт службового підроблення не звільняє слідчого від обов'язку доводити саму суть злочину – зокрема факт привласнення або розтрати. Документація, яка має ознаки фальсифікації, повинна розглядатися в контексті загальної злочинної схеми, а не як окрема, ізольована подія [54].

Важливу роль серед першочергових заходів, спрямованих на оперативне викриття злочинів, пов'язаних із зловживанням службовим становищем, відіграє встановлення місцезнаходження та розшук активів, отриманих унаслідок корупційної чи іншої протиправної діяльності потенційними учасниками кримінального правопорушення або переданих у розпорядження їхніх родичів чи наближених осіб. Надалі ці активи можуть бути об'єктом арешту після повідомлення особам про підозру.

Зобов'язання щодо ефективного розшуку такого майна прямо передбачене абзацом другим частини першої статті 170 Кримінального процесуального кодексу України. У цьому положенні вказується, що слідчий або прокурор зобов'язані вжити всіх необхідних заходів з метою виявлення та встановлення місцезнаходження майна, яке підлягає арешту в межах кримінального провадження. Для цього може використовуватись механізм витребування відповідної інформації, зокрема, у Національного агентства України з питань виявлення, розшуку та управління активами, здобутими внаслідок корупційних чи інших кримінальних правопорушень, а також у державних органів, органів місцевого самоврядування, фізичних та юридичних осіб [75].

Після опрацювання запиту від органу досудового розслідування Національне агентство надає інформацію щодо активів, які можуть бути

об’єктом арешту у межах кримінального провадження. До таких активів належать рухоме й нерухоме майно, цінні папери, корпоративні права, банківські рахунки (поточні та депозитні), а також інші майнові права.

У випадку, коли майно або інші активи знаходяться за межами України, відповідний запит може бути оформлений у вигляді офіційного звернення про міжнародну правову допомогу та скерований до компетентних органів іноземної держави. Такі запити повинні відповідати міжнародним нормам та процедурним вимогам, оскільки недотримання цих стандартів може призвести до відмови у наданні допомоги або затримки в її розгляді.

Особливе значення має з’ясування місцезнаходження активів, що перебувають під іноземною юрисдикцією. Володіння майновими об’єктами за кордоном, а також розміщення коштів у закордонних банках, зокрема на рахунках компаній-нерезидентів, стало поширеним інструментом легалізації (відмивання) коштів, здобутих злочинним шляхом.

Для того щоб своєчасно отримати повну інформацію про такі активи, орган досудового розслідування має якнайшвидше ініціювати запити про міжнародну правову допомогу. Це необхідно для здійснення конкретних процесуальних дій у межах виконання завдань кримінального провадження та забезпечення ефективного переслідування злочинців [132].

Проаналізувавши особливості розслідування зловживань владою або службовим становищем в Україні, можна виділити ключові напрямки для вдосконалення цього процесу:

1. Уточнення понятійно-категорійного апарату: необхідно чітко визначити терміни та поняття, пов’язані зі зловживанням посадовим становищем, щоб уникнути правової невизначеності та двозначності в законодавстві. Це допоможе більш чітко окреслити обов’язки та відповідальність державних службовців.

2. Розробка методик виявлення та розслідування: впровадження уніфікованих процедур і методологій для ефективного виявлення та розслідування фактів зловживань. Сюди входить підготовка слідчих і

правоохоронців, застосування сучасних аналітичних інструментів та покращення координації між відповідними структурами.

3. Забезпечення технічного доступу до інформаційних систем: надання правоохоронним органам доступу до сучасних інформаційних технологій, зокрема автоматизованих баз даних і систем, що сприятиме оперативному обміну інформацією та швидкому виявленню правопорушень.

4. Формування спеціалізованих підрозділів: розглянути можливість створення в складі правоохоронних органів окремих груп, які спеціалізуються на розслідуванні зловживань посадовим становищем. Це можуть бути аналітичні підрозділи і експертні команди, що підвищить ефективність розслідування.

5. Активне залучення громадськості та медіа: забезпечити прозорість і підзвітність роботи правоохоронних органів шляхом залучення суспільства і засобів масової інформації. Для цього доцільно впровадити механізми регулярної звітності та інформування громадськості про перебіг розслідувань.

Реалізація цих заходів сприятиме підвищенню ефективності системи виявлення та розслідування злочинів у сфері зловживання службовим становищем і зміцненню принципів правової держави в Україні.

Згідно зі статтею 2 Кримінального процесуального кодексу України (КПК), основними завданнями кримінального провадження є захист особи, суспільства і держави від кримінальних правопорушень, охорона прав, свобод і законних інтересів учасників процесу, а також забезпечення швидкого, повного й об’єктивного розслідування та судового розгляду. Це гарантує, що кожна особа, яка скоїла злочин, буде притягнута до відповідальності відповідно до ступеня вини, водночас жоден невинний не стане обвинуваченим або засудженим, а жодна особа не піддаватиметься необґрунтованому процесуальному примусу. Усі учасники кримінального провадження повинні мати забезпечене дотримання належної правової процедури [75].

Загальний план слідчих дій у кримінальному провадженні щодо розкриття та розслідування злочинів у сфері зловживання посадовим становищем державними службовцями повинен містити не лише основні етапи,

а й конкретні плани окремих слідчих заходів. Вони мають включати цілі, умови, місце та час проведення, зміст підготовчих дій, склад учасників, а також методи і технічні засоби фіксації результатів.

Враховуючи необхідність одночасного проведення великої кількості слідчих дій, розслідування таких справ доцільно організовувати групою слідчих із залученням оперативних працівників відповідних правоохоронних органів, а також спеціалістів із різних установ і організацій залежно від специфіки доказів. Відповідно до частин 1–3 статті 71 КПК України, спеціалістом у кримінальному провадженні визнається особа, яка володіє спеціальними знаннями і навичками в застосуванні технічних або інших засобів і може надавати консультації під час досудового розслідування та судового розгляду. Такі спеціалісти можуть залучатися для надання технічної підтримки (фотографування, складання схем, планів, креслень, відбір зразків для експертиз тощо) як сторонами провадження, так і судом.

П. Бурлака підкреслює, що однією з характерних рис розслідування подібних злочинів є широке залучення експертів, ревізорів, спеціалістів та інших фахівців. Він наголошує, що слідчий повинен застосовувати фактор раптовості, оскільки відомі слідству дані часто збираються негласними методами, про які підозрювані не повинні бути поінформовані. Слідчий має організувати слідчо-оперативну комбінацію з метою затримання злочинців «на гарячому» – у момент вивезення або реалізації викраденого майна. Важливо також провести низку невідкладних слідчих дій, які процесуально закріплять отримані негласним шляхом докази, таких як огляд місця події, майна, документів, обшуки. За необхідності слід призначити аудиторську перевірку фінансово-господарської діяльності відповідної установи або організації, а також паралельно з аудиторською перевіркою – криміналістичні та інші експертизи [20].

На початковому етапі досудового розслідування слідчий розпочинає з формулювання версій, які потім служать основою для планування подальших дій у кримінальній справі. Цей план слідства є важливим інструментом для чіткої організації розслідування та має на меті визначити найбільш ефективні

шляхи і способи розкриття злочину з мінімальними витратами часу та ресурсів, а також з'ясування всіх суттєвих обставин справи.

Як правило, на початку слідства проводяться вилучення та огляд документів, що мають велике значення для розслідування, оскільки вони допомагають встановити ключові факти. Також оцінюється доцільність проведення різних негласних слідчих дій (наприклад, обшуків, тимчасового доступу до речей і документів, викликів та допитів ключових свідків) до початку активної фази розслідування. Необхідно швидко виявити, вилучити й оглянути документи, щоб уникаючи їх знищення, підробки, приховування чи заміни з боку злочинців.

Особливу увагу приділяють записним книжкам, щоденникам, чорновим записам, бланкам документів та цифровим носіям інформації (флеш-накопичувачам, жорстким дискам, лазерним дискам тощо), які можуть бути знайдені під час обшуку у службових осіб. Результативність таких обшуків значною мірою залежить від ретельної підготовки, уважного проведення і детального огляду навіть на перший погляд незначних речей. У разі необхідності первинні бухгалтерські документи аналізуються за допомогою спеціалістів.

Як зазначає П. Бурлака, під час розслідування кримінальних правопорушень, вчинених у сфері службової діяльності, ключовими завданнями є з'ясування мотивів зловживання владою або службовим становищем, встановлення обставин вчинення правопорушення та визначення обсягу спричинених збитків. Оцінка матеріальних втрат, нематеріальної шкоди або шкоди, завданої навколишньому природному середовищу, здійснюється виключно за результатами судової експертизи відповідно до пункту 6 частини другої статті 242 Кримінального процесуального кодексу України. Проведення експертизи покладається на спеціалізовані експертні установи або на окремих експертів, призначених ухвалою слідчого судді, суду або на підставі клопотання сторони кримінального провадження, якщо для встановлення фактів справи необхідні спеціальні знання.

Останнім часом спостерігається зростання складності способів вчинення та приховування злочинів у різних секторах економіки, зокрема через використання підроблених або фіктивних документів, що містять недостовірну інформацію про послуги, які фактично не надавались. Службове підроблення, передбачене статтею 366 Кримінального кодексу України, часто виступає засобом для реалізації або приховування основного злочину. Водночас встановлення факту підроблення не звільняє орган досудового розслідування від обов'язку доведення факту розкрадання чи заволодіння майном, оскільки підробка документації зазвичай має допоміжний характер щодо вчинення більш тяжкого злочину [75].

На початковому етапі розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних зі зловживанням службовим становищем, особлива увага має приділятися встановленню та розшуку активів, набуття яких стало можливим унаслідок вчинення корупційних чи пов'язаних злочинів, та які можуть перебувати у власності підозрюваного або його близьких осіб. Після повідомлення про підозру на виявлені активи може бути накладено арешт. Необхідність ефективного розшуку такого майна закріплена в абзаці другому частини першої статті 170 КПК України, згідно з яким слідчий та прокурор зобов'язані вживати відповідних заходів, зокрема шляхом звернення до Національного агентства з питань виявлення, розшуку та управління активами, здобутими від корупційних та інших злочинів (АРМА), а також до інших державних органів, органів місцевого самоврядування, фізичних і юридичних осіб.

Відповідно до частини першої статті 1 Закону України «Про запобігання корупції», до кола близьких осіб відносяться особи, які спільно проживають, ведуть спільне господарство та мають взаємні права і обов'язки з відповідним суб'єктом, визначеним частиною першою статті 3 цього Закону (за винятком випадків, коли такі відносини не мають сімейного характеру). Зокрема, до близьких осіб належать як особи, які проживають разом, не перебуваючи у шлюбі, так і члени родини суб'єкта: чоловік, дружина, батьки, вітчим, мачуха, діти, рідні брати й сестри, дідусі, бабусі, онуки, правнуки, зять, невістка, тесть,

теща, свекор, свекруха, усиновлювачі та усиновлені, опікуни й піклувальники, а також особи, що перебувають під опікою або піклуванням відповідного суб'єкта [109].

З огляду на обмеженість доступу більшості органів досудового розслідування (окрім Національного антикорупційного бюро України) до автоматизованих інформаційних систем, державних реєстрів і баз даних, які адмініструються державними органами та органами місцевого самоврядування, а також відсутність спеціалізованих аналітичних підрозділів, найбільш ефективним інструментом у сфері виявлення та розшуку активів є тісна взаємодія з АРМА. Цей центральний орган виконавчої влади зі спеціальним статусом уповноважений формувати та реалізовувати державну політику у сфері виявлення, розшуку та управління активами, які можуть бути арештовані або конфісковані в межах кримінального провадження [117].

На підставі запиту від органу досудового розслідування Національне агентство (АРМА) надає інформацію про активи, зокрема рухоме та нерухоме майно, цінні папери, корпоративні права, банківські рахунки (розрахункові та депозитні), а також інші майнові права, які можуть підлягати арешту в рамках кримінального провадження.

Особливу увагу слід приділяти місцезнаходженню активів, які перебувають під юрисдикцією іноземних держав. Придбання майнових комплексів за кордоном та розміщення коштів у закордонних банках, зокрема на рахунках компаній-нерезидентів України, є поширеним способом легалізації (відмивання) доходів, здобутих злочинним шляхом. Для отримання максимально повної інформації про такі активи органу досудового розслідування необхідно якнайшвидше направити відповідні запити про міжнародну правову допомогу з метою виконання окремих процесуальних дій, необхідних для досягнення кримінально-правових завдань.

Провівши аналіз нормативно-правових актів і практики розкриття та розслідування злочинів, пов'язаних зі зловживанням посадовим становищем державними службовцями в Україні, можна виділити кілька напрямів удосконалення процесу розкриття та розслідування таких злочинів. До них

належать: уточнення та врегулювання понятійно-категорійного апарату; розробка методик виявлення та розслідування злочинів у цій сфері; впровадження технічних можливостей для забезпечення доступу усіх правоохоронних органів до автоматизованих інформаційних систем, довідкових баз, реєстрів і банків даних, які адмініструються державними або місцевими органами влади; а також створення спеціалізованих підрозділів у складі правоохоронних органів для аналітичної обробки та узагальнення інформації, що міститься у державних автоматизованих базах даних [132].

Обставини воєнного стану в Україні створюють низку специфічних викликів і труднощів у сфері запобігання корупції. Запровадження воєнного стану призвело до формування сприятливих умов для виникнення нових форм корупційних злочинів через зміну соціально-економічного та політичного середовища. Серед основних проблем варто виділити такі:

1. Приватні корупційні інтереси у процесі розслідування корупційних правопорушень. У регіонах з активними бойовими діями спостерігається недостатня ефективність правоохоронних органів у проведенні таких розслідувань. Це зумовлено, зокрема, низьким рівнем професіоналізму серед правоохоронців, що веде до неповних або неякісних розслідувань. Крім того, у самих правоохоронних структурах можуть існувати корупційні схеми, які передбачають співпрацю з організованою злочинністю або незаконні угоди, що значно ускладнює виявлення та припинення корупційних дій. Вплив інших посадових осіб також може перешкоджати проведенню незалежного і об’єктивного розслідування.

2. Корупція у сфері закупівель військової техніки та обладнання. З огляду на зростаючі потреби у військових ресурсах, збільшується й корупційний ризик у закупівлях військового обладнання та послуг, особливо через спрощені процедури, що діють під час воєнного стану.

3. Зловживання гуманітарною допомогою. Великі обсяги гуманітарної допомоги, спрямованої в зони бойових дій, стають об’єктом корупції, коли частина допомоги втрачається або використовується не за призначенням.

4. Незаконна торгівля зброєю та контрабанда. Збройний конфлікт підвищує попит на зброю, що створює сприятливі умови для нелегальної торгівлі зброєю і контрабанди.

5. Корупція у гуманітарних програмах і соціальних послугах. Зміни соціально-економічної ситуації під час воєнного стану сприяють корупційним проявам у програмах допомоги мирному населенню та внутрішньо переміщеним особам.

Для подолання цих викликів необхідні ефективні антикорупційні заходи, такі як формування суспільної нетерпимості до корупції у будь-яких її проявах, підвищення прозорості державних закупівель, посилення контролю за використанням гуманітарної допомоги, підвищення відповідальності чиновників та впровадження механізмів незалежного моніторингу. Загалом, ефективна протидія корупції в умовах воєнного стану вимагає комплексного підходу, що поєднує законодавчі, інституційні, громадські й міжнародні інструменти.

Для успішної боротьби з корупцією у воєнний період важливо враховувати зазначені проблеми та розробляти спеціалізовані стратегії, спрямовані на мінімізацію корупційних ризиків і зміцнення інституційної цілісності [18].

Досудове розслідування кримінальних правопорушень, передбачених ст. 364 КК України, відіграє ключову роль у виявленні та протидії зловживанням з боку посадових осіб. Проте аналіз законодавства, судової практики та висновків правозастосування свідчить про наявність системних проблем, що знижують ефективність розслідування. З огляду на це, доцільно окреслити основні напрями вдосконалення цього процесу:

– чітке розмежування складів кримінальних правопорушень у сфері службової діяльності (зловживання владою, перевищення повноважень, недбалість) з метою уникнення неоднозначної правової кваліфікації;

– внесення змін до КПК України щодо обов’язкового відсторонення від посади службової особи, яка підозрюється у зловживанні владою;

– встановлення мінімального порогу шкоди або наслідків для кваліфікації діяння за ст. 364, що зменшить навантаження на органи слідства та уникне «розмивання» норми;

– запровадження обов’язкового використання аналітичних електронних платформ (Prozorro, eData, eCase, ZvitPro) під час збору доказів і аналізу дій посадових осіб;

– використання електронних доказів як основного джерела встановлення причинно-наслідкового зв’язку між діями суб’єкта та наслідками;

– запровадження поглиблених навчальних програм та тренінгів з розслідування службових та корупційних злочинів (у співпраці з НАБУ, САП, НАЗК, міжнародними партнерами);

– створення вузькоспеціалізованих слідчих груп у межах НАБУ/ДБР/НПУ з розслідування конкретних типів зловживань (у сфері оборони, гуманітарної допомоги, публічних закупівель);

– розробка типових методик комплексної експертизи для справ про зловживання владою (економічної, бухгалтерської, технічної, комп’ютерної);

– оптимізація строків проведення експертиз через цифровізацію взаємодії між слідчими і експертними установами;

– забезпечення надійного правового механізму захисту whistleblowers (викривачів), які повідомляють про факти зловживання владою;

– механізм конфіденційного інформування органів досудового розслідування, з наданням процесуального статусу таким джерелам;

– становлення пріоритетного розгляду справ про зловживання владою судами, з обов’язковим моніторингом строків;

– запровадження кримінальної відповідальності за втручання у розслідування, з боку вищих посадових осіб, депутатів, керівників підприємств;

– регулярне оприлюднення статистики про досудові розслідування за ст. 364 КК із розбивкою за категоріями посадових осіб, наслідками, регіонами;

– впровадження механізму громадського моніторингу розслідування резонансних справ, з залученням експертів, журналістів-розслідувачів, представників антикорупційних рад.

Підвищення ефективності досудового розслідування кримінальних правопорушень, пов’язаних із зловживанням владою, вимагає системного підходу, який поєднує правову реформу, інституційне зміцнення, цифрову трансформацію та активну роль громадянського суспільства. Впровадження наведених напрямів сприятиме невідворотності відповідальності, зменшенню латентності таких злочинів і зміцненню довіри до держави.

Висновки до Розділу 3

Ознайомлення з європейським досвідом у протидії корупції допомагає адаптувати найкращі методи до українських реалій, що сприяє зростанню довіри населення до державних структур і підтримує сталий розвиток. Проблема зловживання службовими повноваженнями має глобальний характер і вирішується у кожній правовій системі по-своєму, залежно від інституційної структури, рівня незалежності слідчих органів, судової практики та кримінально-правових традицій. У більшості демократичних держав злочини такого типу розглядаються в межах антикорупційної або спеціалізованої кримінальної юрисдикції.

Для ефективного протистояння цьому явищу необхідно розвивати дієві механізми контролю, впроваджувати результативні антикорупційні заходи та забезпечувати високий рівень підзвітності посадових осіб. Важливу роль відіграє також дотримання етичних норм у сфері державного управління та підприємництва. Слід приділяти увагу підвищенню рівня правової культури, обізнаності й свідомості як серед державних службовців та інспекторів, так і серед громадськості загалом.

ВИСНОВКИ

У висновках дисертації наведено теоретичне узагальнення та запропоновано нове розв'язання наукового завдання, що полягає в комплексному дослідженні досудового розслідування у кримінальних провадженнях щодо зловживання владою або службовим становищем. До основних результатів, сформульованих на підставі дослідження законодавства, наукових джерел і правозастосовної практики, належать такі положення:

1. Висвітлено стан наукової розробленості проблем досудового розслідування зловживання владою або службовим становищем. На основі аналізу доктринальних джерел сформульовано основні напрями наукових досліджень досудового розслідування зловживання владою або службовим становищем:

1) кримінально-правова характеристика зловживання владою або службовим становищем (М. І. Баєв, О. М. Костенко, М. І. Хавронюк); 2) предмет доказування у кримінальних провадженнях за ст. 364 КК України (В. П. Бахін, В. Ю. Шепітько, О. Г. Калитва); 3) криміналістична характеристика зловживання владою як елемент методики розслідування (О. Я. Бакаєв, Л. І. Аркуша, А. Ф. Волобуєв; 4) методика досудового розслідування зловживання владою (Я. Є. Мишков, А. І. Шило, Н. В. Кимлик), 4) тактика проведення слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій (Д. О. Шумейко, С. П. Єршов, О. В. Кузнєцова); 5) збирання та оцінка доказів у справах щодо зловживання владою (Г. А. Єфремова, С. О. Чернявський, В. В. Тищенко); 6) особливості досудового розслідування за участю спеціальних суб'єктів (В. С. Зеленецький, А. В. Галаган, Ю. М. Грошевий); 7) запобігання та усунення причин і умов вчинення зловживань (В. І. Борисова, І. Я. Андрущенка, Л. М. Протасова) тощо.

2. Визначено поняття та ознаки зловживання владою або службовим становищем. Доведено, що зловживання владою і зловживання службовим становищем – це два різновиди одного й того самого складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 364 Кримінального кодексу України

(«Зловживання владою або службовим становищем»). Їх об’єднує спільна мета – використання службового статусу всупереч інтересам служби в особистих або чужих інтересах, але розрізняє вид посадової особи та характер її повноважень.

Зловживання владою – це умисне використання особою, яка має владні повноваження, цієї влади всупереч інтересам служби з метою отримання вигоди для себе чи інших осіб або завдання шкоди інтересам держави, суспільства чи окремих осіб.

Зловживання службовим становищем – це умисне використання службовою особою не владних, а організаційно-розпорядчих чи адміністративно-господарських повноважень всупереч інтересам служби. У зв’язку з унормуванням цих понять запропоновано внести низку змін до законодавства.

3. Охарактеризовано взаємодію слідчого з іншими учасниками кримінального провадження досудового розслідування зловживання владою або службовим становищем. Взаємодію слідчих з оперативними підрозділами та іншими суб’єктами у процесі розслідування доцільно розглядати як передбачену чинним законодавством, скоординовану за часом, місцем та послідовністю систему узгоджених дій слідчого та інших уповноважених суб’єктів, спрямовану на ефективну реалізацію процесуальних повноважень у провадженнях щодо кримінальних правопорушень зазначеної категорії.

З метою забезпечення максимального використання потенціалу оперативно-розшукової діяльності в системі протидії корупційним правопорушенням, визнано доцільним внести відповідні зміни до чинного законодавства України, зокрема щодо можливості ініціативного здійснення оперативно-розшукових заходів оперативними підрозділами в межах кримінального провадження без обов’язкової наявності письмового доручення слідчого або прокурора, за умови подальшої процесуальної легалізації отриманих результатів та надання повноважень на перевірку заяв про кримінальні правопорушення, які готуються, шляхом проведення оперативно-розшукової діяльності ще до початку досудового розслідування.

4. Виокремлено особливості початкового етапу розслідування зловживання владою або службовим становищем є: 1) встановлення факту зловживання у відсутності явних слідів кримінального правопорушення. Початковий етап розслідування ускладнюється тим, що зловживання владою зазвичай не супроводжується очевидними зовнішніми ознаками злочину (як, наприклад, у разі насильницьких злочинів). 2) необхідність аналізу правомірності прийнятих рішень. Сутність зловживання владою полягає в умисному використанні посадовою особою своїх повноважень всупереч інтересам служби. Тому на початковому етапі критично важливо з'ясувати, чи було прийняте рішення (або бездіяльність) таким, що суперечить нормам права, службовим інструкціям або логіці публічного інтересу. 3) Роль оперативної інформації. Джерелом для відкриття кримінального провадження за ст. 364 КК України часто є матеріали оперативно-розшукової діяльності. На цьому етапі важливо правильно інтегрувати оперативну інформацію в доказову базу, з дотриманням вимог процесуального законодавства. 4) Проведення невідкладних слідчих (розшукових) дій. До першочергових дій належать: виїмка (витребування) документів, які можуть свідчити про незаконні рішення; допити працівників, які могли бути свідками зловживань або мали стосунок до реалізації рішень; негласні слідчі (розшукові) дії – у разі оперативної необхідності. 5) Формування слідчих версій. На початковому етапі слідчий разом з оперативним працівником формує версії щодо: мотивів зловживання (особиста вигода, користь третіх осіб, службова недбалість); кола причетних осіб; характеру й розміру шкоди; механізмів приховування протиправних дій. 6. Встановлення наявності шкоди. Важливим елементом кваліфікації діяння за ст. 364 КК є настання істотної шкоди. На початковому етапі слідчий повинен зібрати документи, які підтверджують фінансові чи інші негативні наслідки від дій посадової особи. 7. Забезпечення збереження доказів і недопущення впливу на свідків. Через високий ризик знищення документів, підробки даних або впливу на свідків з боку посадових осіб, на початковому етапі розслідування необхідно: своєчасно вжити заходів до вилучення речей і документів; застосовувати заходи забезпечення кримінального провадження (тимчасовий

доступ, арешт майна); розглядати питання про відсторонення службової особи від посади.

5. Зроблено висновок, що у період повномасштабної війни особливої актуальності набувають кримінальні правопорушення, вчинені службовими особами, які зловживають наданими повноваженнями у сферах, що безпосередньо пов'язані з національною безпекою, обороноздатністю, гуманітарною допомогою, логістикою тощо. З огляду на соціальну небезпечність та високий рівень латентності таких діянь, їхнє розслідування супроводжується специфічними слідчими ситуаціями, що вимагають оперативності, тактичної гнучкості та міжвідомчої взаємодії. Саме тому нами виокремлено типові слідчі ситуації під час розслідування зловживання владою або службовим становищем в умовах воєнного стану.

Кожна з описаних ситуацій вимагає індивідуального криміналістичного підходу з урахуванням особливостей воєнного часу, підвищеного рівня секретності та дефіциту часу. Від здатності правоохоронних органів оперативно адаптувати тактику до умов конкретної ситуації залежить не лише результативність розслідування, а й довіра суспільства до держави в цілому.

6. Охарактеризовано процесуальний порядок застосування окремих заходів забезпечення кримінального провадження під час досудового розслідування зловживання владою або службовим становищем. Звернено увагу на те, що інститут застави, хоча і є важливою альтернативою триманню під вартою, у справах щодо зловживання владою або службовим становищем має суттєві прогалини. Тому запропоновано уточнення законодавчих норм щодо визначення розміру застави; посилення контролю за походженням коштів; встановлення чітких процесуальних критеріїв для обрання цього запобіжного заходу саме у корупційних справах; уніфікація судової практики через рекомендації Вищої ради правосуддя або пленуму ВС. Лише за цих умов застава виконуватиме свою процесуальну функцію – забезпечення належної поведінки підозрюваного без ризику для правосуддя і суспільних інтересів.

7. Розслідування кримінальних правопорушень, передбачених ст. 364 КК України, значною мірою залежить від якісного та об'єктивного збору доказів,

серед яких висновки судових експертиз відіграють ключову роль. З огляду на те, що зловживання владою часто пов'язане з розпорядженням матеріальними, бюджетними, організаційними ресурсами, правильна оцінка економічних, фінансових, документальних та організаційно-управлінських аспектів діяння має вирішальне значення для доведення вини.

До найбільш поширених видів експертиз, що застосовуються під час досудового розслідування зловживання владою або службовим становищем, належать почеркознавча експертиза – яка дозволяє визначити автора рукописного тексту чи підпису або виявити факт підробки; технічна експертиза документів – що допомагає виявити зміни в документах, сліди підробок, дописів, підчищень, використання неавтентичних друкарських засобів; економічна експертиза – яка аналізує фінансово-господарські операції, встановлює наявність збитків, перевіряє відповідність облікових документів реальним процесам; комп'ютерно-технічна експертиза – що застосовується у випадках, коли документи зберігаються або редагуються в електронній формі.

Запропоновано Типові методичні рекомендації щодо проведення комплексної судової експертизи у справах про службові кримінальні правопорушення, у яких максимально враховано всі особливості проведення різних видів експертиз.

8. Проблема зловживання службовими повноваженнями має глобальний характер і вирішується у кожній правовій системі по-своєму, залежно від інституційної структури, рівня незалежності слідчих органів, судової практики та кримінально-правових традицій. У більшості демократичних держав злочини такого типу розглядаються в межах антикорупційної або спеціалізованої кримінальної юрисдикції.

Аналіз зарубіжного досвіду дозволяє сформулювати практичні висновки для вдосконалення української моделі: спеціалізація органів розслідування (як у SFO, PNF, CBA) дозволяє зосередитися на доказуванні складних корупційних схем; захист викривачів (whistleblowers) має бути інституційно гарантований, як у США; автоматичний обов'язок перевірки сигналів про зловживання, як у Франції та Німеччині, може зменшити латентність кримінальних

правопорушень; посилення етичної складової відповідальності, за прикладом Британії, дозволяє розглядати не лише прямі наслідки, але і зловживання довірою суспільств, роль експертного аналізу та електронних доказів є ключовою у всіх юрисдикціях і потребує розвитку в Україні.

9. Досудове розслідування кримінальних правопорушень, передбачених ст. 364 КК України, відіграє ключову роль у виявленні та протидії зловживанням з боку посадових осіб. Проте аналіз законодавства, судової практики та висновків правозастосування свідчить про наявність системних проблем, що знижують ефективність розслідування. З огляду на це, доцільно окреслити основні напрями вдосконалення цього процесу: чітке розмежування складів кримінальних правопорушень у сфері службової діяльності (зловживання владою, перевищення повноважень, недбалість) з метою уникнення неоднозначної правової кваліфікації; внесення змін до КПК України щодо обов'язкового відсторонення від посади службової особи, яка підозрюється у зловживанні владою; встановлення мінімального порогу шкоди або наслідків для кваліфікації діяння за ст. 364, що зменшить навантаження на органи слідства та уникне «розмивання» норми; запровадження обов'язкового використання аналітичних електронних платформ (Prozorro, eData, eCase, ZvitPro) під час збору доказів і аналізу дій посадових осіб; використання електронних доказів як основного джерела встановлення причинно-наслідкового зв'язку між діями суб'єкта та наслідками; запровадження поглиблених навчальних програм та тренінгів з розслідування службових та корупційних злочинів (у співпраці з НАБУ, САП, НАЗК, міжнародними партнерами) тощо.

10. На основі дослідження наукових праць, офіційної статистики, інших емпіричних даних сформульовано зміни до законодавства щодо удосконалення досудового розслідування зловживання владою або службовим становищем:

1. До приміток до ст. 364 та 365 КК України додати поняття *«вихід за межі повноважень» та «використання повноважень всупереч інтересам публічної служби».*

2. Доповнити до ст. 365 КК формулювання суб'єкта: *«службова особа, яка здійснює владні повноваження у сфері публічного управління».*

3. Доповнити ч. 2 ст. 364 КК України пунктом *«вчинення кримінального правопорушення в умовах воєнного стану або надзвичайної ситуації»*.

4. Внести зміни до статті 8 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», доповнивши її частиною такого змісту:

«Підрозділи, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, мають право з власної ініціативи проводити оперативно-розшукові заходи в межах кримінального провадження, за умови наступного інформування органу досудового розслідування та легалізації результатів відповідно до вимог Кримінального процесуального кодексу України».

5. Доповнити статтю 214 КПК України новою частиною такого змісту:

«У разі отримання заяв або повідомлень про можливу підготовку тяжкого або особливо тяжкого злочину, пов'язаного з корупцією чи організованою злочинністю, оперативні підрозділи мають право здійснювати оперативно-розшукові заходи з метою перевірки такої інформації до початку внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань».

6. Уточнити частину 2 статті 41 КПК України, доповнивши її положенням:

«Оперативні підрозділи можуть здійснювати окремі оперативно-розшукові заходи за власною ініціативою під час кримінального провадження, якщо такі заходи не потребують дозволу слідчого судді, і результати таких заходів у подальшому можуть бути використані як докази за умови їх процесуальної легалізації».

7. *Доповнити ст. 182 КПК України положенням:*

«При визначенні розміру застави у справах щодо корупційних злочинів, зокрема за ст. 364 КК України, суд обов'язково враховує розмір заподіяної шкоди, ймовірний обсяг незаконної вигоди та посадовий статус підозрюваного».

8. Внести зміни до ст. 182 КПК України та викласти у такій редакції:

«При внесенні застави у справах щодо тяжких або корупційних злочинів, особа (або третя особа) зобов'язана надати підтвердження законності походження коштів, які вносяться у якості застави. У разі невстановлення джерела – застава не приймається».

9. Уточнити ст. 182 КПК України та викласти у такій редакції:

«Коштами, здобуті внаслідок ймовірного кримального правопорушення, не може бути внесено заставу, навіть через інших осіб. У разі доведення цього факту застава підлягає конфіскації у дохід держави».

10. *Доповнити ст. 183 КПК України нормою такого змісту:*

«У разі, коли підозрюваного обґрунтовано підозрюють у повторному вчиненні злочину за ст. 364 КК України, або якщо шкода перевищує певний поріг (наприклад, 5 000 прожиткових мінімумів), суд може відмовити у заставі й застосувати винятково тримання під вартою».

11. *Доповнити ст. 154 КПК нормою такого змісту:*

«У справах, де посада прямо пов'язана з предметом кримінального правопорушення, слідчий, прокурор обов'язково ініціює відсторонення від посади».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Абламський С. Є., Юхно О. О., Лук'яненко Ю. В. Взаємодія слідчого з іншими органами і підрозділами при розкритті та розслідуванні кримінальних правопорушень: навчальний посібник, Харків: ХНУВС, 2017. 152 с.

2. Айдинян А. В. Окремі проблеми розмежування зловживання владою або службовим становищем та перевищення влади або службових повноважень у судовій практиці України. *Київський часопис права*. 2021. № 3. С. 171-176. URL: https://kyivchasprava.kneu.in.ua/index.php/kyivchasprava/article/view/57/54].

3. Алфьоров С. М. Адміністративно-правовий механізм протидії корупції в органах внутрішніх справ: дис... докт. юрид. наук: спец. 12.00.07. Національний університет внутрішніх справ. Х., 2011. 403 с.

4. Андрушко П. П. Реформа українського антикорупційного законодавства у світлі міжнарод-но-правових зобов'язань України. К.: Атіка, 2012. 332 с.

5. Анісімов Г. М. Особливості кваліфікації злочинів, що вчиняються шляхом зловживання службовим становищем. *Вісник Асоціації кримінального права України.* 2014. № 2 (3). С. 250–268. URL: http://nauka.nlu.edu.ua/wp-content/uploads/2015/07/3_21.pdf.

6. Антикорупційна політика ЄС: ключові елементи, орієнтація на сталий розвиток, уроки для України: навчальний посібник. Інститут стратегій інноваційного розвитку і трансферу знань. Суми, 2023. 270 с.

7. Антикорупційний 2023 рік: які «великі риби» потрапили до рук НАБУ і САП? URL: https://ti-ukraine.org/news/antykoruptsijnyj-2023-rik-yaki-velyki-ryby-potrapyly-do-ruk-nabu-sap/.

8. Аркуша Л. І. Основи методики виявлення і розслідування організованої злочинної діяльності при наявності корумпованих зв'язків: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.09. Національ-на юридична академія імені Ярослава Мудрого. Одеса, 2001. 218 с.

9. Атаманчук В. М. Термінологічний апарат криміналістики та судової експертизи: розвиток категорії криміналістичні знання. *Теорія та практика судово-експертної діяльності* : матеріали VIII міжвідом. наук.-практ. конф. (Київ, 27 листоп. 2019 р.). Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2019. С. 25–29.

10. Баганець О. Стан злочинності в державі за 2017 рік та результати протидії їй з боку держави і як це пов'язано із реформуванням правоохоронних органів. URL: http://www.baganets.com/blogsbaganets/stan-zlochinnost-v-derzhav-za-2017-r-k-t.html.

11. Багрій М. В. Взаємодія слідчого з працівниками підрозділів, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність. *Вісник Львівського університету. Серія юридична.* 2013. Вип. 57. С. 315–321.

12. Бараняк В. М. Проблеми підготовки судових експертів у вищих навчальних закладах України. Вісник Національного університету «Львівська політехніка». 2014. № 801. С. 229–233.

13. Берднік І. В., Полегешко Ю. Організаційно-правові засади взаємодії слідчих із працівниками оперативних підрозділів під час розслідування кримінальних правопорушень у сфері службової діяльності. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2020. № 9. С. 182–186.

14. Біленчук П. Д., Семаков Г. С. Криміналістика : підручник. Київ : Дактор, 2013. 589 с.

15. Біленчук П.Д., Лисиченко В.К., Клименко Н.І. та ін. Криміналістика: підручник. 2-ге вид., випр. і доп. К. : Атака, 2001. 544 с.

16. Бірюков В. В., Мельникова О. Б., Шехавцов Р. М., Попов І. В. Теорія та практика планування розслідування злочинів: навч. посіб. Луганськ : РІО ЛАВС, 2002. 72 с.

17. Благодир В. С. Доказування в судових стадіях кримінального процесу у справах про одержання хабара: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.09. Держ. податк. служба України, Нац. ун-т держ. податк. служби України. Ірпінь, 2012. 231 с.

18. Бондаренко М. В., Сірий Ю. М. Актуальні проблеми протидії корупційним правопорушенням в режимі воєнного стану. Розслідування та

протидія кримінальним правопорушенням в умовах воєнного стану: матеріали підсумк. наук.-теорет. конф. Здобувачів вищої освіти та молодих вчених (Київ, 16 трав. 2024 р.), Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2024. 180 с.

19. Буратевич О. І., Лисак О. С., Сверида О. М. Проведення судових будівельно-технічних експертиз з визначення категорії приміщень в залежності від функціонального призначення : метод. рек. КНДІСЕ, 2012. 56 с.

20. Бурлака П. Методика розслідування кримінальних проваджень щодо викрадення військового майна, вчиненого військовими службовими особами шляхом зловживання службовим становищем (ч. 2 ст. 410 КК України). *Вісник прокуратури.* 2019. № 4. URL: https://vpzhr.gp.gov.ua/ua/guidance_vpzhr.html?_m=publications&_c=view&_t=rec&id=251536

21. Бусол О. Ю. Протидія корупційній злочинності в Україні у контексті сучасної антикорупційної стратегії: дис... докт. юрид. наук: спец. 12.00.08. Інститут держави та права імені В. М. Корецького. К., 2015. 479 с.

22. ВАКС оголосив вирок у справі колишнього народного депутата України VIII скликання: офіційний сайт Вищого антикорупційного суду. URL: https://hcac.court.gov.ua/hcac/pres-centr/news/1153277].

23. Войтюк Р.В. Детектив Національного антикорупційного бюро України як суб’єкт кримінальних процесуальних правовідносин : монографія. Київ: НАВС, 2019. 280 с.

24. Воробей О. В. Криміналістичне дослідження паперових грошей : посібник. Київ : НАВСУ, 2003. 180 с.

25. Гаврилюк Л. В. Окремі питання взаємодії слідчих з працівниками оперативних підрозділів Національної поліції. *Юридична наука нового часу: традиції та вектори розвитку:* матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Одеса, 9 берез. 2018 р.). Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2018. С. 162–164.

26. Гвоздецький В. Д. Адміністративно-правові основи запобігання та протидії корупції в Україні: дис... докт. юрид. наук: спец. 12.00.07. Державний науково-дослідний інститут МВС України. К., 2015. 583 с.

27. Глібко В. М., Дудніков А. Л., Журавель В. А. та ін. Криміналістика: підручник для студ. юрид. спец, вищ. закл. освіти. К.: Вид. дім «Ін Юре», 2001. 684 с.

28. Грибовський О. В. Взаємодія оперативних і слідчих підрозділів під час виявлення, припинення та розслідування неправомірної вигоди. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ.* 2015. № 1. С. 246–254.

29. Грига М.А. Система антикорупційних органів Польщі. *Реалізація державної антикорупційної політики в міжнародному вимірі*: матеріали V міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 9–10 груд. 2020 р.). Київ: НАВС, 2020. С. 72-74.

30. Григоренко І. А. Зарубіжний досвід протидії службовим зловживанням та корупції в діяльності поліції. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2014. № 1. С. 146-155.

31. Дараган В. В. Протидія злочинам у сфері державних закупівель підрозділами Департаменту захисту економіки Національної поліції України. Монографія. Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2017. 224 с.

32. Дікань Л. В., Понікаров В. Д., Кожушко О. В. Судово-економічна експертиза : навч.-практ. посіб. Харків : ХНЕУ ім. С. Кузнеця, 2017. 221 с.

33. Довжанин В. М. Заходи адміністративно-правового забезпечення прав та свобод громадян в сфері запобігання та протидії корупції: дис... канд. юрид. наук: 12.00.07; Ужгородський національний університет. Ужгород, 2015. 203 с.

34. Довідка про злочини, учинені в Україні за 2009–2019 рр.: служб. док. Департамент аналітичної роботи та організації управління МВС України. Київ, 2019. 98 с.

35. Донченко Ю. В. Застава як запобіжний захід в кримінальному процесі України: автореф. дис. … канд.. юрид. наук. К., 2003. 19 с.

36. Дудоров О. О. Проблемні питання кримінальної відповідальності за одержання хабаря: дис...канд. юрид. наук: спец. 12.00.08. Київський університет ім. Тараса Шевченка. К., 1994. 196 с.

37. Дудоров О. О., Житний О. О., Задоя К. П., Калмиков Д. О., Луцик В.В., Навроцький В. О., Хавронюк М. І., Шехавцов Р. М. Корупційні схеми: їх кримінально-правова кваліфікація і досудове розслідування. За ред. М.І. Хавронюка. К. : Москаленко О. М., 2019. 464 с.

38. Желтухіна А. О., Лимаренко Ю. С. Окремі аспекти розслідування корупційних кримінальних правопорушень, вчинених в умовах воєнного стану. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2024. №11. С. 450-453.

39. Жолтанська І. І., Кузнєцов В. А., Щавелєв А. В. та ін. Методика дактилоскопічної експертизи. Київ : ДНДЕКЦ МВС України, 2014. 119 с.

40. Жукова В. І. Взаємодія підрозділів детективів Національного антикорупційного бюро України з контролюючими органами під час досудового розслідування: дис. ... доктора філософії за спеціальністю 081 «Право». Київ: Національна академія внутрішніх справ, 2023. 227 с.

41. Заброда Д. Г. Взаємодія суб'єктів боротьби з корупцією (адміністративно-правовий аспект): дис... канд. юрид. наук: спец. 12.00.07; Національна академія внутрішніх справ України. К., 2005. 191 с.

42. Захарко А. В. Розвиток застави, як запобіжного заходу у вітчизняному кримінальному процесі. *Державна політика у сфері кримінальної юстиції та забезпечення право порядку в Україні* : матеріали наук.-практ. семінару (28 лютого 2008 р.). Дніпропетровськ, 2008. С. 177–179.

43. Захарчук О. З. Використання досвіду органів влади зарубіжних країн в боротьбі з корупційними правопорушеннями в Україні: адміністративно-правовий аспект: дис... канд. юрид. наук: спец. 12.00.07; Національний університет «Львівська політехніка». Львів, 2012. 218 с.

44. Звіт за результатами роботи Вищого антикорупційного суду. URL: https://drive.google.com/file/d/1sCzN9XRgnH-i2ycKHybCZnDPJFJgcvgu/view

45. Звіт НАБУ за І півріччя 2023 року. URL: https://nabu.gov.ua/activity/reports/report-first-half-2023/

46. Ільченко О. В., Шульга М. О. Застава як запобіжний захід у кримінальному провадженні: процесуально-правові аспекти. *Науковий вісник Ужгородського Національного університету.* 2024. Випуск 81, ч. 3. С. 89-94.

47. Ісланкін С. М. Відсторонення від посади в системі заходів забезпечення кримінального провадження. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2024. № 1. С. 746-748.

48. Камлик М., Невмержицький Є. Корупція в Україні. К.: Знання, КОО, 1998. – 187 с.

49. Касапоглу С. О. Застава: ефективний механізм запобігання чи недосконалість норм (на прикладі корупційних правопорушень). *Право і суспільство*. 2024. № 2 С. 446-452. URL: http://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2024/2_2024/65.pdf.

50. Качан Т. В. До поняття зловживання владою або службовим становищем у кримінальному праві. *Проблеми забезпечення прав і свобод людини і громадянина в умовах воєнного стану*: матеріали Всеукраїнського круглого столу, м. Ірпінь, 15.05.2024 р. Ірпінь: Державний податковий університет, 2024. С. С. 47-49. https://surl.li/atdcxt

51. Качан Т. В. Сучасні виклики призначення експертиз у справах про зловживання владою або службовим становищем. *Дев'яносто п'яті економіко-правові дискусії. Серія: Соціальні та гуманітарні науки*. Матеріали Міжнародної мультидисциплінарної наукової конференції. (м. Львів, Україна, м. Ополе, Польща, 27-28 березня 2025 р.) / редкол. : О. Патряк та ін. ГО «Наукова спільнота», WSZIA w Opolu. Львів : ФО-П Шпак В.Б. URL: http://www.spilnota.net.ua/ua/article/id-5214/

52. Качан Т. В., Грицюк І. В. Здійснення окремих заходів забезпечення кримінального провадження під час розслідування зловживання владою або службовим становищем. *Міжнародний юридичний вісник: актуальні проблеми сучасності (теорія та практика).* 2021. Випуск 16. С. 157-168.

53. Качан Т.В. Використання спеціальних знань під час розслідування зловживання владою або службовим становищем. *Аналітично-порівняльне правознавство.* 2025. № 2. С. 1109-1113. URL: http://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/328078

54. Качан Т.В. Удосконалення розслідування зловживання владою або службовим становищем на сучасному етапі розвитку України. *Ірпінський юридичний часопис*. 2023. Випуск 4 (13). С. 148-156.

55. Кимлик Н. В. Особливості розслідування злочинів, пов'язаних із корупцією: автореф. дис ... канд. юрид. наук ; спец. 12.00.09. Ірпінь, 2013. 18 с.

56. Кимлик Н. В. Особливості розслідування злочинів, пов'язаних із корупцією: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.09; Національний університет державної податкової служби України. Ірпінь, 2012. 222 с.

57. Кимлик Н. В., Кимлик Р. В., Жерж Н. А. Розслідування корупційних правопорушень у кримінальному процесі: монографія. Ірпінь: Нац. ун-т ДПС України, 2014. 226 с.

58. Кириченко О. В. Актуальні питання взаємодії оперативних підрозділів органів внутрішніх справ зі слідчими під час протидії злочинам проти громадської безпеки. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2014. № 1. С. 239–246.

59. Кириченко О.В. Взаємодія слідчих з оперативними підрозділами правоохоронних органів під час виявлення та розслідування корупційних кримінальних правопорушень: теоретико-правові аспекти. *Право і суспільство.* 2023. №1. С. 316-322. URL: http://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2023/1_2023/46.pdf

60. Коваленко В. П. Кримінальна відповідальність за зловживання владою або службовим становищем, вчинене працівником правоохоронного органу: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.08; Львівський державний університет внутрішніх справ. Л., 2009. 233 с.

61. Ковальов К. М. Застосування фото та відеозйомки при проведенні огляду місця події : метод. посіб. Київ : ДНДЕКЦ МВС України, 2006. 53 с.

62. Ковальов К. М., Давидова О. О., Тимофеєва Т. В. Методика технічної експертизи документів (загальна частина). Київ : ДНДЕКЦ МВС України, 2007. 22 с.

63. Козаченко Т. Як визначається розмір застав як запобіжних заходів і що пішло не так. URL: https://yur-gazeta.com/publications/sferi-praktiki/antikorupciyna-praktika/yak-viznachaetsya-rozmir-zastav-yak-zapobizhnih-zahodiv-i-shcho-pishlo-ne-tak.html.

64. Коненко С. Я. Профілактика та боротьба з корупцією в поліції Німеччини (З досвіду роботи поліції землі Нижня Саксонія). К. : Знання України, 2006. 16 с.

65. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: *Офіційний вебпортал Верховної Ради України.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96%D0%B2%D1%80#n4381.

66. Коровяк О. Я. Механізм адміністративно-правового регулювання попередження та протидії корупції в Україні: дис... канд. юрид. наук: спец. 12.00.07; Львівський університет бізнесу та права. Львів., 2014. 214 с.

67. Корупційні схеми: їх кримінально-правова кваліфікація і досудове розслідування. За ред. М.І. Хавронюка. Київ: Москаленко О. М., 2019. 464 с.

68. Костенко О. М. Корупція кризового типу: поняття і шляхи протидії. *Боротьба з організованою злочинністюі корупцією (теорія і практика).* 2008. Вип. 18. С. 136-141

69. Кофанов А. В., Волошин О. Г., Літвінова О. В. Трасологічні дослідження : курс лекцій. Київ : BeeZone, 2010. 350 с.

70. Кочеров М. В. Відповідальність за незаконне збагачення (кримінально-правове та кримінологічне дослідження): дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.08; Державний науково-дослідний інститут МВС України. К., 2013. 262 с.

71. Кочерова Н. О. Кримінальна відповідальність за зловживання впливом: соціальна обумовленість і склад злочину: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.08; Державний науково-дослідний інститут МВС України. К., 2012. 214 с.

72. Красій М. О. Політика в сфері боротьби з корупцією: досвід Європейського Союзу. *Проблеми сучасних трансформацій*. Серія: право,

публічне управління та адміністрування. 2023. №7. URL: https://reicst.com.ua/pmtl/article/view/2023-7-01-02/2023-7-01-02

73. Кримінальна відповідальність за ст.364 КК України. URL: https://go-advocate.com/kryminalna-vidpovidalnist-za-st-364-kk-ukrajiny/.

74. Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квіт. 2001 р. № 2341-III // База даних «Законодавство України» / ВР України. URL : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2341-14.

75. Кримінальний процесуальний кодекс України від 01.11.2024 р. № 4651-VI. Відомості Верховної Ради України. URL: https://zakon. rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text.

76. Кучинська О. П., Фулей Т. І., Бараннік Р. В. Принципи кримінального провадження у світлі практики Європейського суду з прав людини: монографія. Ніжин : Аспект-Поліграф, 2013. 227 с.

77. Лазебний А. М. Використання спеціальних знань при розслідуванні кримінальних правопорушень проти громадського порядку : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Ірпінь, 2016. 222 с.

78. Ліщенко В. М. Доказування на досудових стадіях кримінального процесу у справах про одержання хабара: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.09; Нац. акад. внутр. справ. К., 2011. 261 с.

79. Лобойко Л.М. Кримінально-процесуальне право: Курс лекцій: навчальний посібник. Київ: Істина, 2005. 456 с.

80. Лозовий А. І., Донцова О. С., Бобрицький С. М., Стебіх О. І. Харків Методика визначення вартості майна. ХНДІСЕ ; Данюк Л. І., 2004. 112 с.

81. Лугіна Н. А., Щербатюк Я. Б. Застосування практики зарубіжних держав у питанні запобігання корупції. *Міжнародний науковий журнал «Інтернаука».* № 6(86). С.57-61.

82. Максимович Р. Л. Поняття службової особи у кримінальному праві України: монографія. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2008. 304 с.

83. Маринюк М. В. Адміністративні стягнення за корупційні правопорушення: дис... канд. юрид. наук: спец. 12.00.07; Національний університет «Львівська політехніка». Львів, 2014. 215 с.

84. Матвійчук А. В. Доказування корупційних правопорушень. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2024. Серія «Право». Випуск 85, ч. 4. С. 135-139. URL: https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2024/11/21-3.pdf

85. Матюхіна Н. П. До проблеми поліцейської корупції. *Право і безпека*. 2002. № 1. С. 70–73.

86. Меленевська З. С., Ковальов К. М., Шпакович Н. Г. Методика ідентифікаційного дослідження рукописних текстів виконаних незмінним почерком. Київ : ДНДЕКЦ МВС України, 2009. 85 с.

87. Мельник М. І. Кримінологічні та кримінально-правові проблеми протидії корупції: дис... докт. юрид. наук: спец. 12.00.08; Національна академія внутрішніх справ України. К., 2002. 506 с.

88. Мельник М. І. Хабарництво: загальна характеристика, проблеми кваліфікації, удосконалення законодавства. К.: Парламентське вид-во, 2000. 256 с.

89. Мельник П.В. Проблеми кримінальної відповідальності службових осіб. Інтернет-конференція, 11–16 березня 2014 р., м. Івано-Франківськ. URL: http://law-dep.pu.if.ua/conference2014/articles/melnyk.pdf.

90. Михальченко М. І., Михальченко О. М., Невмержицький Є. В. Корупція в Україні: політико-філософський аналіз. К.: ІПіЕНД, 2010. 614 с.

91. Мишков Я. Є. Методика розслідування хабарництва : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09. Харків, 2005. 20 с.

92. Мишков Я. Є. Методика розслідування хабарництва: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 2.00.09; Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого. Х., 2005. 179 с.

93. Невмержицький Є. В. Корупція як соціально-політичне явище: особливості проявів і механізми подолання в сучасній Україні : дис. ... канд. політ. наук : 23.00.02. К., 1999. 179 с.

94. Невмержицький Є. В. Корупція як соціально-політичне явище: особливості проявів і механізми подолання в сучасній Україні: автореф. дис... канд. політ. наук: спец. 23.00.02; Ін-т держ. і права НАН України К., 1999. 19 с.

95. Олійник С. В. Розслідування прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою: типові слідчі ситуації та версії початкового етапу. *Науковий вісник публічного та приватного права.* 2024. Випуск 3. С. 234-242. URL: http://nvppp.in.ua/vip/2024/3/43.pdf.

96. Омельчук Л. В., Линник О. В. Актуальність вступу України до міжнародних судово-експертних мереж. *Міжнародний юридичний вісник: актуальні проблеми сучасності (теорія та практика).* 2017. Вип.2-3 (6-7). С. 236-241.

97. Омельяненко А. С. Загальні положення про негласні слідчі (розшукові) дії (огляд нового законодавства). *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету: збірник наукових праць. Серія «Юриспруденція».* Випуск 4. Одеса : МГУ, 2012. С. 205 –210.

98. Пашнєв Д. В. Використання спеціальних знань при розслідуванні злочинів, вчинених із застосуванням комп'ютерних технологій : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2007. 335 с.

99. Пиріг І. В. Теоретико-прикладні проблеми експертного забезпечення досудового розслідування : монографія. Дніпропетровськ : Дніпропетр. держ. ун-т внутр. справ ; Ліра ЛТД, 2015. 432 с.

100. Підсумки роботи МНДЦ з проблем боротьби з організованою злочинністю при Раді національної безпеки і оборони України за 2012 рік. К. : РНБО України, 2012. 253 с.

101. Плетенець В. М. Особливості взаємодії слідчих органів Національної поліції з підрозділами карного розшуку в підвищенні ефективності подолання протидії розслідуванню. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ ім. Е. О. Дідоренка*. 2022. Вип. 3 (99). С. 272–283.

102. Плигун Ю. С. Поняття правоохоронної діяльності та її суб'єкти. *Держава і право. Юридичні і політичні науки : зб. наук. пр*. 2002. Вип. 17. С. 17–22.

103. Понікаров В. Д. Судово-економічна експертиза : навч. посіб. Харків: Інжен, 2005. 231 с.

104. Попелюшко В. О. Спеціальні знання в кримінальному процесі та захист. *Вісник Академії адвокатури України*. 2006. Вип. 3 (7). С. 71–81.

105. Попович Є. М. Єдність науки та практики в судово-експертній діяльності. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2019. Т. 19. № 1. С. 158–172. doi: https: //doi.org/10.32353/khrife.1.2019.012.

106. Порядок внесення коштів на спеціальний рахунок у разі застосування застави як запобіжного заходу: постанова КМУ від 11 січня 2012 р. № 15. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/15-2012-%D0%BF#Text.

107. Постанова Касаційного кримінального суду від 30 вересня 2020 р. у справі № 517/639/17. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/92021190.

108. Про вищу освіту : Закон України від 28 груд. 2014 р. No 76-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text.

109. Про запобігання корупції : Закон України від 14 жовтня 2014 р. № 1700-VII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18.

110. Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування: статистична інформація Офісу Генерального прокурора за 2012–2016 рр. URL: http://www.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=110381&libid=100820#.

111. Про затвердження Інструкції з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами Національної поліції України в запобіганні кримінальним правопорушенням, їх виявленні та розслідуванні: Наказ Міністерства внутрішніх справ України від 07.07.2017 р. № 575 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0937-17#Text.

112. Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних

рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень : наказ Міністерства юстиції України від 8 жовт. 1998 р. № 53/5. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text

113. Про затвердження Національної рамки кваліфікацій : Постанова Кабінету Міністрів України від 23 листоп. 2011 р. № 1341. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1341-2011-%D0%BF#Text.

114. Про затвердження переліку галузей знань і спеціальностей, за якими здійснюється підготовка здобувачів вищої освіти : постанова Кабінету Міністрів України від 29 квіт. 2015 р. № 266. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/266- 2015-%D0%BF#Text.

115. Про затвердження Положення про Центральну експертно-кваліфікаційну комісію при Міністерстві юстиції України та атестацію судових експертів : наказ Міністерства юстиції України від 3 берез. 2015 р. № 301/5. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0249-15#n223.

116. Про затвердження Порядку проведення інспектування Державною фінансовою інспекцією, її територіальними органами: постанова Кабінету Міністрів України від 20 квіт. 2006 р. No 550. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/550-2006-п.

117. Про Національне агентство України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів : Закон України від 10 листопада 2015 р. № 772-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/772-19.

118. Про оперативно-розшукову діяльність: Закон України від 09.08.2024 р. № 2135-XII. *Відомості Верховної Ради України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2135-12#Text.

119. Про судову експертизу : Закон України від 25 лют. 1994 р. № 4038-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text.

120. Про судову практику у справах про перевищення влади або службових повноважень : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 26 грудня 2003 р. № 15. Верховний Суд України URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0015700-03#Text.].

121. Протидія організованої злочинності в країнах ЄС та США. К. : НТВ «Правник», 2002. 292 с.

122. Пчеліна О. В. Етапізація процесу розслідування злочинів у сфері службової діяльності. *Підприємництво, господарство і право*. 2016. №3. С. 167-170. URL: https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/bf9e672d-2523-40cb-933e-4d1dcd6556cf/content.

123. Пчеліна О.В. Структура методики розслідування злочинів у сфері службової діяльності. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Юриспруденція».* 2014. № 10–12, т. 2. С. 122–126.

124. Пясковський В. В., Чорноус Ю. М., Іщенко А. В., Алексеєв А. А. та ін. Криміналістика : підручник. К. : Центр учбової літератури, 2015. 544 с.

125. Рекомендації Комітету Міністрів Ради Європи NoR(80)2 «Щодо використання дискреційних повноважень адміністративними органами» від 11 березня 1980 р. URL: https://hcj.gov.ua/sites/default/files/field/rada_yevropy_rekomendaciya_r_80_2_3.pdf.

126. Рибальський О., Соловйов В., Журавель В. Новий інструментарій проведення фоноскопічної експертизи. *Кримінально-правові, кримінологічні, кримінальні процесуальні та криміналістичні проблеми протидії злочинності в умовах воєнного стану:* матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., 20 квітня 2022 р. / упоряд.: Євген Письменський. Київ – Львів – Дніпро, 2022. С. 116–118.

127. Ризак Я. В. Кримінальна відповідальність за підкуп службової особи юридичної особи приватного права: автореф. дис... канд. юрид. наук: спец. 12.00.08; Національна академія прокуратури України. Київ, 2014. 20 с.

128. Садова Т. Застава в контексті англо-американської правової традиції. *Підприємництво, господарство і право.* 2008. № 7. С. 141–144.

129. Свобода Є. Ю., Ціпотан Ю. П. Стан наукового розроблення питань щодо розслідування корупційних кримінальних правопорушень, вчинених суддями. *Електронне наукове видання “Аналітично-порівняльне правознавство”.* С. 634–638.ким

130. Семенюк О. А. Використання спеціальних знань під час розслідування привласнення, розтрати майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем: дис. ... доктор філософії права : 12.00.09. К., 2024. 253 с. URL: https://elar.navs.edu.ua/items/04ec38d1-d3d0-486f-a040-631124c890f2

131. Сич М. О. Адміністративно-правова протидія корупційним правопорушенням: дис... канд. юрид. наук: спец. 12.00.07; Класичний приватний університет. Запоріжжя, 2015. 221 с.

132. Скубак Е. О. Напрями вдосконалення нормативно-правових і практичних засад розкриття та розслідування злочинів у виді зловживання посадовим становищем держслужбовцями в Україні. *Право і суспільство*. 2019. № 5, ч. 2 2019. С. 135-141. URL: http://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2019/5_2019/part_2/24.pdf

133. Соловей О. В. Особливості професійної підготовки працівників Експертної служби Міністерства внутрішніх справ України. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики.* 2019. Т. 20. № 2. С. 231–240. doi: https://doi.org/10.32353/khrife.2.2019.17.

134. Спеціалізовані інституції з боротьби проти корупції: огляд моделей. Організація економічного співробітництва і розвитку. Мережа боротьби проти корупції для країн Східної Європи і Центральної Азії. 2007. 133 с.

135. Спеціалізовані інституції з боротьби проти корупції: огляд моделей. URL: https://crimecor.rada.gov.ua/uploads/documents/29805.pdf.

136. Статистичний звіт ДСА форми № 1-к «Звіт судів першої інстанції про розгляд матеріалів кримінального провадження». Аналіз стану здійснення правосуддя у кримінальних провадженнях та справах про адміністративні правопорушення у 2023 році С. 14–16.

137. Степаненко Н. В., Донець В. О. Європейський досвід як шлях до ефективної антикорупційної політики в Україні: перспективи і реалії. *Legal Bulletin.* 2024. № 3(13). С. 126-131. DOI https://doi.org/10.31732/2708-339X-2024-13-A19.

138. Степанюк Р.Л. Криміналістичне забезпечення розслідування злочинів, вчинених у бюджетній сфері України : монографія. За заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. А.Ф. Волобуєва. Х. : НікаНо- ва, 2012. 382 с.

139. Стеценко С. Г., Ткаченко О. В. Корупція в органах внутрішніх справ: проблеми протидії : моногр. К. : Алерта ; КНТ ; Центр навч. л-ри, 2008. 168 с.

140. Стрілець С. О., Кузнєцов Р. В. Шляхи вдосконалення підготовки та підвищення кваліфікації судових експертів Експертної служби МВС. *Молодий вчений.* 2020. № 8 (84). С. 236–241. doi: https://doi.org/10.32839/2304-5809/2020-9-85-51.

141. Суворов О. М. Взаємодія підрозділів «К» СБ України з органами досудового розслідування у протидії злочинам корупційної спрямованості. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика).* 2013. № 3. С. 144–154.

142. Судова статистика щодо запобіжних заходів за 2006 рік. *Вісник Верховного Суду України*. № 3. 2007. С. 12–13.

143. Супрун Т. М. Зарубіжний досвід запобігання та протидії корупції. *Міжнародний юридичний вісник: акту-альні проблеми сучасності (теорія та практика).* 2017. Вип. 2-3. С. 199-204.

144. Сухомлин Ю. В. Подання та розгляд клопотань про застосування запобіжних заходів у кримінальних провадженнях про корупційні правопорушення. URL: https://elar.navs.edu.ua/server/api/core/bitstreams/37a8687f-1f0d-4a47-8825-5e1ce48d79fc/content

145. Теплицький Б. Б. Сучасні можливості судових експертиз під час розслідування злочинів у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп’ютерів), систем та комп’ютерних мереж і мереж електрозв’язку. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2021. № 2 (22). С. 30–37. DOI: 10.33270/04212202.30.

146. Тертишник В. М. Кримінальний процес України. Загальна частина: підручник. 8-ме вид., доповн. і перероб. Київ: Алерта, 2020. 452 с.

147. Томчук І. О. Давання хабара: кримінально-правова та кримінологічна характеристика: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.08; Інститут держави і права ім. В. М. Корецького. Київ, 2012. 248 с.

148. Топ найбільших застав підозрюваним під час повномасштабної війни. URL: https://www.slovoidilo.ua/2023/06/19/infografika/pravo/top-najbilshyx-zastav-pidozryuvanym-povnomasshtabnoyi-vijny].

149. Топчій В.В. Взаємодія органів досудового розслідування та оперативних підрозділів у складі слідчо-оперативних груп. Юридичний вісник. 2014. № 4 (33). С. 138-144.

150. Трепак В. М. Теоретико-прикладні проблеми запобігання та протидії корупції в Україні: *дис. ... докт. юрид. наук:* 12.00.08. Львів, 2020. 467 с.

151. Три роки позбавлення волі за 8 га державних земель: вирок Антикорсуду: офіційний сайт «Трансперенсі Інтернешнл Україна». URL: https://ti-ukraine.org/news/3-roky-pozbavlennya-voli-za-8-ga-derzhavnyh-zemel-vyrok-antykorsudu/

152. Ухвала Касаційного кримінального суду ВС у справі No243/6674/17-к від 6 березня 2018 р. URL: https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/72641975.

153. Хавронюк М. І. Науковий висновок щодо способу застосування Закону України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо імплементації до національного законодавства положень статті 19 Конвенції ООН проти корупції» від 21 лютого 2014 р. No 746-VII. Україн-ське юридичне товариство : вебсайт. URL: http://justice.org.ua/teoriya-i-praktika/ekspertni-visnovki/naukovij-visnovok-shchodo-zmin-do-kriminalnogo-ta-kriminalnogo-protsesualnogo-kodeksiv-ukrajini.

154. Хавронюк М. І. Науково-практичний коментар до Закону України «Про засади запобігання і протидії корупції». К.: Атіка, 2011. 424 с.

155. Хашев В. Г. Кримінальна відповідальність за зловживання владою або службовим становищем: дис... канд. юрид. наук: спец. 12.00.08; Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ. Д., 2007. 258 с.

156. Хашев В.Г. Проблемні питання розмежування зловживання владою або службовим становищем та перевищення влади або службових повноважень працівником правоохоронного органу. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2015. № 3. С. 202–209.

157. Хить Ю. П. Юридико-психологічні засади взаємодії слідчого (детектива) та прокурора під час досудового розслідування корупційних злочинів: дис. ... доктора філософії за спеціальністю 081 «Право». Київ: Національна академія внутрішніх справ, 2023. 228 с.

158. Цимбал Г. П. Взаємодія як умова забезпечення виявлення і розслідування податкових злочинів: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ. нац. ун-т внутр. справ. К., 2005. 19 с.

159. Чернявський С. С. Теоретичні та практичні основи методики розслідування фінансо-вого шахрайства: автореф. дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2010., С. 34.

160. Черняк Н. П. Особливості взаємодії слідчих з оперативними підрозділами при розслідуванні кримінальних правопорушень, учинених членами організованих груп та злочинних організацій. *Держава та регіони. Серія: Право.* 2014. № 4 (46). С. 156–160,

161. Шай Р. Застава як один із видів запобіжних заходів у кримінальному провадженні: проблеми застосування. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: «Юридичні науки»*. 2022. № 3 (35). С. 385–390.

162. Шевченко О. В. Використання спеціальних товарознавчих знань у кримінальному провадженні : монографія. За заг. ред. О. О. Садченка. Київ : Талком, 2018. 246 с.

163. Шевчишен А. В. Стан наукових досліджень проблем доказування у кримінальних провадженнях про корупційні злочини у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов’язаної з наданням публічних послуг. *Вісник кримінального судочинства.* 2015. № 4. С. 108-114. URL: https://vkslaw.knu.ua/ua/1-2015-rik-problemy-dosudovoho-rozsliduvannia-2/44-problemy-kryminalnoho-protsesu/146-stan-naukovykh-doslidzhen-problem-

dokazuvannia-u-kryminalnykh-provadzhenniakh-pro-koruptsiini-zlochyny-u-sferi-sluzhbovoi-diialnosti-ta-profesiinoi-diialnosti-poviazanoi-z-nadanniam-publichnykh-posluh/

164. Шеремет А.П. Криміналістика : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. 2-ге вид. К. : Центр учбової літератури, 2009. 472 с.

165. Шило А. І. Методика розслідування хабарництва в контексті нового антикорупційного законодавства України: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.09; Національна академія прокуратури України. К., 2013. 244 с.

166. Шиндель Ю. І. Кримінально-правова характеристика зловживання повноваженнями особами, які надають публічні послуги: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.08. Харківський національний університет внутрішніх справ. Харків, 2014. 19 с.

167. Шлях до євроінтеграції, або результати багаторічної роботи Антикорупційної ініціативи ЄС та Проєкту ЄС «Право-Justice». Спільне інтерв'ю керівників проєктів для NV. NV Бізнес. URL: https://www.pravojustice.eu/ua/post/rezultati-bagatorichnoyi-roboti-euaci-ta-pravo-justice-interview.

168. Шпитко О.В. Форми та види взаємодії слідчого з іншими учасниками кримінального провадження. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2020. Випуск 61, т. 2. С. 125-128. URL: https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2021/02/30-1.pdf

169. Шрамко О. М. Використання спеціальних знань під час розслідування корупційних кримінальних правопорушень : дис. ... д-ра філософії : 081 «Право». Київ, 2021. 269 с.

170. Шрамко О. М., Юсупов В. В., Пілюков Ю. О., Саковський А. А. Призначення судових експертиз у кримінальних провадженнях про корупційні правопорушення: метод. рек. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2021. 101 с.

171. Шумейко Д. О. Розслідування прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.09. Дніпропетров-ський державний університет внутрішніх справ. – Дніпропетровськ, 2015. 256 с.

172. Юрченко О. М., Бантишев О. Ф., Кузьмін С. А. Загальні засади кваліфікації злочинів у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг: наук. – практ. посіб. Рада нац. безпеки і оборони України, Міжвідом. н. – д. центр з пробл. боротьби з орг. злочинністю. К.: Паливода А. В., 2012. 59 с.

173. Юсупов В. В. Криміналістика в Україні у XX–XXI століттях: монографія. Київ : Маслаков, 2018. 556 с.

174. Юсупов В. В. Особливості судових експертиз під час розслідування корупційних кримінальних правопорушень та правопорушень, пов'язаних з корупцією. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 9. С. 536-540.

175. Ярмиш О., Мельник Р. Спеціалізовані антикорупційні інституції: світовий досвід та національна модель. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. 2015. № 2. С. 144–155.

176. Ярошенко О. Д. Кримінальна відповідальність за пропозицію та надання неправомірної вигоди службовій особі (ст. 369 КК України): дис... канд. юрид. наук: спец. 12.00.08; Київський національний університет ім. Тараса Шевченка. Київ, 2014. 267 с.

177. Скубак Е. О. напрями вдосконалення нормативно-правових і практичних засад розкриття та розслідування злочинів у виді зловживання посадовим становищем держслужбовцями в Україні. *Право і суспільство*. 2019. № 5. Ч. 2. С. 135-141. URL: http://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2019/5_2019/part_2/24.pdf

178. Language selection European Neighbourhood Policy and Enlargement Negotiations (DG NEAR). URL: https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/system/files/202311/SWD_2023_699%20Ukraine%20report.pdf.

179. Oleynik S. V. Initial investigation stage acceptance of the offer, promise or receipt of undue advantage by an official. *Visegrad journal on human rights*. 2015. No 5. S. 66–72.

180. Sterbfing A. «Buergerfreundlichkeit der Polizei» und «Focus-Polizeitest» – einige punktuelle Vergleiche .2002. Heft 11, C. 86−87.

Додаток А

Зведені результати аналізу 68 кримінальних проваджень за ст. 364 КК України

1. Категорія суб'єктів

- Посадові особи органів місцевого самоврядування – 26% (18 проваджень)
- Посадові особи органів державної влади (ЦОВВ, ОДА, РДА) – 21% (14)
- Керівники комунальних підприємств, установ, закладів – 19% (13)
- Правоохоронці (не працівники НАБУ чи САП) – 10% (7)
- Інші службові особи (державні службовці, посадовці юросіб публічного права) – 24% (16)

2. Характер протиправних дій

- Прийняття незаконних рішень про використання бюджетних коштів чи майна – 31%
- Надання переваг приватним суб'єктам у держзакупівлях, оренді, тендерах – 28%
- Самостійне встановлення премій, надбавок, винагород – 17%
- Протидія інспекційній або ревізійній діяльності, блокування перевірок – 12%
- Інше зловживання управлінськими повноваженнями з корисливих мотивів – 12%

3. Мотиви вчинення кримінального правопорушення

- Прямо виражений корисливий інтерес (особиста вигода) – 54%
- Надання переваги третім особам (рідним, афілійованим компаніям) – 29%
- Підтримання політичного/відомчого впливу – 9%
- Інші мотиви (включаючи службову недбалість у корисливій формі) – 8%

4. Наслідки та шкода

- Істотна матеріальна шкода державі або громаді – 65% (з них у 34% – понад 500 тис. грн)
- Нематеріальна шкода (порушення публічного інтересу, дискредитація органу) – 18%
- Шкода не встановлена або не доведена (справа закрита) – 17%

5. Стадія завершеності провадження

- Обвинувальний акт направлено до суду – 47% (32 справи)
- Провадження закрито (відсутність складу, малозначність, інші підстави) – 29% (20)
- Триває досудове розслідування – 24% (16)

6. Форма співучасті

- Одноосібне вчинення – 56%
- У групі осіб за попередньою змовою – 28%
- Вчинено в межах організованої групи – 16%

7. Супутні статті КК (кваліфікація за кількома статтями)

- ст. 191 (привласнення/розтрата майна) – у 37% справ
- ст. 366 (службове підроблення) – 32%
- ст. 368 (одержання неправомірної вигоди) – 21%
- інші – 10%

8. Заходи забезпечення провадження

- Запобіжний захід у вигляді застави – у 21 справі
- Відсторонення від посади – у 14 випадках
- Накладення арешту на майно – у 17 випадках
- Застосування заходів безпеки до свідків – 3 випадки

Додаток Б

Результати соціологічного опитування практиків у справах за ст. 364 КК України

У межах дослідження було проведено **соціологічне опитування 251 респондента**, зокрема:

- **104 слідчих органів досудового розслідування** (Нацполіція, ДБР, НАБУ),
- **71 прокурора** (місцевих прокуратур, САП),
- **76 адвокатів**, які здійснюють захист у кримінальних провадженнях за ст. 364 КК України.

Оцінка ефективності досудового розслідування у справах за ст. 364 КК України

Категорія	Вважають ефективним	Вважають формальним/неефективним	Важко відповісти
Слідчі	39%	51%	10%
Прокурори	46%	42%	12%
Адвокати	18%	72%	10%

Коментар: Найкритичніше оцінюють ефективність адвокати, які вказують на **поверховість збору доказів** та **залежність слідства від політичної доцільності**.

Основні проблеми в розслідуванні (можна було обрати кілька варіантів)

Проблема	Слідчі	Прокурори	Адвокати
Важкість доведення «істотної шкоди»	69%	75%	61%
Вплив посадовців на свідків або доказову базу	52%	49%	77%
Недостатня взаємодія між слідчим і оперативним підрозділом	43%	34%	58%
Відсутність методичних рекомендацій по розслідуванню	48%	41%	36%
Формальне ставлення судів до обрання запобіжного заходу	35%	38%	67%
Надмірна формалізація доказування	31%	46%	55%

Чи потребує ст. 364 КК України законодавчих змін?

Категорія	Так	Ні	Важко відповісти
Слідчі	62%	28%	10%
Прокурори	74%	19%	7%
Адвокати	89%	6%	5%

Коментар: Найбільше за зміни висловились адвокати – **вважають статтю надто оціночною**, такою, що **сприяє криміналізації управлінських рішень**, або застосовується вибірково.

Чи погоджуєтесь ви з твердженням, що «службові злочини потребують особливої процесуальної моделі досудового розслідування»?

Категорія	Так	Частково	Ні
Слідчі	68%	21%	11%
Прокурори	75%	18%	7%
Адвокати	81%	14%	5%

Аргументи респондентів:

- **Необхідне швидке відсторонення від посади** – без цього **є загроза тиску на слідство** (вказували 59% опитаних слідчих, 64% прокурорів).
- **Потреба у захисті свідків і викривачів** – часто відсутні реальні механізми безпеки (вказували 72% адвокатів).
- **Слідчі дії мають проводитись в умовах обмеженої гласності**, бо фігуранти – високопосадовці (відзначили 67% прокурорів).

Які основні типи доказів вважаєте найважливішими у таких справах?
(Можна було обрати кілька відповідей)

Тип доказу	Слідчі	Прокурори	Адвокати
Документи (накази, договори, акти)	91%	97%	94%
Висновки судових експертиз	62%	75%	57%
Пояснення посадових осіб / свідків	48%	52%	36%
НСРД (аудіо, відео, контрольна закупка)	33%	29%	15%
Матеріали журналістських розслідувань	8%	11%	25%

Чи вважаєте ви, що кримінальні правопорушення, передбачені ст. 364 КК України, мають переважно корупційну природу?

Категорія респондентів	Так	Частково	Ні
Слідчі	64%	29%	7%
Прокурори	81%	17%	2%
Адвокати	78%	15%	7%

Чи потрібна окрема методика розслідування за ст. 364 КК?

Так – повноцінна методика	Частково – інструктивні рекомендації	Ні – достатньо чинного КПК
Слідчі – 72%	21%	7%
Прокурори – 81%	14%	5%
Адвокати – 66%	23%	11%

Продовження додатку Б

Який запобіжний захід найчастіше застосовують у провадженнях за ст. 364 КК України?

Вид запобіжного заходу	**Слідчі**	**Прокурори**	**Адвокати**
Застава	61%	74%	68%
Особисте зобов'язання	23%	18%	25%
Домашній арешт	7%	4%	5%
Взяття під варту	9%	4%	2%

Коментар: Більшість опитаних зазначили, що **застава часто є занадто низькою** та не відповідає суспільній небезпеці.

Чи вважаєте ви виправданим обов'язкове відсторонення особи від посади при підозрі за ст. 364 КК?

Так – обов'язково	**Залежить від обставин**	**Необґрунтовано**
Слідчі – 69%	28%	3%
Прокурори – 84%	14%	2%
Адвокати – 41%	43%	16%

Чи достатньо захищені в КПК інтереси осіб, яких підозрюють за ст. 364 КК?

Категорія	**Так**	**Ні**	**Частково**
Слідчі	38%	37%	25%
Прокурори	41%	34%	25%
Адвокати	17%	62%	21%

Адвокати зазначають: відсутність дієвого механізму **оскарження відсторонення**, **проблеми з доступом до матеріалів**, **зловживання стороною обвинувачення підставами для НС(Р)Д**.

Додаток В
(проєкт)

Типові методичні рекомендації щодо проведення комплексної судової експертизи у справах про службові кримінальні правопорушення

1. Загальні положення

1.1. Ці методичні рекомендації визначають порядок підготовки, призначення та проведення комплексної судової експертизи у справах про службові злочини, де предметом доказування є факт зловживання службовими повноваженнями, настання матеріальної шкоди або інші тяжкі наслідки.

1.2. Комплексна експертиза включає застосування економічної, бухгалтерської, фінансово-кредитної, технічної, комп'ютерної, почеркознавчої та, за потреби, лінгвістичної експертизи.

1.3. Висновки експертів мають визначальне значення для:

- встановлення об'єму шкоди;
- підтвердження каузального зв'язку між діями посадової особи та наслідками;
- розмежування правомірної діяльності від зловживання владою.

2. Підстави для призначення комплексної експертизи

2.1. Комплексна експертиза призначається у разі:

- наявності змішаного об'єкта дослідження (фінанси + документи + цифрові дані);
- сумнівів у достовірності документів або підписів;
- потреби в експертному підтвердженні мотивів ухвалених рішень, зокрема через службове листування.

2.2. Ініціатором виступає слідчий або прокурор (згідно зі ст. 242 КПК України), за погодженням із процесуальним керівником.

3. Основні завдання експертизи

- Встановити розмір заподіяної шкоди та її відповідність до категорій «значна», «велика», «особливо велика».

- Виявити невідповідність дій посадової особи чинному законодавству, фінансовим нормативам, процедурам закупівель, тощо.
- Визначити, чи мали місце фальсифікації документів (підписи, правки, несанкціоноване редагування).
- Дослідити цифрові сліди дій посадової особи (листування, файли, метадані).
- За потреби – проаналізувати зміст комунікацій (службових листів, наказів) на предмет виявлення ознак зловживання.

4. Види експертиз та межі їх застосування

Вид експертизи	Завдання
Економічна	Обчислення шкоди, перевірка правомірності витрат
Бухгалтерська	Аналіз ведення обліку, виявлення фіктивних витрат
Фінансово-кредитна	Перевірка банківських операцій, кредитів, гарантій
Почеркознавча	Ідентифікація осіб за підписом, виявлення підробок
Технічна експертиза документів	Дослідження друку, носіїв, цифрового редагування
Комп’ютерно-технічна	Аналіз електронних даних, листування, змін у файлах
Лінгвістична (філологічна)	Дослідження змісту комунікацій на предмет погроз, тиску, ухвалення рішень

5. Питання, які доцільно ставити експерту

До економічного експерта:

- Який обсяг шкоди заподіяно діями службової особи?
- Чи відповідали витрати встановленим бюджетним призначенням або фінпланам?

До бухгалтера:

- Чи підтверджено витрати первинними документами?
- Чи є подвійне або фіктивне відображення операцій?

До технічного експерта:

- Чи змінювався документ після підписання?

- Чи підроблений підпис або бланк?

До комп'ютерного експерта:

- Які зміни були внесені до файлу / електронного листа?
- З якого пристрою вчинено дію?

До лінгвіста:

- Чи виявлено у тексті ознаки інструктажу, тиску або наказу з порушенням службових меж?

6. Особливості організації експертизи

6.1. Перед передачею матеріалів експертам слід забезпечити:

- повноту документації;
- логічну послідовність та хронологію подій;
- опис процесу прийняття спірних рішень.

6.2. Висновки експертів мають узгоджуватись між собою, тому рекомендовано:

- ініціювати загальну експертну нараду (у складних справах),
- або забезпечити експертну взаємодію (обмін проміжними результатами).

7. Процесуальні нюанси

- Всі висновки експертів мають відповідати вимогам ст. 101 КПК України (належність, допустимість, достовірність, достатність).
- У разі суперечностей між експертизами – ініціюється повторна або комісійна експертиза.
- Сторона захисту має право ініціювати власну експертизу, але її результати мають оцінюватися в сукупності з іншими доказами.

Комплексна експертиза у справах про зловживання владою – це не просто додатковий доказовий інструмент, а системна методика відновлення повної картини подій, встановлення істини і підвищення рівня обґрунтованості обвинувачення. Її ефективність залежить від професійної підготовки матеріалів, правильного формулювання питань і координації між експертами та слідством.

Додаток Д

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

в яких опубліковані наукові результати дисертації

1. Грицюк І. В., Качан Т. В. Здійснення окремих заходів забезпечення кримінального провадження під час розслідування зловживання владою або службовим становищем. *Міжнародний юридичний вісник: актуальні проблеми сучасності (теорія та практика).* 2021. Випуск 16. С. 157-168. URL: https://journals.dpu.kyiv.ua/index.php/law/article/view/288.

2. Качан Т. В. Удосконалення розслідування зловживання владою або службовим становищем на сучасному етапі розвитку України. *Ірпінський юридичний часопис*. 2023. Випуск 4 (13). С. 148-156. URL: https://ojs.dpu.edu.ua/index.php/irplegchr/article/view/171.

3. Качан Т. В. Використання спеціальних знань під час розслідування зловживання владою або службовим становищем. *Аналітично-порівняльне правознавство.* 2025. № 2. С. 1109-1113. URL: http://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/328078.

які засвідчують апробацію результатів дисертації

4. Качан Т. В. До поняття зловживання владою або службовим становищем у кримінальному праві. *Проблеми забезпечення прав і свобод людини і громадянина в умовах воєнного стану*: матеріали Всеукраїнського круглого столу, м. Ірпінь, 15.05.2024 р. Ірпінь: Державний податковий університет, 2024. С. С. 47-49. https://surl.li/atdcxt

5. Качан Т. В. Сучасні виклики призначення експертиз у справах про зловживання владою або службовим становищем. *Дев'яносто п'яті економіко-правові дискусії. Серія: Соціальні та гуманітарні науки*. Матеріали Міжнародної мультидисциплінарної наукової конференції. (м. Львів, Україна, м. Ополе, Польща, 27-28 березня 2025 р.) / редкол. : О. Патряк та ін. ГО «Наукова спільнота», WSZIA w Opolu. Львів : ФО-П Шпак В.Б. URL: http://www.spilnota.net.ua/ua/article/id-5214/